

POLÍSZ

Politika-Líra-Szépróza szellemi-lelki „városálma”
A megújuló magyar és keresztény hagyomány fóruma
A Kráter Műhely Egyesület irodalmi és kulturális lapja

„Llosa annak ajánlható, aki segítséget remél ahhoz, hogy az embert, önmagát és az életet jobban megértse, a vele és benne történeteket eredményesebben feldolgozza. Annak való, aki változni akar. Aki nem nyugszik bele helyzetébe: viszonyába önmagához és az őt körülvevő világhoz.” (Wertán Balázs: A történet és én)

Mario Vargas Llosa 80 éves: Wertán Balázs esszéje – Hoppál Bulcsú az Iszlámmal történő párbeszéd szükségességéről – Antal János a középkelet-európai szegénységről – Wass Albert Dálnoki Veress Lajos vezérezrederéről és báró Huszár József vértanúról – Kósa Csaba a Kurszki Kormányzóság volt tejhatalmú uráról – Bertha Zoltán a transzsilván lélekmentőkről: Kós Károlyról és Benedek Elekről – Az unokaöccs a nagybácsiról: Edward emlékezik Samuel Beckettre (Török Gábor fordítása) – Madarász Imre az olasz filozófus, G. Gentile meggyilkolásáról – BuSzabó Dezső, Bene Zoltán, Böröndi Lajos, Burján Emil, Corneli Câltea, Ébert Tibor, Györffy Attila, Kürti László, Lukáts János, Mohácsi Árpád, Payer Imre és Hajóssy János fordításában Le Clézio munkái

2006. március

92.

megjelenés

A PoLiSz a Szellem városa

NEMZEDÉKEK, MŰFAJOK ÉS BARÁTSÁGOK KERESZTKÖTŐDÉSI PONTJA

Novák Valentin

Hovavonatozni

Hányszor *hovavonatoztam?*
Álltam nyakig a szutyokban,
pőrén, kitegetetten,
válytól kisebesedetten.

Hányszor *odaminekértem?*
Tisztán, Úr lepele-képpen.
Pokróc nehezedik én rám.
Égből leperegek melán.

Hányszor *hova se jutottam?*
Bárgyún *szökőkutakodtam,*
szálltam ruharepülésben,
plecsnis kiüresedésben.

Szívem *libikokakóla,*
szirup, mi kiömöl a hóra...
Hétrét lapatol a munkás.
Télvég. Recipei múltás...

Lapunk kiadását a Nemzeti Civil Alapprogram támogatja

Nemzeti Civil Alapprogram

TOVÁBBÁ MINDEN ELŐFIZETŐNK!

Kiadja a **KRÁTER MŰHELY EGYESÜLET** közhasznú szervezet

E-mail cím: polisz@krater.hu

www.krater.hu

**Nyilvános szerkesztőségi óra minden hónap második csütörtökén 16 órától
a Centrál Kávéházban (1073 Budapest, Károlyi Mihály u. 9.)**

Szerkesztőségi cím: 1053 Budapest, Papnövelde u. 8. II. emelet 26. Telefon/fax: 266-62-88
Lapunk megrendelhető: 10 szám ára egy évre 4000 Ft, fél évre 2000 Ft, külföldön egy évre 43 euro

FELELŐS KIADÓ ÉS ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ **TURCSÁNY PÉTER**

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES **NÉRÁTH MÓNIKA**

SZERKESZTŐK **ANTAL JÁNOS** (politológia), **BAY ÁGOTA** (próza), **BARCSA DÁNIEL** (történelem), **KAISER LÁSZLÓ** (kritika),
LUKÁTS JÁNOS (esszé, szöveggyűjtő), **MADARÁSZ IMRE** (irodalomtörténet), **PAYER IMRE** (vers) és **SZAPPANOS GÁBOR** (műfordítás)

FŐMUNKATÁRSÁK **BÁGYONI SZABÓ ISTVÁN**, **FERENCZI LÁSZLÓ** és **TÓTH ÉVA**

ALAPÍTÓ TIPOGRÁFUS **NAGY ANDRÁS**

ARCULATTERV **KOTSIS SÁNDOR** (Dertako Bt.)

Terjeszti a Lapker Rt.

Kapható a Kráter Könyvesházban (Bp., Rákóczi út 8/A – udvar),
az Írók boltja, a Lítea, a Fehérlófia (1086 Bp., József u. 8.)
és az Osiris könyvesboltokban, valamint a RELAY hírlaphálózatában.

Megjelenik az ETO-Print Kft. gondozásában.

FELELŐS VEZETŐ **BALOGH MIHÁLY**

ISSN 0865-4182

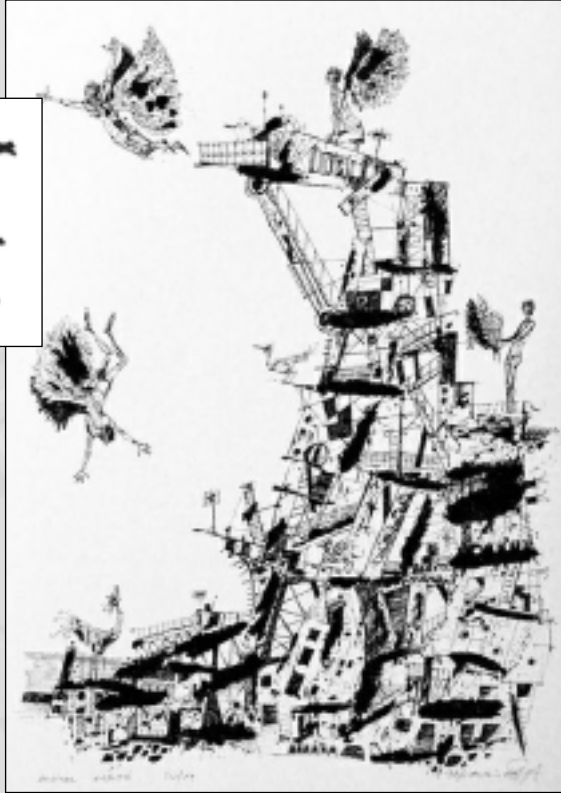
András
Szűcs

1964-ben születtem Kaposvárott.

Diplomámat

építészként szereztem az Ybl Miklós Műszaki Főiskolán. 1984 óta jelennek meg illusztrációim különböző magazinokban (Rakéta Regényújság, Galaktika).

1991-ben állítottam ki először festményeimet. 1994-ben öt hétig az USA-ban dolgoztam, ahol kiállításokon vettem részt. 1994 és 1999 között a belvárosi Polaris Galéria vezetője voltam. 1997-től nyaranként számos művésztelepen veszek részt itthon és külföldön. 2000-ben Pozsgai Zsolt Fekete Méz c. darabjának díszlettervével Londonban szerepeltem.

Szerkesztői jegyzet

Ki törődik Kovács Pistivel?

Mint a legilletékesebb – lévén Kovács Pisti édesapja –, igyekszem elébe menni a hirtelen támadt érdeklődésnek.

Kétségtelen, hogy Kovács Pistivel legtöbbit az édesanyja törődik. Reggelit készít neki, elindítja az iskolába, mos rá, s ha beteg, orvoshoz viszi, lázat mér, és teát főz. Esténként ő ellenőrzi, hogy a fiam csakugyan megmosta-e a fülét, s a jóéjpuszit is tőle kapja.

Tán szerénytelenység, de magam tenném második helyre a törődésben. Én viszem Pistit meccsre, kirándulásokra, kerékpártúrákra, s az én feladatomban eljárni a szülői értekezletekre is.

S törődik Kovács Pistivel a nővére is. Ő megy vele moziba, s már voltak együtt buliban is, ahol a nagylányunk barátnői majd szétszedték Pistit, így növelvén gyermekünk bimbózó férfiúi önbizalmát. A bátyja megtanította Pistit hegyeset köpni és éleset füttyülni, tavaly levitte magával az egyesületbe is, ahol most együtt rúgják a bőrt. Ott többen is törődnek Pistivel, az edző bácsi és a csapattársak, akik megtanítják, mit jelent a többiekért küzdeni, s arra, hogy mi a különbség a keménység és a durvaság között.

Nem maradnak el törődésben a nagyszülők se. Anyám süteménnyel, dugi zsebpénzzel tömi Pistit, és csekély tanítói nyugdíjából olyan könyveket vesz neki, amit mi – szerény közalkalmazotti fizetésünkből – nem tehetünk. Apósom hetvenkét évesen is példát mutat Pistinek a sváb ember munkabírásából, meghívja unokáját szüretre és dísznövelésre, hogy a gyerek tisztába legyen a szőlő és a bor, valamint a dísznö és a kolbász összefüggésével.

És persze törődik Kovács Pistivel az osztályfőnöke, aki történetesen magyar-történelem szakos tanár, ki buszra ülteti őt és osztálytársait, s ilyenkor meg se állnak Nagyszalontáig vagy Révkömáromig, hogy rácsodálkozhassanak, a határ túloldalán is élnek magyarok. Valamint törődik Pistivel a tisztelendő úr, a doktor néni, a szomszéd bácsi és az újságárus néni is, és még sokan mások. A lista bővíthető, de ugyanakkor *mégsem bővíthető*.

Íme, most itt ágál minden utcasarkon óriásplakátjával a törpepárt, hirdetve, hogy szívesen átválna tőlünk Kovács Pistit. Olyan valaki nyújtózik Pistieért, akire jó szívvel nemcsak a fiam nem bízom, de még a fiam aranyhórcsógét sem Mert szeretném, ha az iskolában nevelnének, *értéket* közvetítenének, s nemcsak *alternatívákat* kínálnának fel. Mert szeretném, ha Kovács Pisti érettségije már nem fulladna százalmas bohózatba, mint a nővéreé, s ha *valódi* diplomát szerezne *valódi* egyetemen, olyanon, amelyet nem levitézlett pénzügyérek rángatnak kényük szerint. Mert szeretném, ha a fiam egészséges lelkű emberré „cserepedne” (Medgyesy-diskurzus), nem kínálják meg a füves cigarettával legálisan. S azt meg mindenképp fölött szeretném, ha a fiam családját szerető, közösségéért élni és tenni akaró felnőtté válna. Aki magyarként lesz ember, és emberként magyar.

Tehát köszönöm az ajánlkózást, de inkább ne! *El a politika piszkos mancsaival a fiamtól!*

Barcsa Dániel, azaz Kovács György apuka

Kráter Könyvesház
1072 Budapest, Rákóczi út 8/A – belső udvar
Nyitvatartás: munkanapokon 10–18 óráig
Tel.: 266-31-53 konyveshaz@krater.hu

www.krater.hu

A lap ára: 450 Ft

A TÖRTÉNELEM FAGGATÁSA

Novák Valentin: **Hovavonatozni** (borítóvers)

MARIO VARGAS LLOSA 80 ÉVES

Wertán Balázs: A történet és én (esszé)	2
Böröndi Lajos: Szívdobogás, Merülő világ, Két akvarell (versek)	4
Hoppál Bulcsú: Az iszlám és a vallásközi párbeszéd (tanulmány)	5
Gyórfy Attila: Hübrisz-talány (vers)	9
Antal János: Lopakodó szegénység (szociológia)	10
Ébert Tibor: Egyenlet, Magánhangzó, Ima magamhoz, Havazni fog (versek)	20
BuSzabó Dezső: anyám verse, Jancsi öcsémnek, a temetőben, az idő (versek)	21
WASS ALBERT EMLÉKEZETE XXX. RÉSZ	
Wass Albert: Jókaihoz, Isten (versek)	22
Wass Albert: Az akasztás, Lajos bácsi csatamezőt cserélt (emlékezés)	23
Demeter Izabella: „Ó dühítő, komisz szomorúság!” (tanulmány)	25
Corneli Cáltea: Levél Wass Alberthez A funtineli boszorkány című könyv fordításáról, 1997 (párbeszéd)	26

VILÁGBESZÉD

J. M. G. Le Clézio: Pawana (elbeszélés, Hajóssy János fordítása)	28
Mel Gussow – Edward Beckett: Makréla fehér Beaujolais-val (interjú, Romhányi Török Gábor fordítása)	40

MÉRÍTETT SZAVAK

Kürti László: Fair play (vers)	51
Lukáts János: Lajos (elbeszélés)	51
Payer Imre: Zeppelin-sárkány, Pornós Tünde sétája a Szigeten, Sírvers (versek)	63
Kósa Csaba: Minden másképp volt XVI. rész: Az öreg foka (jegyzet)	64
Mohácsi Árpád: Szfinks, Amikor nem vág össze (versek)	70
Bene Zoltán: Párhuzamosok (esszé)	70
ÉLŐ EMLÉKEZET (Oral histories)	
Pásty Júlia: ACITA (tanulmány)	77

TÁJOLÓ

Bertha Zoltán: Transzszilván „lélekmentők” (tanulmány)	79
?????????: SZÍNHÁZ ÉS NYELV (tanulmány)	87
Madarász Imre: Gentile meggyilkolása (művelődéstörténet)	89
Az Erdélyi Magyar Ifjak szervezetének bemutatkozása	95

A borítón Mario Vargas Llosa fotója látható.

E számunk illusztrációit Gyórfi András festőművész grafikáiból válogattuk.

MARIO VARGAS LLOSA 80 ÉVES

Wertán Balázs

A történet és én

Ez az írás Vargas Llosa előtt tiszteleg. Célom az, hogy Llosa műveinek az olvasóra gyakorolt hatásáról elmélkedjem és emlékezzem. Ez az írás személyes és szubjektív mozzanatokkal, gondolatokkal, érzésekkel teli. Méltónak tartom az ünnepelthez.

Mindenki más célból, okból és módon olvassa a műveket. A szépirodalmi történetek, regények olvasása az idő (esetleg az élet) elütése, szórakozás céljából történik, más esetekben elmélkedni, változni, gazdagodni akar az olvasó. Vargas Llosát is lehet csupán időtöltésként olvasni – nem érdemes. Ahogy írásom alcíme is jelzi, az utóbbi olvasói megközelítés vezet, ez ihlette az írásba foglalt gondolataimat, ezt tartom méltónak az íróra való emlékezéshez.

Csupán két művét olvastam Llosának. Az első *A város és a kutya*, a második *A Kecse ünnepe* című.

Bevallom, az első regény olvasásakor elvesztettem a fonalat. Az első sajátosság, aminek megvilágításával tisztelgek a szerző előtt, bosszantó jelenség: egy-két bekezdés a műben és máris máshova ugrunk időben, térben, szereplőkben, s egy ideig azt sem tudjuk, hova helyezzük, amit olvasunk. A sajátos szerkesztési mód, amellyel Llosa oly nagyhatásúvá teszi műveit, számomra akadályként jelentkezett. Igazán csak *A Kecse ünnepe* című munkában lettem képes követni, megérteni, sőt, a teljességhez hozzásegítő szerkesztési módként hasznosítani a történet sajátos töredezettségét. Most azt mondom, hogy Llosa szerkesztési módszerével élehetővé teszi műveit. A történet folytonos elbeszélésének szét-tördelésével a műben feszültség keletkezik, így viszont könnyebben végigélhetjük. Az eseménysor megélésében aztán feloldódik, eltűnik a szerkesztésből adódó feszültség.

Llosa nem hagyja, hogy ellustuljunk. Élnünk kell, éreznünk és gondolkodnunk,

ahelyett, hogy csupán olvassunk. Ha rá-érzünk az ízére ennek az írási módnak, hirtelen sokkal teljesebbé válik a könyv által nyújtott élmény. Llosa úgy ír, ahogy a gondolkodó, önmagára figyelő ember gondolkodik, emlékezik. Ha megbotlunk egy kőben, eszünkbe villan, ahogy gyerekkorunkban elestünk. Hirtelen látjuk magunk előtt azokat a fényeket, azt a követ, azokat az arcokat, akik életünk egy akár több évtizednyi homályába veszett pillanatában körülvettek bennünket. Eszünkbe jut, hogy mit éreztünk akkor, újra éljük, érezzük – ugyanakkor tovább is gondoljuk, a mindenkori jelenbe illesztjük ezeket a felidézett (vagy csupán felillanó, esetleg akarattal ellenére agyunkba tolakodó) érzéseket, gondolatokat. Talán más írók is írnak így, tán nem Llosa volt az, aki kidolgozta a módszert. Nem tudom. Művei értékéből nem is von le semmit. E töredezettség, ugráló, ezzel a történet folyását párhuzamosan megélendővé alakító írási mód három szinten teszi élehetővé a művet. Először van a történetnek egy (időrendi) történeti fonala, s e gerincre illesztheti az olvasó a további részeket. Aztán (második sík) a legváratlanabban átlép a regény egy másik időpontba, ahol a történet szereplői (egyben tegyük hozzá, az alkotó) emlékei, gondolatársításai, érzelmi jelennek meg: a szereplők személyiségének mozaikjait, építőköveit vehetjük birtokba, melyekből a jelen történései teljesebb megértéséhez nyerünk kulcsot. Harmadszor, a vissza-visszatekintő, emlékező-elmélkedő szerkesztési mód arra indít minket, hogy a magunk képzetársításait is a felszínre hozzuk, azokat is beleforgassunk a történetbe, mely így a saját történetünké is válik. Még ha nem is akarjuk. S nem maradhatunk kívüli.

Llosa kegyetlen. Kényelmességet nem tűr, szusszanást nem enged, elfordított tekintetünket, mellyel a kényelmetlen emlékeinket, érzelmeinket, gondolatainkat hessegetjük, visszavezeti, a történetbe ágyazza, egyben a szerző példát mutat szembenézésben; minket is erre készít és kényeserít. A történetek váratlan fordulatai, a

szereplők múlt és jelenbeli lelki történéseinek megjelenítése az olvasó múltját, gondolatait, érzéseit – elfojtottakat és eltemetetteket – előcsalja a félhomályból.

A történet és én. Ha a történetben megvernek, megszegyenítenek valakit, ha szorongással és félelemmel telik el a pillanat, ha hirtelen boldogság, mámor borít el egy szereplőt, mi is átéljük a pillanatot. Átéljük a szereplő és a magunk jelen és múltbeli pillanatát is.

Az általam olvasott egyik mű se kikapcsolódást nyújtó olvasnivaló, mely elringat, megsimítja fáradt orcánkat, nem szórakoztató népszerű irodalom, mely megengedné, hogy letegyük a hátizsákot, mely saját utunkon szaggatja vállunkat, ahogy az ellenséges ricsajban magányosan botorkálunk. Llosa annak ajánlható, aki segítséget remél ahhoz, hogy az embert, önmagát és az életet jobban megértse, a vele és benne történeteket eredményesebben feldolgozza. Annak való, aki változni akar. Aki nem nyugszik bele helyzetébe: viszonyába önmagához és az őt körülvevő világhoz.

A *kutyák* azok a középkamasz fiatalok, akik a szülői otthon nyugalmaiból (vagy szenvedéséből, ürességéből, fájdalomából, kinek hogyan) kiszakadva egy bentlakásos félkatonai intézet fiútársadalmában keresik helyüket. Vannak közöttük kegyetlenek és érzők, gyávák és hősök. Llosa ismeri a lelket és az életet. A kegyetlenekről és erősekről kiderül, hogy érzők, az érzőkről néha kiderül, hogy gyávák. Kit nem szeretünk a történetben, mert társaival kegyetlen, annak megismerjük múltját és megértjük lelkét, megértjük jelenét és cselekedeteit. Megtanulunk megbocsátani, ahogy a kegyetlen is példát ad bajtársiasságból, szeretetből. A legősibb és legmélyebb emberi érzések és élethelyzetek jelennek meg: félelem, szorongás, alkalmazkodás, meghunyászkodás, feltámadás az alávetett helyzetből, bajtársi összetartás, árulás.

Az intézet kegyetlen és mégis sokszor felemelő fiútársadalmából kitekintünk a múltba és megnézhetjük, hogy honnan

jöttek a szereplők, miért viselkednek és éreznek úgy, ahogy. Megnézhetjük, mi lesz belőlük. Megismerjük személyiségüket és sorsukat megismerve megértjük lelküket, tetteiket. S mivel a gyerekkorban minden eldől, de ha ez túlzás is, legalább meghatározza lelkünk minden későbbi rezdülését, a minket érő hatásokra adott saját válaszaink, érzelmi reakcióink is magyarázatot nyernek. Tehát mi is visszatekinthetünk saját gyerekkorunkba és a történet szereplői sorsának segítségével megvizsgálhatjuk, elemezhetjük azt. Llosa biztos kézzel vezet minket ezen rögzös és veszélyes, ugyanakkor felszabadító úton. Könyvei mégis megmaradnak szépirodalmi remekműnek, és nem bocsátkoznak lelki tanácsadásba, segélyszolgálatba. Mindenki annyit hasznosít belőlük, amennyit akar és amennyire készen áll.

A *Kecske* a dominikai diktátora. Ahogy a könyv fülszövegében olvashatjuk, betekinthetünk egy diktatúra mindennapjaiba, megismerhetjük lélekrajzát. De nem csak ezt. Elemi erővel, megrázóan tapasztalhatjuk meg az embereket, helyesebben az embert, hogyan viselkedik a diktatúrában. És megismerjük a diktátort is. A diktátort, aki ember. Kegyetlen, undorító bűnös – ember. S bár a diktátor a központi személy, megismerjük a lányát előnyökért a diktátor ölére dobó apát, a szegényt, megismerjük az immár középkorú nő szegényét és sérülését, életét. Megismerjük a zsarnokölők lelkét, kétségeit. Olvasva megtapasztalhatjuk, hogy egy diktatúrában – mi és bárki – hogyan válhatunk a rendszer alkotóelemévé. Megismerjük a kegyetlen gyilkosokat, a kízókat. Megismerjük a tömeg ostobaságát és őszinte szenvedését. Megismerjük a történelem szenttelen folyását.

Megdöböntő olvasni a könyvet, megdöböntő közlekedni az emberi lélekben, megérteni azt, amit a legtöbben nem is akarnak megérteni: miért kegyetlen az ember, mi, hogyan okoz sérülést a másik embernek, milyen viszonylagos a bűn és a jótétemény. Megláthatjuk azt is, hogy egy

magatartásra rámondhatjuk az adott környezetben, hogy melyik a jó vagy melyik a rossz. Azt is látjuk azonban, hogy a világ jó és rossz cselekedetekből, mulasztásokból áll, de minden magatartás megérthető. És megérteni valamit nem jelenti azt, hogy elfogadjuk, felmentjük. De megérteni a lelket és az adott lélek által indított magatartásokat azt jelenti, hogy megértjük magunkat és világunkat is. Ha megértjük magunkat, könnyebben választunk jó és rossz között. Llosa nem tesz mást, mint megszabadít. A felismerés, a megismerés szabadságát adja nekünk. Közben egy igazi krimi, egy akció történetet, erotikával átítatott regényt, egy embert ábrázoló lélektörténetet, egy történelmi drámát olvasunk. Ez adja a nagyszerűségét. Sokat kaptam Llosától, köszönet érte.

Pomáz, 2006. február 14.

Böröndi Lajos

Szívdobogás

Ez a lüktetés elsodor: a kettős csöndben a hallgatás. Tárgyak állnak a mézes fényben, ragyog rajtuk a sárga máz.

Erős fűszerek illata nyersen ér el. Megremegek. Ahogyan lassan átölelsz, nem számolom a perceket.

A szavak is szétmállanak, mikor rámcukod a szemed. Belül lassú ringatás, és halk, mormoló tengerek.

Fények és majdnem zene ébreszt, s bőröd bársonyán felkönyöklök. S kibámulok a teljesség kitárt ablakán.

Merülő világ

A kertet a látvány összefogja. A dolgokat. A szövet készül. A kerten túli világ széthullt. Már rég nem épül.

Azért van még, mert életben tartja rácsodálkozásunk. Aztán az se. Alámerül a semmibe, a kihagyó emlékezetbe.

Két akvarell

Innsbruck

a pengeéles csúcsok között oly végtelenül idegen vagy hátborzongató gyönyörűség másik világra tátott (ez nem biztos) ablak

Bécs

Otthon vagy benne. Ómama kávéfőz, kövér illatok keverednek távoli tájak csípős, erős illatával.

Egy villamos vág át a vasárnapon. A napsütötte házak mélyén halk neszek ébrednek a nyári délutánban.

Hoppál Bulcsú

Az iszlám és a vallásközi párbeszéd

A vallások közötti párbeszéd egyik alapfeltétele és kiindulási pontja a másik vallás alapos ismerete. Ez jelenti az alapító tevékenységének, a vallás alapvető tanításának, dogmatörténeti fejlődésének (ha van ilyen) és egyházi felépítésének ismeretét. Szomorú azonban, hogy annak ellenére, hogy a vallások és kultúrák közötti párbeszéd bizonyos esetekben állami szintre emelkedik, közéletünk és közgondolkodásunk, érte ezalatt a sajtót is, csak torz, elnagyolt képet közvetít a „másik” vallásról, így az iszlámról is. Nagyon kevés az, amit az iszlámról tudunk! Az általánosan elterjedt sommás – és éppen ezért félrevezető – vélemény szerint az iszlám alapvetően harcias vallás; alapítója, Mohamed inkább politikai vezető volt, mint vallási; az iszlám nőgyűlölő, a muzulmánok inkább hajlamosak a terrorizmusra, és megfogalmazódnak kifejezetten sértő elképzelések is: a muzulmán országok lakói lusták és fatalisták; az iszlám gyermektegy, primitív vallás. (Megjegyzem azonban, hogy az iszlám országokban élők sincsenek tisztább véleményrel rólunk, európaiakról...)

Még komoly mohamedán tudósok sem tesznek különbséget Európa és az Egyesült Államok politikája között. A zsidóság kiválasztottság-eszméjének folytatását látják a kereszténységben, amit ezért egyenértékűnek gondolnak a zsidósággal, a kereszténységet tulajdonképpen zsidó szektának tartják. Számukra az egész nem-izlám világ: zsidó-keresztény. Inkább a mi kultúrkörünkben látják az erőszakosság jeleit, és azokat a rossz történelmi tapasztalatokat idézik fel, amikor a „nem-muzulmán országok” muzulmán országokat igáztak le. A Nyugatban kollektíve erkölcs-telen fertőt látnak, ahol a nőket egyáltalán nem tisztelik, és ilyenkor rendszerint a prostitúciót és a szexizmust¹ emlegetik.

Európát és Észak-Amerikát egynek tekintik a kereszténységgel, az iszlám tudatában minden, ami „nyugati”, keresztény, holott a kereszténység véleményem szerint relik-tummá vált valamikori szállásterületén az idők folyamán, s nincs egyetlen keresztény állam, amelyet tényleg kereszténynek tekinthetnénk.

Beszélhetnénk itt arról, hogy az iszlám kit is tekint tulajdonképpen ellenségének. Ellenségének tekinti a gátlástalan, minden vallást helyettesíteni akaró globalizmust, és ellenségnek tekinti az ősi normái ellen fellépő, a globalizmus által támogatott erkölcsi szabadosságot. Az iszlám nem nézi jó szemmel a természet kizsákmányolását, és nem helyesli az emberi személy konzum-idiótává való lezüllesztését. Az iszlám élet-párti és nem a „halál kultúráját” támogatja. Ezekben a kérdésekben egyet is érthetnénk az iszlámmal, és ha valahol van értelme a vallások közötti párbeszédnek, a vallások együttműködésének, akkor ez az a terület, amelyen közösen lehet és kell is dolgoznia az Európában és a valamikori keresztény kultúrkörnek nevezett területeken talaját vesztett kereszténységnek és az iszlámnak.

Látjuk tehát, hogy az iszlám ellensége nem a kereszténység, még kevésbé a keresztény Európa, mégis az iszlám dialógus-partnere a kardinális kérdésekben mindig a kereszténység. Nagyon érdekes, hogy míg az iszlám soha nem tárgyalt „ellenségével”, kvázi egyeztető és békéltető tárgyalásokat kezdeményez a kereszténységgel. Mintha a kereszténység magára venné a Nyugat bűnét, és tartaná a hátát egy olyan dolog miatt, amit el sem követett. Azt látjuk, hogy az iszlám számára minden, ami nem „ő”, az nyugati és keresztény. Fájdalmasan egybemoszák a tőlük különböző világot a kereszténységgel, amely ugyan táptalaja volt az olyan eszméknek, amelyből a globalizmus, a technikai fejlődés mindenhatóságába vetett hit vagy éppen az ateizmus kinőttek, de mindezekért a kisebbségbe szorult „szórvány-kereszténységet”² nem helyes okolni, és éppen ezért félrevezető

en bloc az iszlám világ és a keresztény világ szembeállítására. Az iszlám nem a kereszténységgel áll szemben!

Tovább bonyolítja a helyzetet, amikor *in extenso senso* a kultúrák közötti párbeszédről esik szó. Már maga a vallások közötti párbeszéd meghatározása is komoly fogalmi nehézségekbe ütközik, annál inkább a kultúrák közötti párbeszéd, minthogy nem beszélhetünk sem általános keresztény, sem általános muzulmán kultúráról. Az iszlám szemében az általános keresztény kultúra (a Nyugat) egy részeiben gyökeresen eltérő egyvelegnek látszik inkább. Az ortodoxia például mentalitásában jelentősen eltér minden más keresztény felekezettől. A nemzeti ortodox egyházak (román, bolgár, szerb stb.) szintén különböznek a lélekszámban legnagyobb oroszoktól. Európa nyugati felén olyan, a kereszténységből kinőtt felekezeteket találunk igen nagy számban, amelyek már a többi keresztény egyház szerint nem is tekinthetők kereszténynek. Arról nem is beszélve, hogy szinte semmilyen statisztikai szempontból sem tekinthető Európa, Észak-Amerika nagyobb része – értek ez alatt földrajzi és szellemi meghatározást egyaránt – kereszténynek (Dél-Amerika talán még igen). Mindezzel azt akartam mondani, hogy merész dolog egyetemes keresztény kultúrkörrel beszélni egy posztmodern világban, ahol a vallások, valláspótlékok dzsungelében a kereszténység csupán egy a sok közül. Maguk a keresztények örülnének a legjobban, ha ennek ellenkezője igaz lenne, azaz egyértelműen, határozottan beszélhetnénk keresztény kultúrkörrel, és így igaz lenne az iszlám sztereotip képe a keresztény Nyugatról, hiszen a Nyugat keresztény lenne.

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a mi fogalmaink is félrevezetőek, ami az egységes iszlám kultúrát, mint olyant, illeti. Az „iszlám világban belül” szintén nagyszámú nemzetiségi és vallási eltérés van. Gondoljunk csak a síiták és a szunniták azonnali Mohamed halála utáni szétválására, vagy éppen az olyan deiszlamisztált országokra,

mint Törökország, amely száz évvel ezelőtt még ugyanolyan mohamedán országnak volt tekinthető, mint, mondjuk, most Irán, azonban manapság már csak a megtisztelő „világi iszlám” nével illetjük a Törökországban uralkodó iszlám irányzatot. Túlfent egyszerűsítő lenne az a felosztás, hogy ahol keresztények vannak túlnyomórészt, és sok a keresztény templom, az a terület kereszténynek minősül, és ahol moszlimok élnek és dzsámik találhatók, ott iszlám kultúrkörrel beszélünk. Nincs tehát egységes keresztény kultúrkör, sem egységes iszlám kultúrkör, de akkor mégis mi az, amit nem szeretnek egymásban a felek, amikor tulajdonképpen az, amit magukról és másokról állítanak, nem is létezik?

A kölcsönös sztereotip és általánosító gondolkodásban található a válasz. Éppen ezért a „kereszténység”, „keresztény kultúra”, „iszlám világ”, „iszlám kultúrkör”, stb. kifejezéseket inkább, mint többé-kevésbé jól működő munkahipotéziseknek tekintem, és akként használom, mert nem látom különösebb létjogosultságát semelyik kifejezésnek sem.

Ebben az értelemben a huntingtoni civilizációk törésvonala mentén való világonkonfliktusokban sem hiszek. Már csak azért sem, mert már Huntington Nyugatfogalma sem definiált fogalom, nem tudjuk, hogy pontosan mit, illetve kit is ért „Nyugat” alatt. A vizsgált világ jóval összetettebb, mintsem azt csupán civilizációk egymásra hatásaként értelmezzük. Van azonban egy, a szocializációnk során intuitíve adott, körülbelüli Nyugat-fogalmunk – s ezt használja Huntington is –, ez azonban szerintem nem valós fogalom, hanem ugyanolyan munkahipotézis, ahogyan azt fentebb kifejtettem.³

A kiirthatatlan klisékben való gondolkodás megmérgezi és lehetetlenné teszi a vallások közötti párbeszédet. A vallásközi párbeszédben mintha túlságosan is nagy testek mozognának, akik sehol sem találnak fogást a másikon, miközben maguk is folyton a szétesés ellen küzdenek. Zsákutcába érteztünk. Nagyon erős az „ők” és

a „mi” elkülönülése, szétválása mind a kereszténység, mind az iszlám oldaláról, és túlságosan is mélyre gyökereztek ezek az ellentétek. Ha azonban a fent említett kifejezéseket munkahipotézisként fogadjuk el, és általánosan egy magasabb perspektívából, a vallás vagy kultúra szemszögéből nézzük a problémát, akkor legalább is elkezdhetjük az ellentétek lazítását, habár a megoldás szerintem nem itt keresendő. Létezik azonban a problémából kivezető út, amelyet itt most javasolni szeretnék, de mielőtt továbbmennék, megfogalmazom tételtem: a vallások és kultúrák között nincs valós és eredményes dialógus, csakis személyek közötti dialógusról beszélhetünk a szó teljes értelmében, így a vallásközi párbeszéd esetében is.

Vizsgáljuk meg tehát az érveket, amelyek tételünk első részét támasztják alá, azaz amelyek a vallások közötti párbeszéd hiábavalóságára mutatnak (ez a gondolatmenet alkalmazható tágabb értelemben, a kultúrák közötti párbeszédre is). Először is: a vallásközi párbeszéd – abban az intézményes formájában, amelyben mi ismerjük – az általánosságok szintjén mozog. Értem ezalatt azt, hogy egy-egy vallásközi közeledésnek szentelt eseményen a vallások mind a lehető legjámborabb arcukat mutatják meg. Amikor különböző vallások saját magukat mutatják be, akkor az a vallás mindig szeretet-vallás, befogadó, kezdetektől toleráns, egyenlőséget hirdető, a nők jogait a legmesszemenőbben elismerő, ésszerű, nem ember által alapított stb. lesz.⁴ Mintha semmi különbség nem lenne ilyen esetekben a vallások között. Ezekben az általános képekben megjelenő vallások aztán kötelességeik és jogaik tekintetében szintén általánosságokat fogalmaznak meg, úgymint: minden más vallásút tolerálni kell, világi hívek számára helyet kell biztosítani az egyházi hierarchiában, párbeszédet kell folytatni a más vallásúakkal, építeni kell egy békés társadalmat stb., stb.

Másodszor, mivel a vallásközi párbeszéd az általánosságok szintjén mozog, a megvalósítás kérdésében még inkább erőtlén

lesz, és nem jut túl ezeken az általános megfogalmazásokon. Pedig a legmeghatározóbb és legfontosabb része minden ilyesfajta dialógusnak a megvalósítás lenne. Hitelét veszti az a társaság, legyen bármilyen csoportosulás, aki – köznyelven szólva – csak szövegel és nem tesz semmit.

Harmadszor, a vallásközi párbeszéd során további nehézséget okoz, hogy nem egyértelműsített, ki kivel tárgyal. Kivel tárgyalok, amikor az iszlámmal folytatok vallásközi párbeszédet? Azzal az egy teológussal, aki saját véleményét adja elő, vagy egy iszlámon belüli teológiai iskolával, ami viszont különbözik más iskolától, vagy egy egyszerű hívővel, aki magánvéleményt sem fogalmazhatna meg felekezetén belül, vagy, mondjuk, egy muzulmán főpapal, aki egy nagyobb közösség, nem pedig az iszlám egészére kötelező véleményt fogalmaz meg? Talán ez a kérdés a római katolikus egyházon belül nem is merül fel olyan élesen, ugyanis a katolikus egyház felépítésénél fogva rendelkezik egy olyan sajátossággal, amellyel más egyházak nem, tudniillik rendkívül egységes.

A katolikus egyház dogmatikai egysége, hierarchikus felépítése és a tanítóhivatal egész egyházra kiterjedő hatalma folytán „egyként” viselkedik a párbeszédben. Ennek a struktúrájának köszönhetőképpen – elméletileg – egy vélemény fogalmazódik meg a katolikus egyház részéről, ezáltal – de szintén csak elméletileg – a katolikus egyház, ha szabad ilyet mondani, a legalkalmasabb partner a párbeszédre. Ezzel ellentétben, mondjuk, a protestáns egyházak egyházközségenként más-más véleményt fogalmazhatnak meg. A protestáns egyházakban minden egyházközség – talán mondhatjuk így is – autokefál módon létezik. A tanítóhivatal dogmatikai megnyilatkozásai nincsenek kényszerítő erővel ezekre az egymástól független egyházközségek, egyszerűen már csak azért sem, mert a protestáns egyházaknak nincs tanítóhivatala. Nem biztos tehát, hogy egy református teológus véleménye ugyanaz lesz, mint a másíknak, így a vallásközi pár-

beszédben sem biztos, hogy ugyanazt mondja két református teológus. Ami azt jelenti, hogy mondjuk az Iszlám nem a református egyházzal magával tárgyal, hanem egy egyházközség egy tagjával, s ez a tényállás véleményem szerint erősen megkérdőjelezi a dialógust. Nem dönti meg alapjaiban tételemet az a sokak által megfogalmazható ellenérv, amely szerint minden egyház, illetve felekezet általánosan egységként működik, s nagyjából minden tagja, intézménye hasonlóképpen nyilatkozik meg, hasonlóképpen cselekszik.

Negyedszer, a felekezetek strukturális eltérése lehetetlenné teszi a párbeszédben megfogalmazott elvárások végrehajtását. Ez tulajdonképpen ugyanaz a probléma – csak a megvalósítás szintjén –, mint amivel az előző pontban találkoztunk.

Ötödös, a hit abszolút, személyes jellegéből adódóan az egyéni „hitek” eltérése a vallásközi párbeszédben elvárt általános egységet (egyhángúságot) végképp lehetetlenné teszi. Egyszerűen fogalmazva – még ha ugyanabba a felekezetbe is tartozunk, de ha különbözőbe, akkor még inkább – nem ugyanazt az Istent hisszük, nem ugyanazt a valakit a személyes Istenünk.⁵ Ez az érv véleményem szerint alapjaiban rombolja le a vallásközi párbeszédet kollektív jellegébe vetett hitet. Ahogyan nem tudok elképzelni egy általános keresztény hitet és Istent, ugyanúgy nem tudok elképzelni egy általános iszlám hitet és Istent sem. A személyes hit nem kényszeríthető bele egy általános dobozba, egyéni „hiteink” nem emelhetők egy magasabb, általánosabb szintre, hisz pontosan ezzel degradálnánk azt.

A fent említett öt pontban is kritizált kollektív jellegű vallásközi párbeszéd szemben a személyes kommunikáció hordozza a valós párbeszéd minden attribútumát. A személyes jellegű kommunikációban személy beszél személyl, ahol saját maguk legbenső élményét (Isten-élmény) állítják szembe a másik legbenső élményével. Ebben a párbeszédben az egyik legfontosabb momentum a hitvallás, ami-

kor az ember tudja, hogy istenéről és saját maga legfontosabb dolgairól beszél – itt abszolút módon „rólnk van szó”, ahol nincs helye általánosságoknak, és a végrehajtásért is maga a személy felel. Ahogyan a modern kommunikációs elméletek mondják: a kommunikációnak ebben a formájában a személy teljes emberi mivoltával vesz részt. Karl Rahner szerint csak személyek között jöhet létre kommunikáció.

Talán érthető ez, ha vele együtt továbbgondoljuk a kommunikáció fogalmának definícióját, és a kommunikáció eredményére, a közösségre koncentrálunk, amit ő sajátos módon először szintén kommunikációnak nevez, majd csak később kommunikációnak.⁶ A közlést tevő és a közlést meghalló személy között közösség jön létre, latin szóval *communio*. A közlésben valósul meg a kommunikáció egyik alapfeltétele – s ez az, ami talán a kollektív jellegű kommunikációból hiányzik –, hogy a másik személyt is eleve szabadként tételjük fel.

A valós párbeszéd tehát személyről személyre halad. A vallásközi párbeszéd, amennyiben eltekint a személyes jellegtől, csak egy kezdetleges megértést kezdeményezhet, nem a megbékélést, amely már mélyebb megértést és befogadást tételez fel. Számos gyengesége ellenére mégsem vetem el teljesen a kollektív jellegű párbeszédet, mert mint jobbitó szándékú közeledés kezdete lehet a személyes párbeszédnek. Az ilyen kollektív párbeszéd azonban csak út, nem pedig cél, ahogyan azt manapság beállítják.

A kollektív párbeszéd – minden hiányossága ellenére – megteremtheti a platformot, amelyen a személyes párbeszéd elindulhat, de abból a szempontból is van jelentősége, hogy tudatosíthatja a vallások – jelen esetben a kereszténység és az iszlám – egymásra utaltságát. A mesterségesen egymásra uszított két vallás meg kell, hogy találja az együttműködés formáit, mert bizony, vannak közös dolgaink. A kereszténység szövetségesére lelhet az iszlámban a globalizáció hajóján be-

úszó erkölcstelenség különböző megjelenéseinek leküzdésében. A két nagy monoteista vallás együtt léphet fel a vallási közönyösség leplébe burkolódzó ateizmus vagy a manapság oly divatos sátánizmus, fél-sátánizmus és a zavaros valláspótlékszerű mágiák (így az asztrológia, a kevert „keleti” meditatív praktikák) ellen. Azt hiszem, vétek lenne, ha a kereszténység nem kérné és fogadná el a segítségét minden jó szándékú embernek, így a mohamedánoknak is, a valós problémák kezelésében. Nem szabad megengedni, hogy miközben egymásnak uszítanak bennünket, a világ olyaná alakuljon, hogy maga a vallás, a vallásos és erkölcsileg tiszta létmód lehetősége megszűnjék! Túl nagy luxus lenne ez mind a kereszténység, mind az iszlám részéről, mert sok a tennivalónk, s egyedül nem vagyunk elegen hozzá.

További nehézség a vallásközi párbeszéd pontos nyelvzetének leírása. A személyek közötti párbeszéd ebben a tekintetben talán kevésbé problematikus, mert az „önmagunk odaadása a szeretetben”,⁷ mint a kommunikáció lényege definíció egyértelműsíti a személyközi dialógust. Sajátságos azonban a kollektív párbeszéd nyelve, és egyre inkább arra gondolatra hajlok, hogy egyetlen platformja van a válások és általában a kultúrák közötti párbeszédnek, s ez a filozófia.⁸ De ez sem új gondolat, Aquinói Szent Tamás is ugyanezt mondja a Summa contra Gentiles elején.

Jegyzetek:

1. Lásd: Karmi, S. Hassan: *Islam: What It is*. Salé: ISESCO, 2001. Altvajiri, Abdulaziz Othman: *Islam and Inter-religious Coexistence on the Threshold of the 21st Century*. ISESCO, 1998. Sőt, még az iszlám-barát Karen Armstrong is átveszi ezeket a sztereotip vádakokat az iszlámtól. Lásd: Armstrong, Karen: *Mohamed, az iszlám nyugati szemmel*. Budapest: Európa, 1998.
2. Karl Rahner (1904–1984) kifejezése.
3. Nem valós fogalmak használata vezet olyan identitászavarokhoz, anomáliákhoz, mint azt az Európai Unió és Törökország esete is mutatja. Törökország csatlakozási tárgyalásait direkt lassítják és akadályozzák Brüsszelben, habár semmivel sincs rosszabb pozícióban,

mint Bulgária, vagy Románia. Teszik mindezt azért, mert Törökország muzulmán ország, és az EU – természetesen impliciten – valamilyen formában még kereszténynek tartja magát, habár a saját meghatározása szerint (lásd EU alkotmány) nem keresztény. Az EU a kereszténységtől átvett eszméket (tolerancia, befogadás, szolidaritás) hirdeti, miközben a más vallású Törökországot diszkriminálja, tehát egyszerre él a kereszténységgel, hivatkozik rá, és elutasítja. Európa ma már sajnos saját maradékaival küszködik, de azt is inkább megtagadja.

4. Lásd például: S. Hassan: *Islam: What It is*. Salé: ISESCO, 2001. vagy a Magyar Iszlám Közösség honlapján az iszlámról szóló cikkeket: <http://www.magyariszlam.hu>
5. Ez a téma kétség kívül komolyabb és mélyebb tanulmányozást érdemel, melyre azonban itt most nem vállalkozhatom.
6. Lásd K. Rahner, H. Vorgrimler: *Teológiai Kis-szótár*. Budapest: Szent István Társulat, 1980. „kommunikáció” címszó
7. *Communio et Progressio* 5.
8. Ez jelenti a filozófia feltámasztását, megerősítését a teista gondolkodáson belül. Gondolok itt elsősorban a valós filozófiára, nem pedig arra, hogy a vallásközi párbeszédet alkalmi politikai filozófusok, szociológusok, vagy éppen pszichológusok folytassák.

Gyórfy Attila

Hübrisz-talány

Szavak vadásza voltam és
egy régi szó szíven talált,
hogy megfizessem kölcsönét:
a *mindenséget* és *halált*.
Kimondhatnám, ha volna más,
mint *végtelen* és *feledés*;
de mindkettő egymásra vár,
s tróféáim *segédigék*. –

Vakírás volt vad életem,
szikár, mint ódon templomok,
hallgattam esők verseit:

kristálytisztán kongott a csend,
szívembe szántva szózatot:
egyetlen szód, ős-égi *híd*.

***

A kerti asztal gyertyafénye
egy angyalt invitál soká
s rég jól tudom, elmúlt a bál
s itt a vadászat őszi vége.

Sötétében állnak sűrű almafák,
látni feketeigó-terítéket:
egy macskáé a végítélet,
s iszom a bort szódával ostobán.

Holnap friss, pisztrángos patak
kigyóz, a szírom-zuhatag
tükrei incelegve törnek

szilánkosra szikla-deden össze.
Hajnal lesz és újra ismeretlenül
egyedül vagy legkívül, legbelül.

***

Élnek itt zsenik nyomtalanul
(mondjam-e, hogy *Pusztai Zoltán*):
övék az Isten-attribútum,
de nem jussuk e földi ország?!

Megisznak mindent, amiből írnak,
mindegyik Münchhausen báró:
en-üstöküknél égbe-ragadtak,
de nincsök van csupán hazából.

S minden, mi létük s áttetszőbb lápnál,
halálukig látatlan álom-
kép, amit hiába rejt ős
szállal pók háló-fonálon.

Meg fognak halni *tulajdonképpen*,
Könnyű-lovasság-tiszavirágok,
s úr lesznek Isten üzenetében
s maga a lét lesz az ős-halál-ok.

(...Térdkalácsuknál az imaszőnyeg
besüppedt völgye visszasimul:
növények voltak és lesznek tőzeg:
mert Isten mindensége az *út*.)

Antal János

Lopakodó szegénység

Nő a szakadék a győztesek és a vesztesek között

A szegénység definíciója nem egyszerű, hiszen a fogalom számos gazdasági-társadalmi-kulturális jelenség felől is megközelíthető. Általában véve szegénységnek nevezzük azt a helyzetet, amely megakadályozza, hogy az ember életminősége megfelelhessen néhány alapvető követelménynek. Ezek alatt az alapstandardok alatt azonban térségenként, országonként, sőt gyakran településenként is mást és mást értenek. Az ENSZ világ-egészségügyi szervezete, a WHO a jövedelem alapján rendszerezi a szegénységet. E szerint szegénynek számít, aki az adott országban érvényes átlagjövedelem felénél kevesebb pénzből kénytelen élni. Nyugat-Európában ez az összeg mintegy 600 euró, a közép-kelet-európai országokban ennél lényegesen alacsonyabb; Magyarországon például mintegy 26-27 ezer forint, alig több mint 100 euró.

Robert McNamara a *Világbank* elnökeként vezette be az „abszolút szegénység” fogalmát, hogy a fejlődő országokban uralkodó helyzetet pontosabban leírhasa. McNamara így jellemezte az abszolút szegénységet:

„A szegénység abszolút foka a lét legkülső peremén lezajló életet jelenti. Aki abszolút szegény, az a legrosszabb nélkülözések mellett, elhagyatottan, megalázva küzd a túlélésért. Az abszolút szegénység a szegénység olyan foka, amelyet mi – intellektuális fantáziánkkal és privilegizált körülményeink között – el sem tudunk képzelni.”

A *Világbank* meghatározása, vagyis inkább durva megközelítése szerint az abszolút szegénység mércéje a helyi vásárlóerőn számolt napi 1 dollár. Aki ennél kevesebből kénytelen élni, már abszolút

szegénynek számít. A későbbiek során finomult a mérés. Latin-Amerika és a karibi térség esetében napi 2 dollárban, Kelet-Európa és a FÁK-országok esetében 4 dollárban, a fejlett ipari országok esetében 14 dollárban határozták meg az abszolút szegénység napi küszöbét. Mert igen: a legfejlettebb, leggazdagabb országokban is létezik az abszolút (vagy mély-) szegénység; leginkább a szenvedélybetegek, a hajléktalanok és azok zuhannak alá a szegénység legsalsóbb bugyraiba, akik különféle okok miatt nem vehetik igénybe a társadalombiztosítási rendszert.

A jóléti társadalmakban a szegénységet az egyén társadalmi helyzetével („státuszával”) is szokás mérni, ezért ebben az esetben „relatív szegénységről” beszélünk. A relatív szegénységet az anyagi és nem anyagi javakból való, a többséghez képest csekélyebb mértékű részesedésként definiálják („objektív” szegénység), „szubjektív” szemléletű szegénységről pedig akkor beszélünk, amikor az ember a körülményeihez képest érzi szegénynek magát. Mivel a szegénység és a gazdagság között nincs éles választóvonal, a relatív szegénység helyett manapság már inkább a szegénység *kockázatáról* beszélnek a szakemberek, ha a relatív szegénységről van szó.

A szegénység okai

A szegénység okai között legelőször a háborút (vagy polgárháborút, esetleg más jellegű, tartós fegyveres konfliktust), a politikai berendezkedést (például a diktatúrát), a gazdasági szerkezet igazságtalanságait, működési zavarait (így az egyenetlen jövedelem eloszlást vagy a korrupciót), a technikai-technológiai elmaradottságot, az oktatás csődjét, a természeti katasztrófákat, a járványokat és a túlnépesedést szokás említeni. A relatív szegénység okai között a munkanélküliség és az alacsony foglalkoztatási ráta vezet, legalábbis az európai viszonyok között. A szegénység elviselését nehezíti, hogy – az Egyesült Államok köz-

véleményéhez hasonlóan – ma már a világ egyre nagyobb részén nem a körülményeket vagy a társadalmat, hanem az egyént magát teszik felelőssé a saját szegénységéért, bár az igazsághoz hozzátartozik, hogy az Európai Unióban ma már a piaci zavarokat említik a tömeges szegénység legfőbb okaként, és egyre terjed a szemlélet, amely szerint állami beavatkozásra van szükség a legyőzéséhez, de legalábbis csillapításához.

A szegénység terjedéséért, illetve a szegénység elleni harc sikertelenségéért sokan – elsősorban antiglobalizációs körökből – nem az adott körülményeket, hanem két nemzetközi pénzügyi szervezet, a *Nemzetközi Valutaalap* és a Világbank szakértőit, illetve gyakorlatát teszik felelőssé – állításuk szerint számos országban az említett két szervezet csak elmélyítette a válságot, ahelyett, hogy megpróbálta volna megoldani. *Nancy Alexander*, az Egyesült Államok-beli *Globalization Challenge Initiative* nevű szegénységellenes civil szervezet igazgatója leginkább azt kifogásolja, hogy sok szegény ország nem járhatja a maga gazdasági útját, nem dönthet önállóan gazdasági stratégiájáról, mert a „megoldás” kötelező képleteit készen kapják a Nemzetközi Valutaalaptól és a Világbanktól. A „strukturális felzárkóztatás” programja (amely jobbára a privatizáció, a liberalizáció és a takarékoság ilyen-olyan arányú elegyét jelenti) elsősorban azon országok ellen fordult, amelyekben éppen ezzel a programmal akartak segíteni.

Oscar Ugarteche, perui gazdaság- és korrupciókutató kormánya tanácsadójaként gyakran bírálta a Latin-Amerikában évtizedek óta erőltetett neoliberális strukturális reformokat. Érvelése szerint a begígért gazdasági csoda máig várat magára, sőt a '90-es években, jóval a strukturális felzárkóztatás programjának elindítása után az egy személyre jutó átlagos jövedelem-növekedés 1,4 százalékot tett ki, ami alig több mint a fele az 1950 és 1975 között eltelt – a neoliberális gazdasági szakértők, tanácsadók által elmaradottnak,

versenyképtelennek nevezett - időszakban regisztrált 2,5 százalékos átlagos jövedelem-növekedésnek. A Nemzetközi Valutaalap és a Világbank által előírt privatizációs gyakorlat külföldi kézre juttatott több fontos elosztórendszert és nagyvállalatot, az új tulajdonos pedig számos adókedvezményben részesül, sőt gyakran egyáltalán nem fizet adót.

Peru esetében a privatizáció során nem egészen 7 milliárd dollár bevétel keletkezett, amit Ugarteche szerint pénzügyi alapokba kellett volna befektetni, hogy a kamatjövedelmekből és az osztalékokból finanszírozni lehessen a különféle szociális ellátórendszereket. Az akkori kormányok azonban kifosztották ezeket az alapokat, csupán valamivel több, mint 120 millió dollárt hagytak, mutatóba. A pénz legnagyobb részét fegyvervásárlásra és „közvetítői díjakra” költötték. A két nemzetközi pénzügyi szervezet, amely a korrupció-ellenes harcot mindennél fontosabbnak tartja, tényleg szemlélte az eseményeket – így a perui gazdaságkutató szakember lesújtó véleménye –, de akkor sem mozdult, amikor kiderült, hogy a multinacionális konszernnek alig fizetnek némi adót. Minden utcaseprőnek adót kell fizetnie Peruban, csak a multiknak nem – hívta fel a figyelmet a fonák helyzetre Oscar Ugarteche.

Feiler József, a Bankwatch-Network (a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank kelet-európai tevékenységét vizsgáló, magyar székhellyel működő szervezet) politikai igazgatója 2002-ben arról számolt be, hogy a „létező” szocializmus bukását követően a helyi körülményeket figyelmen kívül hagyva erőszakolták rá az emberekre a kapitalizmust. Ez a legtöbb országban úgy ment végbe, hogy a kapitalizmusnak már a nyoma is kiveszett a népemlékezetből, sőt sok országban semmilyen történelmi előzménye nem volt, ami megnehezítette, hogy az emberek kialakíthassák új életstratégiájukat. Az új berendezkedést ráadásul éppúgy nem lehet bírálni, mint ahogy a régít sem lehetett.

Feiler három csoportra osztja az úgynevezett „átmeneti” gazdaságokat. Az első

csoportba a globalizáció nyertesei tartoznak, közel az osztrák határhoz, de ezek az országok is csak látszólag nyertesek. Ennek alátámasztásaként rámutat, hogy a magyar kivétel 67 százaléka származik a multinacionális nagyvállalatoktól, amivel kétes értékű elsőséget szereztünk Európában; földrészünkön nincs még egy ország, amelynek gazdasági teljesítményében ekkora szerepet játszanának a multinacionális vállalatok. Amennyiben a multik valamilyen ok miatt elhagynák az országot, azonnal összeomlana a gazdaság.

A másodikba Feiler azokat az országokat sorolta, például Romániát és Bulgáriát, amelyek lemaradtak a globalizációs versenyben, és a harmadik világ tendenciáit másolják. A harmadik csoportba tartoznak végezetül azok az országok, azok az „elfeledett” gazdaságok, mint például Oroszország és a hajdani Szovjetunió volt tagköztársaságai (a balti országok kivételével), amelyekben a nemzeti jövedelem egy főre jutó hányada nem éri el az évi 500 dollárt. Az orosz gazdaság a rezsimváltás óta megszervolt nagyságának 10 százalékára zsugorodott össze, kiterjedt térségek maradtak valamirevaló ipar nélkül. A hajdanvolt birodalom romján létrejött országok fennmaradását pillanatnyilag csaknem kizárólag a nyersanyagexport biztosítja, ami egyfelől a környezetet pusztítja, másfelől pedig kiszolgáltatja az adott országokat a nyersanyagárak szeszélyes ingadozásainak. A hajdan elfogadható színvonalú oktatás szétszűllött, terjed az analfabétizmus. A középosztály nem létezik, létre sem jöhetett, a szegénység egész Kelet-Európában növekszik. A lélekszám szinte az összes érintett országban csökken, amit sokan az általános stressznek, az oktatási, egészségügyi és szociális rendszer lassú, de feltartóztathatatlannak látszó eróziójának tulajdonítanak. Ugyanezek az okok rejtőznek az alkohol- és kábítószer-fogyasztás jelzőszámainak drámai növekedése mögött is.

Több mint másfél évtizeddel a változások után és a több százmilliárd dolláros nagyságrendben beáramló tőke ellenére a

világszerte versenyképes kelet-európai vállalkozások inkább ritkaságnak számítanak. Az a struktúraváltozás, amit a jelenleg uralkodó neoliberais gazdaságfilozófia megkövetelne az új piacgazdaságok versenyképességének növelésére, a közintézmények finanszírozásának radikális megnyirbálásával járna és felborítaná a munkaerőpiacot. Ennek a folyamatnak természetesen meglennének a maga szociális áldozatai, ami végső soron akár a politikai stabilitás megengedéséhez is vezethetne. Az igazság az, hogy kevés kelet-európai országban élnek jobban az emberek, mint a rendszerváltásnak nevezett politikai-gazdasági folyamatok előtt – állapítja meg a Bankwatch-Network.

Az átalakulás árnyoldalai

Az átalakuló gazdaságok lakossága az átalakulást a maga praktikus szempontjai szerint ítéli meg. Alacsonyabbak a bérek, a megkövetelt munka intenzívebb, a munkahely bizonytalanabb, mint az átalakulás előtt. A közép-kelet-európai térség országainak közvéleménye is mostanában józanodik ki az uniós bővítés mámorából, pedig az általános gazdasági stressz ezekben az országokban a legkisebb a volt „szocialista” országok közül. Ezek a trendek természetesen komoly hatást fejtenek ki a lakosság életkörülményeire, noha az is igaz, hogy a fejlődésnek vannak nyilvánvaló eredményei (például az ellátás számottevő javulásában). A legtöbb új uniós tagország úgy hajtotta végre a „piaci harmonizációt”, hogy közben csökkentek, de legalábbis stagnáltak a reálbérek, ezért sok szociológus szerint az átalakulással csak a problémák alakultak át; a régi, szocialista hiánygazdaságban túl kevés volt az áru, de volt biztos, bár szerény megélhetés, ma pedig áru lenne, csak a pénz hiányzik, amivel megvásárolhatnánk őket. A lakosság széles rétegei ráadásul érzik, hogy lényeges romlik a szociális helyzetük, és szegénynek tartják magukat.

De a statisztikák is ezt látszanak alátámasztani. Ha korábbi adatokat veszünk elő, láthatjuk, hogy míg 1989-ben egész Kelet-Európában 14 millió ember élt szegénységben, addig 1994-ben már 150 millió, a lakosság egyharmada. A számok azóta alig változtak. Ezek a Világbank adatai, amelyekből azt is ki lehet olvasni, hogy a szegénység kelet felé haladva egyre mélyül: a Szovjetunió széthullása után létrejött országokban az embereknek mintegy fele számít nagyon szegénynek, a közép-kelet-európai országokban, így nálunk is, körülbelül tizede. Az ENSZ világelelmzés-ügyi szervezete, a FAO egyik világelelmzés-jelentésében 26 millióra becsülte az átalakuló országokban az éhezők számát, ebből 22 millióan a posztszovjet térségben élnek. A szegénység elsősorban a nagycsaládosokat, a gyermeküket egyedül nevelő anyákat és az állatállományokat fenyegeti, mint a piacgazdaságban általában.

Speciális a közép-kelet-európai cigányok helyzete, mert őket etnikai alapon is sújtja a cigány népesség közt széles körben elterjedt szegénység. Az utóbbi másfél évtizedben különösen sokat romlott a helyzetük. Míg a kommunizmus éveiben a cigányság is munkához jutott, addig mára lényegesen csökkentek munkaerő piaci esélyeik. *Szelényi Iván* professzor hat volt szocialista országban – Lengyelországban, Magyarországon, Romániában, Szlovákiában, Bulgáriában és Oroszországban – indított korábbi vizsgálatában a megkérdezett romáknak négy egyszerű kérdésre kellett válaszolniuk. Feküdt-e le a múlt héten bármikor éhesen? Van-e télikabátja? Annyi húst eszik-e, amennyit szeretne? Van-e másik pár cipője is? A felmérés tehát nemcsak arra próbált fényt deríteni, hogy a jövedelmi viszonyok alapján megítélt szegénység mennyire elterjedt a közép- és kelet-európai cigányság körében, hanem arra is, hogy az emberek ki tudják-e elégíteni a legalapvetőbb igényeiket. Bulgáriában a megkérdezett romák kétharmada számolt be arról, hogy gyakrabban éheznek, különösen a gyermekeiket egyedül nevelő, pár

nélkül maradt asszonyok helyzete nehéz. Egynegyedük rendkívül szegénynek számít. Összehasonlításképpen: az akkori statisztikai adatok szerint a bolgár lakosságnak „csak” egy hatoda számított olyan szegénynek, hogy gondot okozhatott neki az élelem vagy a megfelelő ruházat beszerzése.

Szelényi Iván felmérése a többi kelet-európai országban is a romák drámai méretű elszegényedéséről számolt be, ami ráadásul az osztársadalmi elutasítottság, a diszkrimináció fokozódásával járt. Emellett azonban Szelényi a cigányság legfőbb problémájának az aluliskolázottságot tartja. Az átalakulás előtt a szakma nélküli, csupán általános iskolát, vagy azt sem végzett romákat is foglalkoztatták az állami vállalatok, segédmunkásként, ma azonban gyakorlatilag nincsenek esélyeik a munkaerőpiacon, és legtöbbszörüknek semmilyen jövedelmük sincs. A pontos számítások szerint azt a roma férfit, aki csak általános iskolát végzett, hétszer olyan mértékben fenyegeti a szegénység, mint az átlagot.

Kemény István és Janky Béla szociológus 2004-ben tette közzé egyik, a magyarországi cigányság helyzetének változását elemző kutatásuk eredményeit, amelyek szerint a cigányok és a nem cigányok között az iskolázottságban egyre nő a különbség. A roma diákok valamivel több, mint négyötöde végzi el az általános iskolát, sokan csak késve. Az 1993 és 2003 között eltelt időszakban nőtt az értelmi fogyatékosnak minősített, kiegészítő iskolába irányított roma diákok száma – igaz, a cigány kisebbség összlétszáma is növekedett –; az iskoláskorú cigánygyerekeknek mintegy ötöde jár ilyen iskolába. Az egy százalékot is alig éri el az egyetemi oktatásban részesülő roma diákok aránya.

Egy ENSZ-jelentés

Az átalakulás kezdete után eltelt évtized tanulságait összegezte 1999-ben az ENSZ fejlesztési programigazgatósága, az UNDP. Az intézet azt vizsgálta, hogy a piacgaz-

daság bevezetése az adott térségben milyen következményekkel járt az élet több területén. A vélemény nem túl hízelgő – a jelentés csaknem szó szerint katasztrófának nevezi a Szovjetunió összeomlása után történeteket. Az adatok szerint, amelyek több mint száz oldalt töltenek meg, a gazdasági teljesítmény a felére csökkent, a szegénységi mutatók megnyolcszorozódtak, terjed az alkoholizmus és nyomában az öngyilkosság, olyan, korábban legyőzöttnek hitt betegségek ütnek fel a fejüket újra, mint a tuberkulózis. Milliók váltak hajléktalanná, helyenként az egész államot szervezett bűnözői csoportok, maffiák vonták ellenőrzésük alá. A jelentés úgy véli, a közvélemény elől eltitkolják a valódi tényeket.

„A legtöbb hivatalos megnyilvánulásban, tájékoztatásban a kelet-európai és a FÁK-országok kapcsán „átmeneti” országokról beszélnek, aminek azt kellene sugallnia, hogy a privatizáció és a „szabad piacgazdaság” hamarosan jelentős gazdasági növekedést és emelkedő életszínvonalat eredményez majd. Ez a szóhasználat a valóság elkendőzésére szolgál.”

Az átalakulás kezdeti éveit jellemezve az UNDP a következő véleményt fogalmazza meg:

„Az „átmenet” fogalma meglehetősen semleges annak a mély depresszióknak a jellemzésére, amely a posztsovjét és a kelet-európai térség legtöbb országában tapasztalható. A termelésben bekövetkezett visszaesés és az infláció emelkedésének mértéke példa nélküli volt a modern, írott történelemben. Mindez a lakosság életkörülményeinek drámai mértékű romlásával járt; óvatosságot becslések szerint több mint 100 millió ember süllyedt szegénységbe, és még ennél is többen élnek alig a szegénységi küszöb fölött.”

A piacgazdasági fordulatnak elvileg az lett volna a célja, hogy lendítsen a gazdasági hatékonyságon, és gyorsítsa a gazdasági növekedést. Ám a történetek éppen az ellenkező hatást érték el. A közép-kelet-európai térségben a nemzeti jövedelem 1997-re átlagosan 12 százalékkal csökkent

az 1990-ben regisztrált adatokhoz képest. Több országban azonban ennél sokkal rosszabb volt a helyzet. Lettországbán és Litvániában a nemzeti jövedelem '97-ben a '90-es szintnek csupán 59 százalékát érte el. A jövedelmek drámai mértékű elértéktelenedésével a legtöbb országban a jövedelmek egyre erősödő polarizációja, a jövedelmi olló tágra nyílása is együtt járt. A gazdasági „reformok” előtt a jövedelem szinte egyenletesen oszlott el a foglalkoztatottak között, az átmenet időszakában azonban olyan mértékű jövedelmkülönbségek jöttek létre, amilyenek csak a fejlődő országokban fordulhatnak elő – hangsúlyozza az UNDP jelentése.

A dokumentum szerint a privatizáció eredményeként létrejött egy szűk, ám nagyon gazdag kapitalista réteg, és egy erősen polarizálódott társadalom, emellett változott a jövedelem-elosztás mikéntje is: korábban a munka volt a legfőbb jövedelem teremtő faktor, míg az átalakulás kezdete óta a tőke termeli a legtöbb jövedelmet. A folyamat az életszínvonalban is változásokat eredményezett: a csökkenő átlagjövedelem és az egyenlőtlenség növekedésének együttes hatásaként jelentősen nőtt a jövedelmük alapján szegénynek minősíthető emberek száma. Az adatok és a számítások alapján a jelentés arra a következtetésre jut, hogy a napi 4 dolláros szegénységi küszöböt alapul véve a volt szocialista országokban az 1988-as tizennégy milliőről 1994-re csaknem 120 millióra nőtt a szegények száma.

Másfajta statisztikákkal is alátámasztható a radikális, tömeges elszegényedés ténye. Moldáviában például 1990 és 1996 között 57 százalékkal csökkent a húsfogyasztás, 48 százalékkal a tej és tejtermékek forgalma, cukorból pedig több mint 60 százalékkal fogyott kevesebb. Lengyelországban – pedig a szlovéneken kívül csak a lengyelek voltak képesek az átmenet kezdetén is növelni a GDP-jüket – egy nemrég megjelent statisztika arra mutatott rá, hogy a gyermekeknek mintegy 60 százaléka szenved a hiányos étkezés ilyen-olyan

tüneteitől, 10 százalékuk egyenesen alultáplált. A hiányos táplálkozás – kevésbé finoman: az éhezés – különösen Fehéroroszországban, Ukrajnában és az Orosz Föderációban jelent még mindig komoly problémát. Oroszországban a protein- és kalóriahiányra visszavezethető gyermekkori növekedési zavarok aránya 1992 és 1994 között 9 és fél százalékról több mint 15 százalékra emelkedett.

A piacgazdaság bevezetésének másik, nagyon is szembeutó következménye a halálozási mutatók növekedése volt. Különösen a középkorú férfiak körében nőtt meg a halandóság; az orosz férfiak születéskor várható élettartama ma éppen, hogy eléri az 58 évet. Visszaesett a születések száma is, aminek egyes következményeként több átalakuló országban is csökkenni kezdett a lélekszám. Az UNDP egy különös jelenségre is felhívja a figyelmet, ez pedig a férfiak abnormálisan alacsony aránya a teljes népességben belül. A „hiányzó férfiak” számát az intézet Oroszországban 6 millióra, Ukrajnában 2 és fél millióra, az egész térségben pedig megközelítőleg 10 millióra becsüli.

Az átmenet tehát sokba került a térség lakosságának, nem csupán a terjedő betegségek, a növekvő halandóság és az egyre alacsonyabb várható élettartam, hanem a szociális viszonyok széthullása miatt is, aminek következtében meredeken nőtt az elfogyasztott alkoholos italok mennyisége, a drogfogyasztás és az öngyilkosságok száma. Az átmeneti országok csaknem mindegyikében magasabb az öngyilkosságok aránya, mint az uniós átlag. Magyarországon ennek a jelenségnek másfajta történelmi gyökerei is vannak, mégis, az uniós átlagnál csaknem háromszor többen lesznek öngyilkosok, Oroszországban, Litvániában és Lettországbán pedig még ennél is magasabb az arányuk. A jelentés belátja ugyan, hogy az öngyilkosságoknak összetett okai vannak, de biztosra veszi, hogy az öngyilkosságok elkövetésében szerepet játszik az általános bizonytalanság is. A bizonytalanságot több tényező

együttes jelenléte okozza: a jövedelem elvesztésétől való félelem, vagyis a fenyegető munkanélküliség, a gazdasági nehézségek, a nyugdíjak vásárlóerejének elvesztése és a mind gyengébben teljesítő egészségügyi ellátórendszer. Az UNDP úgy fogalmaz: „A piacgazdasági átmenet jelentős tömegek számára szó szerint halálos eredménnyel végződött.”

Ahogy már említettük, a betegségek, járványok is újra megjelentek. 1993-ban egy esztendő alatt megduplázódott az ismertté vált tuberkulózisos esetek száma, de jelentős mértékű növekedésnek indult Ukrajnában és Grúziában is. A szexuális érintkezéssel terjedő betegségek száma robbanásszerűen emelkedett. 1995-ben, Oroszországban minden százezer lakosból 172 volt szifilisz, 1989-ben mindössze négy. 1994 és 1997 között az AIDS kórokozójával megfertőzött emberek száma meghatszorozódott Kelet-Európában, a leginkább érintett régiókban 70-szeresére emelkedett!

A bűnözés szorításában

Az átalakulás, illetve az átalakulással járó gazdasági összeomlás – pontosabban az összeomlás után támadt szegénység – egyik legszembeötlőbb és legtragikusabb következményeként tartják számon a térségben a bűnözés lavinaszerű terjedését. A kommunista diktatúrák kétes értékű, kriptaszagú nyugalma szinte átmenet nélkül váltotta fel a kiszolgáltatottság, a biztonság szinte teljes hiánya; több országban a kiszolgáltatottságot növeli, hogy a bűnözői csoportok összejátszanak helyi, vagy akár országos politikai-közigazgatási potentátokkal. A bűnözési mutatók mindenestre meredek emelkedésnek indultak 1989 után, igaz, a hivatalos adatok inkább arra szolgálnak, hogy elfedjék az igazságot. A becslések szerint ugyanis Oroszországban legfeljebb az erőszakos bűnesetek egyharmadában születik bűnvádi feljelentés, a többi bűncselekmény rejtve marad.

Növekszik az exporttevékenységgel, a tranzitforgalommal és a más gazdasági tevékenységekkel összefüggő gazdasági bűnözés is. A bűnözés szervezettebbé, professzionálisabbá vált, a bűnözés új formái bukkantak fel, így például a hitelkártya-hamisítás. Általában elmondható, hogy a bűnözők az erőszakos és a vagyoni elleni bűncselekményektől a gazdaság felé fordultak, ami azt jelenti, hogy a korábbi „utcai” bűnözők a gazdaságban találták meg új terepüket. Kirgizisztánban például külön szolgáltatássá nőtte ki magát a bűnözés: a bérnyílásoktól az illegális szerencsejátékig terjed a szolgáltatások skálája. Szakértői vélemények szerint Kirgizisztánban a bűnözői csoportok az államapparátusba, sőt még a törvényhozásba is beszivárogtak.

Tadzsikisztánban hasonló, bár lehet, súlyosabb a helyzet. Egy jelentés szerint a közép-ázsiai országban már 1996-ban komoly befolyás szereztek a szervezett bűnözői csoportok; a bűnözés állammá lett az államban, és ellenőrzést szerzett a gazdaság több szektora fölött is. A bűnözők nemcsak képességeiket fejlesztették, de kegyetlenebbekké is váltak: a korábbi utcai tolvajok, csalók ma már bérnyílasként, emberrablóként követik el bűncselekményeiket. Az igazi gond azonban a bűnözés átpolitizálódása és a politika átkriminalizálódása. Dusanbét, az ország fővárosát ma már mind gyakrabban a bűnözés és a korrupció fővárosának nevezik.

A szakértők abból indulnak ki, hogy az embercsempészet, leginkább az illegális munkaerő becsempészése a fejlettebb országokba ma már többet jövedelmez, mint a kábítószer-kereskedelem. A nemzetközi gengszterszindikátusok már ma évi 5-7 milliárd amerikai dollárt tesznek zsebre az emberkereskedelemből. Az ENSZ ezt a problémát is többször megvizsgálta, 2004-ben jegyzőkönyvben foglalta össze ajánlásait a nemzetközi emberkereskedelem visszaszorítására. A jelentés szakít a korábbi hagyományokkal, ugyanis az illegális bevándorlókat nem tekinti többé bűnözőknek,

hanem áldozatoknak, akiknek védelemre van szükségük az embercsempészekkel szemben. A jegyzőkönyvet eddig 112 ország írta alá, ami egyike a ritka sikertörténeteknek a szegénység elleni általános küzdelemben.

Az illegális bevándorlók (illegális) foglalkoztatása, persze, rossz fényt vet az iparosodott országokra, és kérdésessé teszi a szóban forgó ENSZ-dokumentumban is megfogalmazott politikai alapállást. A statisztikus szakemberek tudni vélik ugyanis, hogy a francia autópályák egyharmadát illegális bevándorlók építették meg, de a francia autóiparban dolgozók egyharmada is külföldi, „fekete” munkás. Az olasz nemzeti jövedelem 20-30 százalékát a becslések szerint szintén illegális bevándorlók termelik meg. Az Egyesült Államokban legalább 7-8 millió illegális bevándorlót sejtjenek a határok között, többségük ugyancsak embercsempészek segítségével jutott be az országba.

Egymilliárd szegény gyermek

Világszerte csaknem egymilliárd gyermek, fiatakorú él a szegénységi küszöb alatt. Alapvető dolgokban is segítséget látnak: nem juthatnak tiszta ivóvízhez, kielégítő és rendszeres táplálkozáshoz, orvosi ellátáshoz, iskolai oktatáshoz, a szállásról már nem is beszélve. Gyermek milliói élnek a legsúlyosabb kizsákmányolásban, erőszaktól, megaláztatástól szenvedve. Különösen kilátástalan az AIDS-es és a háborús körülmények között élő kiskorúak helyzete. Az UNICEF (az ENSZ gyermekvédelmi szervezete) adatai szerint naponta 30 ezer gyermek hal meg valamilyen betegségben, gyakran valami enyhe rendellenességben, mint amilyen a hasmenés. Az AIDS elsősorban a szülők halálával sújtja a család kiskorú tagjait – eddig 15 millió gyermek vesztette el egyik vagy mindkét szülőjét a halálos betegség következtében. Ezeknek a gyerekeknek 90 százaléka úgynevezett „fejlődő” országban él.

A szociális nyomor azonban nemcsak a fejlődő országokat tizedeli, hanem megjelent Kelet-Európában is. A hajdani szovjet érdekszféra európai országaiban – beleértve Oroszországot is – minden harmadik gyermek szegénységben él. Az UNICEF ennek okát elsősorban abban látja, hogy az érintett országok többségében a nemzetgazdaság teljesítménye még mindig nem éri el az átmenet előtti szintet. A szervezet egyben arra figyelmeztet, hogy a több millió gyermek kizárása a társadalomból éveken belül súlyos társadalmi feszültségekhez vezethet.

Az alkohol- és drogfogyasztás a legfiatalabb korosztályokban is szedi áldozatait. A térségben egyedül 2001-ben 58 ezer 15 és 24 év közötti fiatal lelte halálát az alkohol- és drogfogyasztással összefüggésbe hozható balesetekben, mérgezésekben, öngyilkosságokban és erőszakos bűncselekményekben. A fertőzött injekciós tűk és a védelem nélküli nemi érintkezés következtében robbanásszerűen nőtt az AIDS-es esetek száma; csak 2003-ban 230 ezer fiatal fertőződött meg a kórral, 80 százalékuk 30 évnél fiatalabb volt.

A magas munkanélküliség és a kilátástalanság miatt keletkezett általános szociális stressz számlájára írják a válási statisztikák drámai romlását is, ami szintén a legkisebeket sújtja leginkább. Oroszországban 100 házasságból 83 (!) bomlik fel, a válás következtében a gyermekek sok esetben állami gondozásba kerülnek. Oroszországban 700 ezer gyermek él állami intézményekben, mert szüleik már nem képesek – vagy nem akarják – eltartani őket. Az intézetből egyenes út vezet az utcára, ahol ezernyi veszély fenyegeti a gyermeket, és komoly esélye van arra, hogy prostitúcióra, bűncselelményekre kényszerítik őket a „felöltött” bűnözők.

Az ukrán kikötővárosban, Ogyesszában a becslések szerint 3000 utcagyerek él, a legtöbben intézetből szöktek, de az is gyakori, hogy erőszakos szüleik mellől menekültek a városba. 20-25 fős csoportokban járkál az utcákat, és mindent megosztanak

egymással: így-úgy megszerzett aprópénzűket, kábítószerüket, a testüket. Esténként a legveszélyesebb kotyvalékokat fecskendezik ereikbe a közös injekciós tűvel: feloldott fájdalomcsillapító tablettát, köhögés elleni szirupot, sőt ha úgy adódik, a légyölő galóca főzetét is.

Gyermekek munkában

Ki ne látott volna olyan képeket, filmeket, amelyeken gyerekek szőnyeget fonnak, cipőt pucolnak, virágot árulnak az utcáson, guberálnak a szeméttelen, téglát vetnek vagy akár az eke szarva mellett állnak? Még ha a gyermekmunka elsősorban a déli féltekén terjedt is el, gyakran akad rá példa Északon is. Az északi hemiszféra országában sincs minden rendben, különösen a bevándorló családok kerülhetnek olyan helyzetbe, hogy a gyermekeik munkaerejét áruba kelljen bocsátaniuk. Az Egyesült Államokban például a latin bevándorlók gyermekei a mezőgazdaságban dolgoznak, immár hagyományosan. Nagy-Britanniában a délkelet-ázsiai bevándorlók vannak hasonló helyzetben, az ő gyermekeik otthoni bedolgozást vállalnak, előszeretettel a textiliparban. Görögországban cigány vagy albán gyerekek szolgálnak prostituáltként, ami egyébként számos nyugati országban is a szomorú valóság-hoz tartozik. Láthatjuk tehát, hogy mind Délen, mind Északon a törvényi tilalom ellenére munkára fogják a gyermekeket, aminek elsősorban az olcsó munkaerő iránti igény az oka, ráadásul a gyermekkorú munkaerő jogait nem védi semmilyen szakszervezet sem. Mivel a gyermekek főleg a fekete vagy szürke gazdaságban dolgoznak, semmilyen jogorvoslatra nincs esélyük. A becslések szerint a munkára fogott gyermekek száma világszerte elérheti a 250 milliót.

A gyermekmunka meghatározása egyébként nem egyszerű. Először azt a kérdést kell tisztázni, hogy hány éves koráig nevezük a gyereket gyerekeknek? Egyáltalán kit

nevezhetünk gyerekeknek? Az európai gyermekmodell, amely a gyermekek oltalmát mindenek fölé helyezi, nem minden esetben alkalmazható más országokra. A kulturális különbségeket figyelembe kell venni, sőt tisztelni kell. A politikai, gazdasági és társadalmi helyzet is országról országra változhat, ami gondos elemzésre szorul, ha a gyermekek védelmében bármit is tenni szeretnénk. A gyermekkor hossza és tartalma kultúráról kultúrára változik, de a társadalmi rang (vagy rangfosztottság), illetve a gyermek neve is befolyásolhatja. A nemzetközi munkaügyi szervezet, az ILO konvenciója szerint, amit a Föld nagyon sok országa elfogadott, gyermekmunkának nevezük azt a munkát, „amit a 15 év alatti kiskorúak több-kevesebb rendszerességgel ellátnak, hogy a maguk vagy családjuk létfenntartásához hozzájáruljanak”.

De még ez a viszonylag kézenfekvő megfogalmazás sem fedti le teljesen a gyermekmunka fogalmát. A családi háztartásban való segédkezést például nem szokás gyermekmunkának minősíteni, amennyiben a gyermeknek elég ideje marad a tanulásra és a játékra. Valószínű tehát, hogy különbséget kell tenni gyermekmunka és „kizsákmányoló” gyermekmunka között is. A munka akkor válik „kizsákmányolóvá”, amikor az már veszélyezteti a gyermek testi, szellemi és lelki fejlődését. Nyilvánvaló, hogy a legnagyobb gondok is abból a gyermekmunkából származnak, amit a kis munkavállalók gátlástalan cégtulajdonosok és kereskedők megrendelésére végeznek el, miközben a gyermekeket tulajdonképpen rabszolgasorban tartják, tehát sem normális ellátást, sem tisztességes munkakörülményeket nem biztosítanak nekik. Munkaidejük legtöbbször látástól „vakulásig” tart, de ezért a legtöbbször a minimálbért sem kapják meg. A kizsákmányolás legundorítóbb fajtája nyilvánvalóan a gyermekprostituáció, aminek főleg lányok esnek áldozatául, de nem ritkák a fiúprostituáltak sem. Legjövendelmzőbb formája a szexturizmus; a jómódú – legtöbbször nyugati –

turista tulajdonképpen néhány dollárért valólogathat a 10-12 éves lányok és fiúk között. A helyzet csak annyiban változik, hogy míg korábban az „ügyfél” maga utazott el valamelyik távoli, egzotikus országba, addig ma már a gyermekeket szállítják – általában hamis papírokkal – valamelyik nyugati országba, hogy ott lelkiismeretlen emberkereskedőket szolgáljanak – prostituáltként.

A déli országokban a gyermekmunka még mindig jobbra a földeken elvégzett munkát jelenti; a gyerekek hagyományosan részt vesznek a föld megművelésében, így tulajdonképpen „belenőnek” a földműves életmódba. Mára annyi változott, hogy gazdasági kényszer lett a gyermekek foglalkoztatásából: a mezőgazdaság gépesítése és a korszerű növényvédő szereknek a megjelenése tönkretette a hagyományos földművelést, és a versenyképesség növelése érdekében egyszerűen szükségessé vált a legolcsóbb munkaerő, a gyermekek bevonása. A hagyományos földművelés visszavonhatatlan csődje azonban még ezen a helyzeten is tovább ront. A tönkrement gazdák, akik nem bírják tartani a versenyt a gépesítéssel, kénytelenek eladni földjeiket, gyermekeik – velük együtt – tehát immár nem a családi gazdaságban, hanem a nagybirtokos földjein kénytelenek munkát, megélhetést keresni. Így történik ez az indiai és sri lankai teaültetvényeken, a nyugat-afrikai virágföldeken és Dél-Amerikában, a gyapot-, a narancs-, a kávé- és a cukornádültetvényeken is.

A gyermekmunka másik, meglehetősen visszataszító formája a még mindig elég széles körben elterjedt adósrabszolgaság. Mivel a szülők egy része menthetetlenül eladósodik, hogy a túlélést biztosítani tudják a családnak, nem tehetnek mást, mint hogy a hitel fedezetként gyermekeiket ajánlják fel az uzorásoknak. A szülőknek az esetek túlnyomó többségében soha nem lesz annyi pénzük, hogy kiválthassák gyermekeiket, ezért a gyerekeknek kell ledolgozniuk az adósságot, de ez csak ritkán sikerül, így hosszú éveken, évtizedeken keresztül sínylődnek „gazdájuk” önkénye alatt.

A tönkrement parasztok jelentékeny hányada családotól a közeli városba költözik abban a reményben, hogy olyan munkát találnak, amellyel javíthatnak életkörülményeiken. A legtöbb esetben azonban legfeljebb a fekete gazdaság foglalkoztatja őket, a minimálbérnél is kisebb keresetekkel. A „valódi” gazdaság, amit jobbra a külföldi tőke felügyel, és amely a világgpiacra vagy a helyi elit igényeinek kielégítésére termel, ezekben az országokban alig foglalkoztat munkaerőt, bérük pedig a fejlett ipari országok munkásbéreinek csupán a töredékét éri el. Ahhoz, hogy ilyen körülmények között a családok talpon maradhassanak, a gyermekeknek is be kell segíteniük. A legtöbb gyerek be nem jelentett műhelyekben vagy magánháztartásokban dolgozik, a leggyakrabban embertelen körülmények között, 11-12 órát naponta, szabadság, betegbiztosítás nélkül. Mások cipőpucolóként, utcai árusként, teherhordóként, futárként vagy autómósóként próbálnak némi jövedelemre szert tenni. Akik még ilyen munkát sem tudnak szerezni, rendszerint kéregetnek, lopnak vagy prostituálnak állnak.

A betegségek, a gyakran kegyetlen bánásmód, a testi, lelki károk idő előtt, még fiatal korban munkaképtelenné tehetik a munkában felnövekvő gyereket. Mivel semmi esélyük sincs arra, hogy valamilyen szakképzést kapjanak, arra sem nyílik esélyük, hogy kikászálódhassanak sanyarú helyzetükből. A lányok vannak a legnehezebb helyzetben, ők szenvednek leginkább a szegénységtől, a kizsákmányolástól és az erőszaktól.

Egyébként a mi gazdagnak nevezhető földrészünk sem mentes a gyermekmunkától: Dél- és Kelet-Európában például gyerekek ezrei dolgoznak a textiliparban, de a gyermekprostituáltak száma is meglehetősen magas. Szentpéterváron a nem hivatalos becslések 50 ezer olyan gyermekről tudnak, aki vagy bűnözésből, prostitúcióból vagy valamilyen rosszul fizetett munkából, legtöbbször mezőgazdasági idénymunkából tartja el magát, a piacgazdasági

átalakulás legnagyobb dicsőségére. Megjósolható ugyanakkor, hogy ha ezek a gyerekek felnőnek, és családot alapítanak, gyermekeik is ki lesznek téve a szegénység megpróbáltatásainak, s feltehetően ők sem fognak tudni kitörni ebből az élethelyzetből.

Ébert Tibor

Egyenlet

A táblán fennmaradt egyenletet
nem mosta le szivacsidő,
maradt a régi képleted.

S minden, mi e fénylő krétarajzból kinő,
vasfürtű fává terebélyesül,
vers, dallam, nejlonsál e kő,

füst és drótindákon csüng idegenül,
tapad koromleveleken,
s mint üledék lerakódik belül

barnán az egykor fehér értelem.

Magánhangzó

felejtés hideg lepedői
a távollét hosszú folyosója leng
bolyongás repedezett torkán
poshadt víz rajta úszkáló
gyökerei a magányosságnak
hol vannak a szenvedély madarai
meg a várak a hajnali fényben(?)
az éjszaka leheletei hangszerelik
a sietve távozó rovarok csöndjét
s a tenger keze tolja kifáradt
ölelését a fővenyre és nézd
a sápadt arc mázolja magát a hold
kis négyszögére kiejtve ajkán
egy elkopott magánhangzót

Ima magamhoz

Nem álom ez?

Álom?

Álom csupán?

Lázálmok osonásai, álmok
Dörömbölései, évszálaim.

Ez a 2-3-4-5-6-

10-20-30-40-50-58 év

(évszázadok, évezredek)

hogy aztán visszatérjek

kezdetek mezsgyéjén

álarok nélkül

az álmok időtlenségébe.

Valóságálmaimba.

Álomvalóságomba.

Időálmom valóságidőtlenségébe,

Időtlen álmok idővalóságába.

Magamba.

Megérkezve.

Véglegesen.

Túl mindenem.

Édenül fogadott édenembe

végességek végtelenségébe.

Magamhoz.

Oldottan, feloldottan.

Tévedések nélkül immár.

Megbocsátva magamnak.

Havazni fog

havazni fog

s ez a havazás kék lesz mint az ég

rozsdaszínű lesz mint a cserepek

havazni fog

s ez a havazás olyan lesz

mint ereszem csatornája fekete

havazni fog

s ez a havazás olyan lesz olyan

mint az örökzöldre festett kerítés

mely körülvesz melyen nincs kapu

körbe-körbe sétálok a behavazott tájon

mert esni fog a hó... tudom

nyomaimra is hasonlítani fog ez a havazás

és padlizsánlila páramra is árnyékomra

havazni fog

s én sétálok egyre

sétám lesz a havazás... hó

BuSzabó Dezső

anyám verse

– arcod gödrét
nem hagyom üresen
csakazértis vers leszel
szót követő indulat
a lélek vakító őszi fénye

Jancsi öcsémnek

meddig tartja még rajtad a sors
bénító vaskesztyűs kezét?
meddig hallgatod még
kórházi folyosók bús nesztét?

meddig nyújtod még bennem
póznák kifeszített húrjait?
kint az arcok már pirosra érnek
levél hullatja rozsdás könnyeit

sarkon fordult a nyár
jégvirág lopakodik az ablakon
csont-kemény szívem sem olvad
ugye minden rendben – jön a holnap

jössz bejárjuk a fakó határt
magasodni fogsz mint a jegenyék
nem hagyod hogy életed
hullámhabként semmibe vegyék

a temetőben

sok minden összejött
ha beszélnek: szólj rámi
érints meg állj mellém
légy mellettem Jézus király

Mindenszentek napja van
minden síron virág
itt nem kell mást csinálni
csak hallgatni mint a sír

az idő

az idő
makacsul kitart
– a fák
szomorú mosollyal
hervadnak el

WASS ALBERT EMLÉKEZETE XXX. RÉSZ

Wass Albert

Jókaihoz

A jövő század regényét megértük
S jöttek utána bús Hétköznapok.
Reményen élünk mi Gazdag szegények,
S rablott kincsen a Szegény gazdagok.

Aki a szívét homlokán hordja,
Rab Ráby módon tengődik csupán.
Az Aranyembernek keserves a sorsa
A Politikai divatok után.

Enyém, tiéd, övé lett az ország,
Magyar előidőkből nincs napunk,
A Csataképek még előttünk állnak,
S a Szélcsend alatt még kisérijük magunk.

Lesz idő, hogy kötünk még egy csokrot,
S a sok Névtelen vár gazdát cserél.
Öregember nem vénember, s bízunk,
S A húnok utóda tűr, szenved, remél.

Hova lettek a Fekete gyémántok?
S a vén Kárpátok büszke hegysora?
Látod-e onnan Jókai az égből,
Hogy Erdélynek nincs már aranykora?

A kőszívű ember is rég megtért fiaihoz,
Magyar nábob és h e l y is kevés maradt.
De Egy az Isten, s tudjuk, hogy él még
A Magyar Szabadság a hó alatt.

Mester! Ha most itt lennél közöttünk
 Enyhítenéd-e szívünk bánatát?
 Elmondanád-e, hogy Mire megvénülünk,
 Összeszedjük a szétszórt garmadát?

Nagy szíved ezüst hegedűjén
 Egy jobb jövőről zengene a húr,
 Végét jósolnád a Szomorú napoknak
 S hogy nem lesz többé köztünk Új földesúr.

Mesédet most az angyalok hallgatják,
 Nekünk csak az emlék maradt,
 De azt mélyen a szívünkbe zárjuk,
 Mint egy bűbajos aranyugarat.

Neved nagyságát gyermekükbe oltják
 A magyar anyák édes csókjai.
 Öröm, dicsőség magyarnak születni,
 Mert Te is magyar voltál: Jókai.

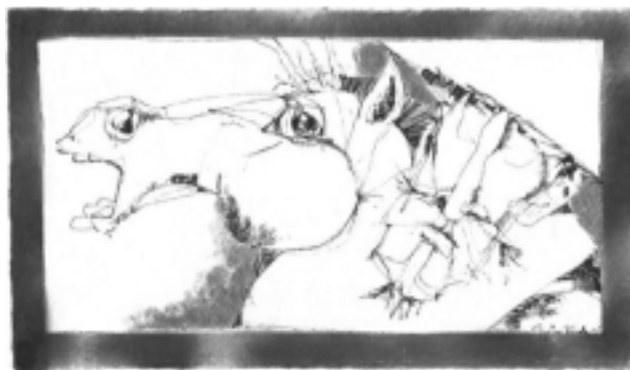
(1934)

1934-ben hangzott el a marosvásárhelyi Bolyai Kollégium önképző körében, Wass Albert osztálytársának lejegyzése alapján (A szerk.)

Isten

Isten nem valamiféle uralkodó, aki a felhők tetején ül aranytrónuson, s onnan ítélkezik emberi mértékkel. Isten törvény. A szeretet és jóság törvénye. Az örökkévalóság törvénye. Az élet törvénye. Az igazság, az összhang, a szépség... a mindeneget összefogó és egybekapcsoló nagy együttműködés törvénye, melynek összhangjában az óriás naprendszerek éppen olyan fontosak, mint a legapróbb porszem. Ez a megdönthetetlen erejű törvény az, amit Istennek nevezünk ősi magyar szóval. S valahányszor engedelmesen beállunk ennek a törvénynek a sodrába, és azt cselekedjük, amit ez a törvény, amely bennünket létrehozott és életben tart, tőlünk megkíván: se nyomorúság, se betegség, se semmiféle földi hatalom le nem győzhet, még csak meg sem félemlíthet bennünket.

/Szőlőhegyi beszéd, 1974 – közzétette Kállai Eszter)

Az akasztás

Vadásztársam, Huszár Jóska emlékére

Sok szurokfeke-
te éjszakán kereszt-
től láttalak a fatön-
kön ülve, arcodon
megvillant a tábor-
tűz lángja. Bort
ittál, beszéltünk a
vaddisznókról,
medvékről, azokról
főként, melyeket
nem sikerült elej-
tenünk, melyek
megmentődtek.

Láttam arcodat a börtönszoba hideg
fényében, eltorzulva, puffedten a verések,
kínzások során. Üvöltésedet hallottam, bor-
zongva láttam román kínzóid részeg, go-
nosz arcát, ahogy ütöttek, s torzult arcod-
ba kiabáltak, vadul: nesze, baronu, kell még
Magyarország? Mi?

Aztán láttam, ahogy elvezettek a hosz-
szú folyosón át a szabadba, ahol az akasz-
tófák álltak. Lehajtott fejjel, összetört, vér-
foltos arccal, gépies léptekkel vonszoltad
magad, mint egy robotember. Már nem is
te voltál, csupán a roncsod, ami még meg-
maradt belőled. Az emelvény két oldalán ré-
szeg, vankuj tömeg üvöltött és sárral dobált.
Szemerkélt az eső, és te mentél, mentél.
S az akasztófa alatt megállított a hóhér.

„Kötelet a nyakábal! Kötelet a nyakábal!”
– üvöltött a részeg tömeg, s Te meghaj-
tottad a fejedet, úgy, hogy a hóhér öklével
az állad alá nyúlt, durván fölfelé lökve,
hogy nyakadba tehesse a kötelet. Mögöt-
ted a sápadt arcú pap motyogott valamit,
közelebb akart lépni hozzád, de az egyik
hóhérlégény félrelökte, s a tömeg része-
gen üvöltött: „Kötél kell a disznónak, nem
pap! Pokol fenekére a magyar kutyávall!”

Aztán a hóhér kirúgta alólad a számolyt,
lökött egyet rajtad, s te ott csüngtél a mély
gödör fölött, szád megnyílt, nyelved kicsú-
szott ajkaid közül, rándultál egyet, szemed
üvegesen bámult az esőbe, a tömeg öklét

rázva feléd üvöltött... A hóhér éles kése
suhant, s tompa puffanással a gödörbe
estél...

Aztán a többi már csak én láttam, aki
ott se voltam. Láttam, ahogy kinyúltál,
kiegyenesedtél, végignéztél a tömeg feje
fölött, fehér arccal, tiszta homlokkal, s egy
kis hamiskás mosollyal a szájad szögletén,
azzal a bizonyos mosollyal, amit olyankor
láthattunk arcodon, amikor valaki meg
akart tréfálni, de te már előre tudtad, hogy
mi következik... Aztán már ott se voltál...

Csak a részeg tömeg üvöltött még
mindig, s haragos öklök emelkedtek az
üres akasztófa felé... De te akkor már
messze voltál, mérhetetlenül távol min-
dentől és mindenkitől, magasan a szürke
fellegek fölött, Erdély fölött, ahova tartoz-
tál... és tartozol ma is.

Szerkesztői jegyzet:

TP fogja írni a testvére emlékezése alapján

Lajos bácsi csatamezőt cserélt

Elestének híre úgy vert főbe, mintha a
mennyezet szakadt volna reám. Sárkány-
ölő hőseinktől gyerekkorunk óra elvárjuk,
hogy ne csak lelki és szellemi színvonalon,
de emberi mivoltukban is elpusztíthatat-
lanok legyenek. Így aztán időbe telt, míg el-
ült bennem a tompa szédülés és megér-
tettem, hogy valójában mi történt. Dálnoki
Veress Lajos vezérezredes, mindannyiunk
Lajos bácsija nem halt meg. Mindössze had-
színteret változtatott, csatamezőt cserélt.
Hősi életére nem tett pontot a hősi halál,
mindössze áthelyezte egy magasabb di-
menzióba, még fontosabb szerepbe. Nem
halandókat vezet ezentúl halandók ellen,
hanem népének igazát, élethez és honá-
hoz való jussát viszi magával a Legfelsőbb
Bíróság elé.

Azoknak pedig, akiknek már viszket a
nyelvük, hogy közbeszóljanak és helyreiga-
zítsanak, hadd mondjam már meg mind-

járt az elején: nem fontos az, hogy Lajos bácsi földi lábnyoma hol ért véget s miként. A magyar nemzet hősi halottja ő, mindenképpen. Mert vannak különleges emberek, rendkívüli harcosok, akik számára az élet minden vonala csatamező. Akiknek a kezéből kicsavarhatják a kardot, akikről letéphetik az egyenruhát, akiket börtönbe vethetnek vagy íróasztalhoz köthetnek, mégis harcolnak tovább, ahol lehet. Mert lelkiileg és szellemileg odaadták magukat egy ügynek, fölesküdték egy lobogóra, s ezáltal eggyé váltak az üggyel és a lobogóval. Ilyen ember Lajos bácsi. Ilyen ember volt, míg szemünkkel láthattuk, s ilyen ember marad ezután is, míg világ a világ, azon a másik síkon, ahová szemünk már nem ér el. Az ügy melynek odaszentelte magát: Erdély magyar népének ügye. A zászló, melyre fölesküdtött, az egyetemes magyar nemzet zászlója. S ez a kettő együtt: Erdély magyarjainak jövődjéje a magyar nemzetben belül, s a magyar zászló alatt adott értelmet földi életének, s értelme marad lelki és szellemi életének mindaddig, míg az igazság meg nem valósul. Ez az ő létezésének értelme és ténye, mely létezés gyökere Istenben van. S ebből semmit elvenni, ehhez semmit hozzáadni nem lehet. Sem itt, sem odaát, sehol.

Bár az eredeti gyöngesség könnyet csal a szembe, ez az írás nem búcsúztató. Még csak nem is gyászkoszorú egy nagy és hős székely ember sírján. Mindössze egy pillanatot kíván megörökíteni. Azoknak a ritka pillanatoknak az egyikét, amikor egy élet megérint egy másikat, s az érintés nyomán irány változik, új célok tárulnak föl, új lehetőségek születnek.

1944 szeptemberének legvégén, amikor már tudni való volt, hogy Erdély újra elveszett, mint tartalékos zászlós, többedmagammal kihallgatásra jelentkeztem Dálnoki Veress Lajos altábornagy úrnál, a kolozsvári vadonatúj hadtestparancsnokságon, melynek lépcsőfőljárója körül Erdély ősi családjainak címerei díszítették a falakat, köztük az én családomé is. Valamennyien, kik ott sorakoztunk föl a nagy szár-

nyas ajtó előtt, erdélyiek voltunk, és azért jöttünk volt, hogy leszerelésünket kérjük. Úgy éreztük, hogy a közeledő félelmek idején ott volt helyünk népünk oldalán, s maradni kívántunk, mint ahogy azt annak idején apáink és szépapáink tették volt a történelem során.

Valamennyinek a kívánságát teljesítette Lajos bácsi. Könnyes szemmel szorított kezét velük, s öleléssel búcsúzott tőlük. Mikor azonban én léptem oda az asztal elé, arca elsötétedett, könnyes szeme villámokat kezdett szórni, és ökle lecsapott keményen a művészien kifaragott, nehéz tölgyasztalra. Hangja pedig akkorát dördült, hogy megzördültek tőle az ablakok, s parancsörtiszjtjének, Bodrogi századosnak már a lélegzete is elakadt.

– Azt a kutyamindenségit a fejednek! – zordult reám Lajos bácsi az asztal mögül. – Hát ilyen gyáva ember vagy te? Itt akarsz maradni, kényelmesen, hogy akár az oláhok, akár az oroszok agyonverhessenek, felköthessenek, földbe ássanak, mint a döglött kutyát, s ezzel megmentődj minden felelősségtől? He? Te író ember vagy! Neked az Isten külön tehetséget is adott! Neked ki kell menned Nyugatra, még ha a hasadon csúszol is ki innen, s el kell mondanod a világnak, hogy mi történt velünk, magyarokkal! Ez a kötelességed, s nem az, hogy agyonveresd magad! Nincs leszerelés, zászlós úr! Végeztem!

Hát ennek köszönhetem, hogy ma életben vagyok. Ennek köszönhetem, hogy Amerikában vagyok. Lajos bácsinak köszönhetem. Neki köszönhetem, hogy írhatok, tehetek, lármázhatok, s ha lassan is, ha tétova léptekkel is, de vihetem magasra emelve azt a zászlót, amit Lajos bácsi ezen a napon a kezembe adott: Erdély magyarjainak tépett zászlóját. S lám, ez az oka annak, hogy míg mások pénzt keresnek idekint, én a népem igazságát keresem, amit elcsalt, ellopott, elkótyavetyélt a Nyugat. Ez az oka annak, hogy amikor immár odajutottunk, hogy még a harcosok is csak egymás ellen harcolnak idekint, én még mindig makacsul hiszek abban, hogy ha

valahogy, valamiképpen egyszer összefogunk, megmenthetjük népünk jövődjét. Köszönöm ezt Neked, Lajos bácsi.

Szerkesztői jegyzet:

Dálnoki Veress Lajos (Sepsiszentgyörgy, 1889. október 4. – London, 1976. március 29.): vezérezredes. Halálának 40. évfordulóján ezzel az írással tisztelgünk emléke előtt.

Demeter Izabella

„Ó, dühítő, komisz szomorúság!”

„Ha százszor átkozott is az, aki magyar: nem lehetek más, ha egyszer az vagyok...!”

Bizonyára minden emberben megfogalmazódott a kérdés, hogy ki is lehet az ő kedvenc írója. Ha eldöntötte is már, vagy ha még nem is gondolkodott róla, mindenesetre én megpróbálom meggyőzni a kételkedő olvasót a magam igazáról.

Kedvenc írom Wass Albert. Számomra ő jelenti a legnagyobb magyart, aki valaha is született. Ő mutatta meg nekem azt, amit megmagyarázni nem lehet: a természet nagyságát és a haza fontosságát. Nehéz szavakba önteni művei tartalmát, pedig végső soron egyszerű emberek életét meséli el, a szereplők életének alakulásán kívül a haza sorsának változását is szemmel követhetjük a természet leírásain keresztül és az emberi jellemek tükrében. Ez az erdélyi származású író maradandót és a maga nemében egyedülállót alkotott. Műveiből kicseng a sors jobbra fordulásába vetett hit, a megmaradáshoz fűzött remény és a haza iránti szeretet.

Wass Albertet szerintem nem annyira a cselekmény gazdagsága, érdekessége, hanem a természeti leírások teszik nagyvá, a metaforák, jelzők, melyekkel életre kelti a tájat. A tájat, amely sokszor párhuzamban áll az emberi lélekkel: a boldog embert tavaszi napfényben, őszi alkonyatban, míg a nyomorultat télben, kietlen, letarolt er-

dőben ábrázolja. Erdély fenyeveseinek gyönyörűsége, a tisztásokon csilingelő forrás zamatos vize, az erdő illata, Erdély természeti gazdagsága elevenedik meg műveiben, így szerettetve meg az olvasóval – talán ösztönösen – saját hazáját.

Ugyanígyan egyedülálló módon képes írni az emberi lélekről is. Műveiben olyan nemes jellemek bontakoznak ki, akik tiszta szívek, becsületesek, istenfélők és mindenek előtt a természet közelében élő, hazaszerető, családszerető, csendes melankóliába burkolózó emberek. Érthetetlen, konok fajta, *„...amelyik mindent eltűr, s nem dühöng, nem acsarkodik, nem követel jogokat magának, nem rejteget fegyvert, nem dobál bombákat, nem készít lázadást, semmit sem csinál. Csak szomorú. Csak hallgat és tűr és szomorú. Ha arcul ütik, ha elveszik a földjét, ha porig alázzák, akkor is szomorú, mindig szomorú. Éppen úgy, mint ha megsimogatják, ha kedvesek hozzá, ha úgy beszélnek vele, mint egyenjogú társsal. Akkor is szomorú, egyformán szomorú.*

Ó, dühítő, komisz szomorúság ez! Meg kell vadulni tőle, ökölbe szorított kézzel gyűlölni kell őket miatta, olyan erős, olyan elpusztíthatatlan ez a szomorúság.” (Wass Albert: Csaba)

Ezek az emberek nem beszélnek sokat, de szavuknak súlya van. Nem törnek mások életére és egyetlen céljuk a megmaradás, hogy a tenyérnyi földet, ezt a kemény, makacs erdélyi földet az utódoknak átadhassák. *„mert az a fontos. A föld. Az ember változik, de a föld marad, s egy nemzet sorsa nem a csillagokban vagyon följegyezve, hanem a telekkönyvben.”* (Wass Albert: Csaba)

Wass Albert a háborúk és a békés korok hű krónikása. Hősei a harc és sokszor a kínokat jelentő béke ideje alatt sem veszítik el fényüket, hanem még szebb gyémántjaivá csiszolódnak a magyarságnak. Az író így fogalmaz fentebb már idézett regényében: *„Gond embernek lenni, igaz embernek meg kettőzött gond éppen. Igaz magyar embernek lenni pedig akkora*

teher, hogy aki sokat viseli, megerősödik." S igaz ugyan, hogy néhányan belepusztulnak magyarságukba, melyet ki akarnak irtani belőlük, de a megmaradás makacsul tovább él az utódokban.

Hósei, legyenek azok egyszerű paraszt-emberek is, gyermekeiket arra nevelik, hogy soha semmiért magukat meg ne tagadják. Ha félholtra verik is őket, nem hajolnak meg az ellenség hatalma előtt. Egy ilyen példa az *Elvásik a veres csillag* című regényének főszereplője, Táncoş Csuda Mózi:

„– Beszélj hát, kutya!

Mózi lassan lábra állt.

– Nem vagyok én kutya, domnu locotenent...

– Nem? – ordított rá a hadnagy –, hát mi vagy? Kutya vagy? Disznó vagy? He?

– Székely vagyok – felelte Mózi, de még ki se mondta jóformán, s a hadnagy ökle újra az arcába csapott. Hátratántorodott tőle, de nem esett el.

– Mi vagy? – üvöltött arcába a hadnagy, s lépett egyet utána –, mi?

– Székely – ismételte Mózi makacsul.

Az ököl újra az arcába csapott. Vért érzett a szájában, és kiköpött. De lábán maradt."

Az ilyen jellemekkel szemben éles ellentétben rajzolódnak ki a haza áruló fiai vagy az ellenség salak alakjai. Az író lassan csepegteti belénk a megvetés, a gyűlölet mérgét, melytől az olvasó néha tehetetlen dühtől remegve csapja össze a könyvet, majd nyitja ki újra. Általuk az író az aljasság és a kegyetlenség bábjait gyűlölteti meg velünk, vagy a tenni nem akaró, mások előtt porban fetrengő, térden csúszó „hazánkfiait”, akik kárára vannak a nemzetnek.

Művein keresztül Wass Albert egy nehezen járható, de tiszta utat mutat a jövő jobbá tétele felé. Csakhogy mi hálátlan olvasókként nemigen hallgatunk szavára, pedig jól tudjuk ott legbelül, hogy mi is csak magyarokként vagyunk emberek. Ennek dacára mégis sokszor megtagadjuk

magunkat és még egymást is (talán a nyugati kultúra kacatjaiért, esetleg valamilyen alávaló cél érdekében, vagy egyszerűen csak pusztá félelemből). Ezek után bárki nekünk szegezheti a kérdést: Mik vagyunk? Magyarok vagy kutya? S ha mi valamely hatalom nyomása alatt nem merünk válaszolni, vagy azt találjuk felelni, hogy kutya, akkor mi is óhatatlanul ahhoz a bizonyos salakhoz fogunk tartozni, mely nem erősít, hanem gyengít egy nemzetet.

A szerző a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium X. C osztályos diákja.

Corneli Câltea

Levél Wass Alberthez A funtineli boszorkány című könyv fordításáról, 1997

1997. március 12. Marosvásárhely

Tisztelt Gróf úr, Mester,

Egy olyan ember ír Önnek, akinek szerencséje volt olvasni az Ön egyik könyvét „A funtineli boszorkány”-t. Most, hogy nálunk Romániában, megjelent a második is, a „Kard és kasza” című könyve, igyekszem ezt is elolvasni, bár még mindig nagyon foglalkoztat az első. Mindjárt elmagyarázom, hogy miért ez az érdeklődés, azonban először be szeretnék mutatkozni.

Corneliu Câltea-nak hívnak, Marosvásárhelyen lakom, Romániában. Harminc éve a Marosvásárhely-i Rádió szerkesztője vagyok. 60 éve születtem Gyergyószentmiklóson, ahol édesapám vasutas volt, egyébként Fogaras környékéről származott. Édesanyám lányneve Wallner Olga, ő is vasutas családból származott. Nagypámat az '50-es években nyugdíjazták 42 éves vasúti szolgálati idő után, amelyből 34-et gőzmozdonyon töltött – tehát füstölve és felverve csendjé a Maros-Völgyének, bajnoka volt az időnek és a hűségnek a... vona-

ton. Én a Bukaresti Egyetem Filológia szakán végeztem.

Az Ön könyve, „A funtineli boszorkány” című – meghódított. A vitathatatlan irodalmi érdemein túl – amelyeket én fantasztikusnak tartok, és ezt be is tudom bizonyítani – számomra e könyv más miatt is nagyon sokat jelent. Az esztétikai élményen túl, a könyv rendkívül megérintett. Szubjektív hatása van rám a könyvnek. Epikája, meséje, története, lírikus folyamai, a helyek leírása és a lélektani elemzések, a romantikus víziók bennem azt az érzést keltették, hogy Ön egy olyan ember, aki jól ismeri ezeket a helyeket – világosan látszik – hogy egykor úgy járta Ön végig e tájat, mint senki más. Én ismerem jól e tájak mai lakóit, akik utódjai az Ön könyve szereplőinek. És tudja meg, ezek ma is ugyanolyanok, mint voltak régen. Én élek ma is a Maros-Völgyében – főleg Bisztrán, Birtalan méltó és becsületos utódjaként – és szeretem e helyeket, még gyerekkorom óta, amióta hajnalban nagyapám felcsempéztett a mozdonyra, amellyel elvitte a vonatot Dédára és ott átadta a kormányt másnak, engem pedig kirándulni vitt azon hegyekre, amelyeket ma jól ismerek, talán azt állíthatnám, hogy annyira jól, mint Ön – bár ma ezek már nem éppen olyanok, mint régen.

Nem időzöm azonban ezen részleteknél. Sokkal fontosabb azon tény, hogy miután elolvastam „A funtineli boszorkány” című könyvét, úgy éreztem, az én kötelességem, hogy román nyelvre fordítsam – egy részt, más részt viszont nem is szeretnék lemondani erről a rendkívüli művészi gyakorlatról, ennek élvezetéről. Tulajdonképpen kevés szabadidős, meghurcolt újságíróként még fordítottam magyar irodalmat román nyelvre, még verset is. Soha viszont nem tettem ennyire szívesen, mint most.

Nem húzom tovább e levelet, hogy ne fáraszam Önt vele, és az én lelkesedéseimmel, amelyek, lehet hogy nem helyénvalók. Igazából egy rövid üzleti levél kellett volna legyen, amelyben Megkérem Önt, hogy:

– Engedélyezze számomra „A funtineli boszorkány” lefordítását, azon három kötet alapján, amely megjelent a – Budapest 1990, West Cost Tr. (Malomfalvi Kiadó). Felelős Kiadó Tamás Orosz János – gondozásában.

Nem vettem fel még egyelőre a kapcsolatot e kiadóval (valaki azt mondta, hogy már nem is létezik), hogy érdeklődjek a copyright feltételeiről. Igazából nem tudom, hogyan kell egy ilyen „üzleti” ügyben eljárni. És elnézését kérem, hogy Önhöz fordulok e téren ily felkészületlenül, már ami a formális ügyeket illeti. Mindenesetre nagy szükségem van az Ön beleegyezésére még akkor is ha ez pusztán elvi. Bevallom, hogy még soha nem kötöttem egy ehhez hasonló szerződést. Amikor még fordítottam, Romániában fel sem merült semmilyen szerzői jogdíj kérdése, nem úgy mint ma. Kérem szépen közölni velem azokat a feltételeket, amelyek mellett lefordíthatom „A funtineli boszorkány” című könyvét és egy esetleges dramatizációjának elkészítését – természetesen betartva és tiszteletben tartva a könyv szellemét, cselekménytartalmát. E dramatizáció egyébként rádióra alkalmazás lenne, több 20-30 perces időtartamú részben. A marosvásárhelyi Nemzeti Színház művészei adnák elő. Én azt hiszem, hogy rendkívüli sikernek örvendene Romániában és Magyarországon is egy TV-film sorozat, eredeti helyszínen forgatva.

Kérem szépen, bocsássa meg nekem tájékozatlanságomat és naivitásomat, amellyel e tervek kivitelezését próbálom elősegíteni, de itt – Romániában – mi még nem vagyunk üzletemberek. Biztosítom azonban Önt, hogy terveim tiszták, itt valós alapjuk van, még szerényen szólva is életképesek; és az én kapacitásom, hogy kivitelezem sem elhanyagolható. Küldök néhány szemelvényt a fordításomból – különböző fejezetek az Ön könyvéből. Hátha még tud Ön is románul, vagy esetleg van valaki az Ön környezetében, aki ismeri a román nyelvet és véleményezni is tudja a szemelvényeket.

Maradok tisztelettel és türelmetlenül várom az Ön válaszát. És nem tehetek másként, mégha patétikusnak fogok látszani, akkor is be kell vallanom, hogy szeretem Önt, és egyenesen boldoggá tenne, ha a nyáron itt Marosvásárhelyen házigazdája lehetnék és néhány kései sétájának társa – Disznajón, Marosvécsen, Dédán, Bisztrán, Ratosnyán... Tudom, hogy idős és, hogy az utóbbi időben egy közlekedési baleset szenvedő alanya is volt... De Ön egy kemény ember is Gróf úr, Mester és ki tudja Isten segedelmével hátha... Kitárt karokkal és szívekkel fogadnánk. Bisztrán még élnek emberek, akik találkoztak Önnel, ismerik Önt!

Az Ön alázatos inasa, aki imádkozik az Ön egészségéért:

Corneli Câltea

J. M. G. Le Clézio

(Franciaország)

Pawana

Kezdetben nem volt senki a tengeren, csak a madarak, napfény és a végtelen horizont. Gyermekkorom óta álmodozom arról, hogy elmegyek oda. Oda, ahonnan minden elindult, és ahová minden visszatér.

Úgy beszéltek róla, akár egy rejtekhelyről, vagy mint valami kincsről. Nantucket9-et mindig lelkesedéssel írták le nekem. Azt mesélik, hogy Kalifornia mellett, az óceánban, van egy titkos hely, ahol lenn a mélyben a bálnák világra hozzák kicsinyeiket, s ahová az öreg nőstények meghalni térnek vissza. Ott egy hatalmas mélyedés van a tengerben, s olykor ezrével gyűlnek össze a bálnák, mindannyian: a legfiatalabbak és a legidősebbek, és a hímek védelmezőn körbefogják őket, ha jönnek a kardhalak és a cápák. Hatalmasakat csapdosnak uszonyaikkal, az ég elhomályosodik a kifújít vízpárától, a madarak kemény, éles hangon rikoltoznak.

Erről beszéltek, mindegyikük ezt a helyet emlegette, úgy, ahogyan ő látta. S miközben hallgattam őket, nekem is feldehangtek a nantucket-i partok, mintha én is ott lettem volna...

És most... mindez eltűnt. Emlékezem, és ez olyan, mintha az életem nem lett volna más, csak ez az álom, s mindazt, ami szép és új volt ebben a világban, mostanra feldúlták, tönkretették. Már soha nem térek vissza Nantucketbe. Létezik még álom ebben a zajban?

Hatalmas tengerjárók, magas árbocok, amelyek tetején a matrózok kémlelik a végtelen óceánt, a hajók oldalához kikötött csónakok pedig készek, hogy sebesen szeljék a vizet. Kötelek, kampók, szigonyok...

És vérszínű a tenger, a madarak seregétől fekete ég alatt. Távlabbi emlékem Nantucketben a vérszag a tenger felől, a kikötő még szürke volt a télvégi hidegben, amikor a bálnavadások visszatértek a világ másik feléből, maguk után vontatva ezeket a már halott óriásokat, amelyek később ott heverték feldarabolva és szétfűrészelve a rakparton. A fekete vér patakokban folyt a kikötő alacsonyabb részei felé. Erős, kesernyés szag, a mélységek szaga terjengett a levegőben.

Ez volt, amikor én ott jártam, nyolcéves koromban. Lecsupaszított csontvázak mindenfelé. Sirályok ugrándoztak ezeknek az óriásoknak a testén, veszekedve egy-egy bőrdarabért vagy zsírcafaton. Éjszaka patkányok serege futkosott a csontvázakban, mint hegyek üregeiben, vagy hosszú folyosókon.

Samuel nagybátyám feldolgozóként keverte ott a kenyerét. Ő mutatta meg nekem először az óriások fejét, a hatalmas állkapcsot, a bőrredők között kidudorodó apró szemet, a tekintet nélküli szemet, amelyet kék hályog borít. Én meg beszívtam ezt az ijesztő, rettenetes vér- és belsőségszagot, és elképzeltem ezeket a ropant méretű testeket élve, ugrándozva a hullámok tetején, ahogyan koponyájuk mögül sisteregve tör elő a víz, farkukkal és uszonyaikkal nagyokat csapdosnak. Nagy-

bátyám megmutatta, hogy miként tudom felismerni a hosszúszárnyú bálnát, az ábráscetet, a púposbálnát. Elmesélte, hogy a matróz, aki fönt ül az árbockosárban, már messziről képes megkülönböztetni őket. Az igazi bálna kétszer fújtat, a hosszúszárnyú kékbálna az egyedüli, amelyik úgy löveli ki a vizet fölfelé, mint egy szökőkút. Mindezeket ott tanultam meg, a nantucketi kikötőben, a húscafatokat tépdéső madarak rikoltozása, a csontok tompa recsegése és a zsírszag közepette. Először egy kardhalat láttam, hatalmas volt és fekete, majd egy cápát, felnyitott hassal.

S most, oly sok év után ezek az emlékek jönnek elő itt, Punta-Bundán, az ensenadai öbölben. Hallgatom a tenger zúgását, nézem a széltől simára csiszolt sziklákról visszaverődő napsugarakat, a part olyan kellemes, és az ég is gyönyörű. De a tenger Nantucketnél... Csak én gondolom, hogy a tenger vad és szürke, hogy most visszavág az Embernek...? Talán ha madárnak születek, én is ott röpködök a halott óriások körül, én is követem a bálnavadászokat? Most minden elhomályosodott, mindennek vége. A hajó nyoma már elsimult a vízen, már nem feketélik. A kikötő is kihalt, csak a nagy lagúna borzong a szélben. Mintha mindez soha nem is létezett volna, mintha a bálnavadászok az idő zsákmányául estek volna.

Emlékszem, amikor tízéves voltam, a nantucketi fiúkkal kölcsönkértük az öreg John Nattick csónakját, s keresztülvágtunk a lagúnán, egészen Wauwinet faluig, ahol a földszív már olyan keskeny, hogy hallani lehet az óceán hullámainak morajlását a gát túlsó feléről. Kikötöttünk a parton és futottunk, futottunk át a dűnéken, s ott állt előttünk az óceán, a maga teljes valójában. Júniusi, késő délutáni nap volt, jól emlékszem, lestük a horizontot, hogy jönnek-e már visszafelé a bálnavadászok bárkái. Az égen nem voltak felhők, a hatalmas víz tajtékos hullámai kissé ferdén rohantak neki a gát oldalának. Sokáig vártunk, már kezdett alkonyodni, a szemünk égett a tengeri széltől. Majd visszaindul-

tunk Nantucketbe, ahol szidás és elfenekelés várt ránk. Ma is itt őrzöm a szívemben azokat a perceket, amikor hiába próbáltam megpillantani a halászhajót, zsákmányával az oldalán, madarak rajától körülvéve.

Ezután is még sokszor meglátogattuk az öreg Natticket a kikötőben. Mesélt nekünk azokról az időkről, amikor még csak az indiánok éltek a szigeten, és a csónak orrában állva vadásztak a bálnákra, szigonyal a kezükben. Abban az időben rengeteg bálna élt a Nantucket és Cod-fok közötti csatornában, olyan sokan voltak, hogy hatalmas, sötét árnyat formáltak a tenger alatt, vastag ködpára borította a felszínt a sok víztől, amelyet kilövelltek magukból. Az öreg megmutatta nekünk, hogy hogyan kiáltozott a matróz az árbockosárból, amikor megpillantotta őket: „Awaité pawanal...”. Abban az időben mindegyik nantucketi indián bálnavadász volt, mindenki nattick nyelven beszélt. Aztán a férfiak meghaltak, egyik a másik után: betegség, alkohol, verekedések a bedfordi és bostoni lebujokban, megfagytak a csatornában, beleestek a tengerbe, miközben követték a bálnákat, vagy meghaltak tüdővészben, valamelyik menhelyen. Már csak az öreg John Nattick élt, egyedül, aki még emlékezett azokra az időkre. Amikor mondandója végére ért, nem mozdult, csak ült, hátát nekitámasztotta a falnak, tekintetét a kikötőt, pihenő bárkák imbolygó vitorláit felé fordította. Arcán mély barázdák húzódtak, bőre sötét volt, szeme hasadékból nem csillogott a fény. Csendben ült, durva szövésű takaróját fázósan összébb húzta magán, ezüstszerű haja copfokba lógott ki Quaker kalapja alól. Egy nap megmutatta nekünk azt is, hogy hogyan hajította el a szigonyt. Tapogatózva elbotorkált a csónak orráig, majd meglengetett egy hosszú botot. Az arra járó halászok gúnyolódtak rajta, mert vak volt. Én azonban mégis elképzeltem az óriási testet a mélyben, a szigony ütötte sebből kilövellő vért, amely vörösre festi a tengert.

Ezt a vért látom most is, szakadatlanul, még itt is, Ensenada kék vizű öblében. Punta-Bunda partjain még állnak a bálnavadászok kunyhói. Pálmákkal és faágakkal egybetartott kövek alkotják a kerítést és a házak falait. Némelyiket hatalmas bálnabordákkal erősítették meg, a hosszú, fehér csontlemezeket simára csiszolta a szél és a hullámokról visszaverődő napsugarak. Amikor átsüvit közöttük a levegő, különös, furcsa zenét hallani, olyat, mint valami mélyről hallatszó nyögés, mint egy panasz. Ez volt hajdan, valamikor régen. Ilyenkor találta az, aki eljött ide, ebbe a világba. Most, hogy már én is olyan idős vagyok, mint akkor volt az öreg Nattick, és egy új század kezdődik, mostanra már a Léonore is eltűnt, nem több mint egy törött, ócska váz. Zátoryra futott a San Francisco-i öbölben. Elhordtak róla mindent, ami még használható volt: az árbocait, a padlózatát, bőrdarabokkal bevont bordáit, a motort, de még a korlátokat is leszedték. A hajóroncsok fosztogatói szétdarabolták, mint a ragadozó madarak, nem hagytak hátra mást, csak a vázat, amely úgy meredezik az égnek, mint a bálnák lecsupasztott bordái, Kalifornia és Mexikó partjainál. De ezek a bordák nem fehérek, szépek és kemények, mint azok, hanem feketék és korhadtak a sós tengervíztől, a rárakódott tengeri moszattól és férgektől.

Ott jártamkor egy öreg bálnavadász-házat alakítottam át lakhelynek. Amikor fúj a szél a tengeren, a köd megakad a sziklás oldalon, és a partszakasz apránként tűnik el a bolyhos felhők mögött. Már nem látam mást, csak bálnacsontokat, és a szél nyögéseit hallottam. A homokban mindenfelé állkapcsok félkörívei, csigolyák kőoszlopként meredeznek, akár egy katasztrófa után.

Télen az óceán sima, mint a fém. Tizen-nyolc éves voltam, amikor felszálltam a Léonore-ra, Charles Melville Scammon volt a hajó kapitánya. Emlékszem az útra, San Franciscótól haladtunk dél felé. És emlékszem a napra is, amikor megérkeztem Punta-Bundára, a mexikói Kaliforniába.

Akkor az még nem volt sivár, szomorú hely, mint amilyen most: kopár, csontokkal tele-szórt romhalmaz. Ez egy igazi halászfalu volt, az összes bárka ott horgonyzott, esőtől átnedvesedett vitorlával az Ensenada-öbölben, madarak röpködtek körülöttük, várva az indulás pillanatát. A parton ugyanolyan nyüzsgés volt, mint amelyet gyerekkoromban láttam a kikötőben, Bedfordban, Nantucketben a tengerparton. Az üstökben fortyogott az olaj, a szurok, a kádármesterek hordókat készítettek, voltak kovács- és ácsműhelyek, az emberek a kiszakadt vitorlákat javították, köteleket vertek, hálót fontak. A dereglyét kivontattuk a fövényre, s elindultam a homokban, a lán-goló ég alatt. A faluban mindenütt a bálnavadászok fülsiketítő lármája hallatszott.

A világ legkülönfélébb tájairól jöttek tengerészek. Furcsa, idegen szavak kavargtak a levegőben: portugál, orosz, kínai stb. Férfiak a Kanári-szigetéről, soványak és feketék, norvégok, majdnem fehér hajjal, szakállukat és szemöldöküket színtelenre fakította a só és a tengeri szél. Voltak kan-nibálok, a Csendes-óceán másik végéből érkeztek, arcuk tetovált, fülükben és orrukban fölfűzött kagylókat és igazgyöngyöket hordtak. De jöttek Patagóniából, dél-amerikai indiánok, hatalmas termetű, hall-gatag, szűkszavú emberek, és szigonyosok Hawaii-ról, Alaszkából, az Azori-szigetek-ről. Mindannyian a Punta-Bundán várták a nagy szürkebálnák és kékcetek megérkezését, amelyek azért jöttek a földnek erre a pólusára, hogy megszüljék kicsinyeiket a mexikói öböl langyos vizében.

Most itt járok ezen a kopár, kihalt vidéken, és arra emlékszem, hogy milyen volt akkor. Mintha hallanám a halászfalu zsi-bongását: az üstfoltozókat, a hordókészítőköt s a tengerészeket, amint átkiabálnak egyik hajóról a másikra. Araceli jut az eszembe.

Először a folyóparton láttam, egy pálmakunyhó előtt üldögélt, ott, ahol a prostituáltak töltötték napjaikat. Jókedvű, nevetgélős lányok voltak – ahogy én hallottam. Egyszer elsétáltam a tágas, nádból és

pálmaágakból épített kunyhóig, amely a part mentén állt, a víz fölött. Már hiába keresem a folyótorkolatot. Ahol most járok, sárga a tenger, meztelen talpam belesüpped az iszapba, fúrge tengeri rákok menekülnek szertesztét. Körbenézek, de csak a saját lábnyomaim látom. Hol állt a lányok kunyhója? Nem tudom! Oly régen volt, hogy azóta a szél betakart homokkal mindent, ami arra emlékeztetett, hogy itt valaha emberek éltek. Nem maradt más, csupán a halott óriások csontjai.

A folyó is megváltozott: most keskeny, poshadt vizű, kis patakként kanyarog. Mintha a szél és nap kiszáraitotta volna a forrásokat. De én tudom, hogy ez nem a szél miatt van így... Ez a pusztulás az emberekkel jött. Talán csak Araceli menekült lélekszakadva, amikor elhagyta Emiliót. Az emberek letördelték a gumifákat, a fenyőket, a bokrokat, hogy tüzet gyűjtsanak, amivel kiolvasszák a bálnák zsíriját, felmelegítsék a szurkot. Mindaz, ami ott élt, széné változott.

Miközben itt járok, ezen a kietlen, sivár tájon, néha azt hiszem: látom a lányokat, orromba száll a füst szaga. A bálnavadászok a part teljes hosszában tüzet gyújtottak, a szürke füst elhomályosította az eget. Erős, kesernyész szag terjengett: forró olaj, égett zsír, szurok. Az élet eltávozik a füstben.

Itt már nem hömpölyög a víz. A folyó keskeny partjai között már csak pocsolya, ahol szúnyogok táncolnak a levegőben. Amint előbbre megyek, gázlómadarak rebbennek föl, hangos rikoltozással. Ezek az utolsó lakói Punta-Bundának.

Itt láttam először Aracelit. Itt élt, a többi lánnyal, a nádkunyhóban, a folyóparton. Kicsivel arrébb, a kunyhó mögött volt egy nagy szikla és egy tiszta forrás. Itt telepedtek le, a víz miatt, ezt a bálnavadászok mondták. Amikor a Léonore befutott az öbölbe, ők már itt voltak. Senki nem tudta, hogy mikor érkeztek. Talán délről jöttek, Manzanillóból vagy Mazatlanból, de az is lehet, hogy gyalog, egy öszvérkaravánnal a szárazföldön, azokkal, akik San Diegóból, Monterrey-ből vándoroltak. Egy férfi is jött

velük, Emiliónak hívták, ő foglalkozott az öszvérekkel, és ő osztotta ki az ételmet és az alkoholt. Magas termetű, sötét bőrű volt, azt mondták róla, hogy spanyol. Olykor rendet teremtett, ha valami csetepaté, verekedés támadt. Mexikóiak voltak a lányok, még azok is, akik vörösre festették a hajukat. Amikor először láttam Aracelit, nem tudtam, hogy gyerekei vannak. Olyan fiatal volt, vékony, inkább őt is gyereknek néztem. Rongyos ruhában járt, mezítláb. Fekete haját copfba fonva hordta, mint az indiánok. Cseléd volt, rabszolga.

Korán reggel, amikor még fel sem kelt a nap, ő már vízért és fáért indult a folyópartra. Szeretek hajnalban sétálgatni, nézni a madarakat a nádasokban: szalonkák, kormoránok, kócsagok és más, aprócska, aranyszínű madarak röpködnek ilyenkor, hangos cserregéssel és szárnycsapkodással.

Araceli közeledett. Gyorsan elbújtam egy nádköteg mögé, hogy meglessem, amikor fürdik a folyóban. Teste vékony volt, hajlékony, mint a lián, a bőre majdnem fekete a hajnali derengésben. Úszás közben különös formában tempózott, karját előre vetette a feje fölé, majd lemerült a víz alá, hogy kisvártatva ismét felbukkanjon levegőt venni. Camaronokra vadászott, ezekre a pikkely nélküli, csupasz bőrű halakra. Mozdulatlanul néztem a víz felszínét, vártam, hogy felbukkanjon az általa keltett örvények hullámai közül. Amikor kijött a partra, a felkelő nap fénye megcsillant a testén, a vállán, a haján, a mellén. Hosszú, koromfekete haja kibontva, vizesen tapadt a hátára és a vállára. Leült a homokba, s miután a zsákmányt berakta egy vödörbe, a fejét oldalra hajtva, szárítani kezdte a haját. Soha nem láttam hozzá hasonló, gyönyörű asszonyt.

Később kerestem a nádkunyhó mellett, de nem mertem közelebb menni. Este bálnavadászok jöttek, inni és dohányozni. A lányok bezárkóztak a kunyhóba. Olykor, egy-egy pillanatra láttam Aracelit a tűz fényénél, amint éppen elsiklott az éjszakában. De csak egy pillanatra villant meg szürke ruhája, befönt haja. Időnként han-

gosan szólították a nevén, amikor szükségük volt valamire, innen tudom, hogy Araceli a neve.

A többiek beszélgettek a Léonore tengerészeivel, ő soha. Elrejtöztem az árnyékban és néztem a kunyhót, hátha megpillantom ezt a különös, indián asszonyt. Szerettem volna azt tenni, amit a többi tengerész: bemenni a házba, inni és hallgatni a lányok nevetését. De félttem.

Valdés, az egyik mexikói tengerész mesélt nekem róla. Beszélt Emilióról, a spanyolról, aki megvásárolta ezt az indián asszonyt. A katonák agyonlőtték volna egy Sonora nevű városban, de Emilio megvette rabszolgának a lányai számára, hogy háztartási munkát végezzen, vizet hozzon, kimossa az ingét. Seri indián volt, nem is beszélt más nyelven, csak ezen. De miért maradt ezekkel az emberekkel? Miért nem szökött meg? Többször is megpróbálta, de Emilio mindannyiszor üldözőbe vette és visszahozta. Úgy megkorbácsolta, hogy majdnem meghalt, ám az indiánok soha nem mondanak le arról, hogy megszökjenek, ha fogságba esnek. Araceli gyűlölte Emiliót, ha alkalma lett volna, biztosan megöli. Emilio a szeretőjévé tette, az Araceli nevet is ő adta neki. Attól kezdve, hogy hallottam ezt a történetet, mindennap kimentem a folyópartra, mielőtt felkelt a nap, hogy lássam, ahogy fürdik. Nem ismertem a történetet, de most már értem... Meglátott, észrevette, hogy ott vagyok a közelben. Időnként, miközben hosszú haját fésülgette, felém fordította az arcát, mintha meg akart volna nézni a nádas mögött. Megremegtem a tekintetétől.

Kiséáltam a partra, oda, ahol régen a folyó hullámozott. Most ott, ahol valamikor Araceli fürdött, már nem volt sem nádas, sem madarak. Nem volt ott más, csak egy nagy, fekete mocsár és sófoltok. A dombok is kiégtek, ahová mindig menekülni próbált. Mégis, egy pillanatra úgy éreztem, mintha most is hallanám a tengerészek kiabálását, Emilio lovának dobogását. Szürkületig maradtam, ülve a parton, előttem a tenger. Olykor mintha hallottam

volna visszajönni. Néha meg a ködgomolygásban, Punta-Bunda szikláin túl, egészen valószínűtlenül, mintha egy hajó körvonalait láttam volna, amint, felvonva összes vitorláit, közelednek a lagúnák felé. Vonulóbálnák lassú árnyai, madárrajok...

ÉN, CHARLES MELVILLE SCAMMON, az 1911-dik évben, érezvén, hogy közeleg számomra a vég, visszaemlékszem 1856. január elsejére, amikor, útban dél felé, a Léonore-ral kikötöttünk Punta-Bundán. Nem akartam magyarázkodni a legénység előtt, de Thomas, a negyedik tiszt, meglepő beszélgetést folytatott Monsieur Roysszal, a másodkapitánnyal a kártyaszobában. Egy titkos átjáróról beszélgettek, a szürkebálnák búvóhelyéről, ahol a nőstények megszülik kicsinyeiket. Monsieur Roys nemigen hitt az ilyen helyek létezésében, véleménye szerint csak azok képzeletében élnek ilyen dolgok, akik elhiszik, hogy elefánttemető is vannak Amazónia vidékein.

Mégis, valami lázas készülődés, türelmetlen várakozás kerítette hatalmába a hajó legénységét. Ez volt az, amiért útnak indultak, hogy megkeressék délen azt a rejtett búvóhelyet, azt a mesés kincset, ahol összegyűlnek a bálnák. Már több napja, hogy a Léonore követte Kalifornia mexikói partját, olyan közel, hogy látni lehetett a víz alatt a fehér sziklazátonyokat. Bálnák azonban nem voltak ezen a vidéken. Az emberek azonban mégsem akarták elhagyni Ensenada vizeit, hogy ne veszttegessenek el egy vadászati évet. Néha ugyan jelezte a matróz az árbockosárból, hogy látott valami tengeri szörnyet, de a Léonore folytatta útját dél felé, nem tért le semerre.

Vasárnap hajnalban elállt a szél. A fedélzeten feküdtem, mert a hajófenékben túl meleg volt. Annyira kimerült voltam, hogy nem tudtam elaludni ezen az éjszakán. Az óceán nyugodt volt, a vitorlák alig lebentek a gyenge légáramlatban. A korlátba kapaszkodva, egy kis messzelátóval kémleltem a tulsó partot. A tengerészek már elkezdték mindennapi tevékenységüket:

mosták, sikálták a hajóhidat és a fedélzetet. Egyikük-másikuk még egészen gyerek volt. Én csak néztem a vizet, nem törődtem velük, teljesen lefoglalt az álmodozás.

A partvonal még sötétben úszott, valószínűtlenül fekete volt a lassan világosodó éghoz képest. A tenger lomhán és szürkén ringatózott alattunk. Még a sirályok csapatai is, amelyek a Punta-Bunda-i indulás óta követték a Léonore-t, lassan szétoszolni látszottak... A gépek erőlködése és mély zakatolása ellenére a hajó nehézkesen haladt ebben a keskeny tengerszorosban. Messzelátómmal szakadatlanul a távoli vidék körvonalait fürkésztem, de nem láttam mást, csupán a part sötét szalagját és a Vizcaino-sivatag hegyeinek csipkézett kontúrjait. Hirtelen előbukkant a nap, a domborzat kristályként csillogott, a csupasz hegyek még félelmetesebbé váltak.

A gyerek ott állt mellettem, nézte a tengert. Megszóltottam.

– Hogy hívnak?

Mondja a nevét, ahogy az egyszerű matrózok: a családi név nem fontos, csak a keresztnév és a származási hely:

– John vagyok, Nantucketből...

– Nantucket szigetről jöttél?

Jobban szemügyre veszem a fiút, majd ismét a partot nézem. A térképek ugyan nem jeleznek semmit, de én tudom, hogy az átjáró nem lehet messze. Itt kell annak lenni... ezt mutatják a hegycsoportok is dél felé.

A nap már fölragyogott a gerincen, mint valami fehér zúzvara, úgy csillognak a sziklahátak. A gyerek csodálkozva nézi.

– Sóbányák... – magyaráztam, mintha kérdezte volna. – Ez a Vizcaino... Túl messze vagyunk ahhoz, hogy lássunk valamit belőle. Tehát a szigetről jöttél?

– Igen, uram.

– Az, bizony, messze van innen. Először szolgálsz hajón?

– Igen, uram. Aláírtam egy szerződést a Nantucketi Hajózási Társasággal.

– És hogyan szántad rá magad?

– Megtudtam, hogy a társaság indít egy hajót a Csendes-óceánon.

A fiú értelmesnek tűnt. Nem tudom, miért, azt mondtam neki:

– Én aranyat keresni indultam, de nem találtam, ekkor kibéreltem ezt a bálnavadászhajót. Tudod, ha megtalálnánk a szürkebálnák rejtékelyét, nagyon gazdag emberek lehetnénk...

Furcsán csillogott a gyerek szeme. De tévedtem.

– Ha észreveszel egy kijáratot vagy egy csatornát, azonnal szólj nekem. Megjutalmazom azt, aki elsőnek látja meg az átjárót.

A dombok felé fordultam, hogy jobban megnézzem a partszakaszt. Most már az egész legénység a fedélzeten volt. Mindenki tudni akarta, hogy miért hagytuk el Punta-Bundát, miért megyünk dél felé, e mellett a kietlen, kopár part mellett. Első esetben indultunk fölfedezni ezeknek az ördögi halaknak a rejtékelyét, a tengeri zugot, ahová azért gyűlnek össze, hogy a nőstények megszüljék kicsinyeiket. Talán meggazdagodva fogunk visszatérni, talán ez lesz az utolsó küzdelem a tengerrel. Olyan volt ez, mint egy titok, amelyről, büntetés terhe alatt, nem lehetett beszélni. Útban a szerencse felé...

Január 9-e, előttünk a Vizcaino-hegy.

Még az est beállta előtt, a Léonore megközelíti a partot. Fokozatosan tűnt fel egy széles bemélyedés a hegy felé, az öböl bejáratát egy kis sziget őrizte. Már túl voltunk a délutánon, erős hátszél fúj, amikor a matróz jelezte az árbockosárból, hogy bálnák vannak a közelben. Rendes körülmények között meg tudtam különböztetni ezeknek az állatoknak a csoportjait a domb magasságú Cedros-sziget partjaitól, de ilyen távolságról, a horizont felé bukó nap fényében... lehetetlen megkülönböztetni a hosszúsárnyú delfineket a szürkebálnáktól. A Léonore feléjük vette az útját, és hamarosan tisztán láthattam a szürkebálnákra jellemző legyezőszerű ugrásokat. A csapatot körülbelül húsz egyed alkotta, néhány hím meghaladta a hatvan láb hosszúságot is. A Léonore egyre jobban közeledett, a bálnák észrevettek minket és

figyelmeztető jelzéseket adtak egymásnak. Amint megfelelő közelségbe kerültünk ahhoz, hogy használjuk az ágyút, a csapat kettévált és a hajó jobb és bal oldalánál elmenekültek a part irányába.

Nagy lett a csalódottság a legénység körében, mindenféle szitkozódásokat lehetett hallani. Már több mint egy hete, hogy elhagytuk Punta-Bunda partjait, ez volt az első bálnacsapat, amelyet láttak. Ráadásul itt nem voltak más bálnavadászok, akikkel osztozkodniuk kellett volna. Első gondolatom az volt, hogy kihasználva a kedvező szelet, folytassuk utunkat dél felé. Monsieur Roys felhívta a figyelmem, hogy a hajózás bizonytalan és veszélyes ebben a tengerszorosban, amely elválasztja Kaliforniát a Cedros-szigettől, ráadásul Amiranté térképei századvégiek voltak, pontatlanok és megbízhatatlanok. Kockázatos vállalkozás az est leszállta után ezek alapján hajózni. Mindezek mellett a legénység türelme is fogytán volt. Tehát úgy határoztam, hogy kikötünk egy védett öbölben.

Ekkor pillantottam meg a messzelátómmal a part menti hasadékat egy homokdomb mögött. Az öböl kiszélesedett, lapos partja olyan mélyen volt, hogy eltűnt a víz alá. Alkonyodott, amikor a Léonore a szélben megdőlt vitorlával a sziklafalhoz érkezett. A lemenő nap sugarai visszaverődtek a majdnem sima víztükrőről. Az öböl csendes volt, de a mérőszineg zátonyok jelenlétét mutatta. Az orrtőke előtt delfinek ugrándoztak, néhány tengeri mérfölddel arrébb halrajok sötét foltjai látszóttak.

A bálnák olyan közel voltak, hogy ugrándozásuk szinte megannyi pörölycsepásként rázkódtatta meg a levegőt. Akik már voltak ilyen vadászaton, azok felismerik kesernyész leheletük szagát.

Esteledett. A lemenő nap sugarai szétoszórtak a horizonton, elnyelte őket a köd. Még egyszer megmértem a mélységet, s úgy találtam, hogy harmincöt lábnyira van a tengerfenék. Kiadtam a parancsot a horgony leeresztésére, ott, ahol éppen voltunk, az öbölben, pontosan a lagúna

bejáratánál. Bevontuk a vitorlákat, majd szóltam, hogy készítsenek elő egy dereglyét az átjáró felderítéséhez. Az elővigyázatosság azt diktálta volna, hogy várjunk, de néhány pillanattal később mindannyiunkon úrrá lett a türelmetlenség: nem tölthetjük úgy az éjszakát, hogy nem tudjuk, milyen is az a hely, ahol vagyunk. A Léonore-t Monsieur Roysra bíztam, aztán egy tucát tengerésszel elindultam a part felé.

Volt valami nyugtalanító és baljóslatú ebben az alkonyati öbölben. A magányos part, a zord, vörös sziklák, sómarta fehér foltok és sötét víz a lagúna bejáratánál. Az a fajta sziget, vagy inkább szürke homokzátony volt, amelyről olyan érzése az embernek, mintha valami különös, fantasztikus világba lépett volna. Ósi legendák szellemei keringtek, tengeri szörnyek, amelyek megtámadják a hajókat, s apró darabokra török gigantikus méretű testükkel, addig csapkodják farkukkal a vizet, amíg csak egy ember is életben van.

Hirtelen zuhant ránk az éjszaka, amikor partot értünk. Kihúztuk a dereglyét a homokra, aztán táborot vertünk és vártuk a hajnali dagályt, hogy folytathassuk a környék felfedezését.

Soha nem fogom elfelejteni, csak fekküdtünk a fövényen, anélkül hogy tudtuk volna, hogy hol is vagyunk. Még a Léonore fényeit sem láttuk. Az emberek szanaszét hevertek, csak úgy, takaró nélkül, a levegő kellemesen lágy, meleg volt, szellő sem rezdült. Megpróbáltam elaludni, de a tengerészek beszélgettek körülöttem. Halkan társalogtak, anélkül hogy közben látták volna egymás arcát, csak a csillagok gyenge fénye vibrált a kavicsokon. Némán hallgattam, ahogy a hullámok zaja elhal a parton. Időnként furcsa hangok jöttek a csatorna felől: a hatalmas állatok bőre súrlódott a vízen. Éreztem leheletük sajátos szagát. A szigonyosok fölálltak és fülükkel követték a zajokat.

Később előbukkant a hold és láthatóvá vált a tenger. A lagúna felszíne olyan sima volt, mintha állna, a bálnák már továbbmentek innen. Karomra hajtottam a fejem,

betakaróztam a köpenyemmel és lassan elaludtam. Lágy szellő lengedezett, a hold felkúszott a lagúna fölé. Arról álmodtam, amit még sose láttam: feltárult előttem a titok...

Még nem kezdett hajnalodni, amikor mindannyian egyszerre ébredtünk. Talán az indián kiáltott, a saját nyelvén: – Awaité pawana! –, hogy figyeljünk. A parton állt, a dereglye oldalánál, szigonyára támaszkodott és meredten nézett a lagúna felé. A szürke vízen fekete vonalak tűntek fel és siklottak lassan tovább. Alig akartam hinni a szememnek, talán senki nem tudott volna meggyőzni arról, nem csupán álmodom. Oly régóta kerestem azt, amiről a nantucketi tengerészek meséltek, hogy a déli tengernek ezt a részét elborítják a szárnys cetek és a púposbálnák.

A hosszú csatornában ezek az ördögi halak siklottak lassan, ráérősen, fehér tajték szegélyezte a vízből kiemelkedő domború hátukat. Tisztnak lehetett hallani, ahogyan hatalmas farkukkal csapkodják a vizet. Ezt hallottuk minden oldalról, egyfajta rekedt, érdes, füttyülő hang kíséretében. Az emberek fölkeltek és közelebb mentek a vízhez, hogy lássák. Hamarosan kiáltozások, vad, kegyetlen kiabálás törte meg az öböl csendjét. Parancsot adtam, hogy tegyék vízre a dereglyét. A dagály erősödő hullámaival a bálnák előretolakodtak a csatorna magasabban fekvő részei felé, ahonnan átúsztak a kesernyésen sós ízű lagúnába. Olyan sokan voltak, hogy csak lökdösődve, egymást taszigálva tudtak haladni.

Az evezőket használva, lassan követni kezdtük vonulásukat, gondosan kerülve a nagyobb mélységeket, nehogy összezúzzák bárkánkat ezek az óriások. Amikor visszaneztünk, láttuk, hogy a dagály már majdnem előntötte azt a partszakaszt, ahol aludtunk. Hirtelen madarak ezrei homályosították el az eget, ugyanazt az irányt követték, mintha tudták volna, hogy mi fog következni.

Január 10-e, reggel hat óra. Már a lagúnában evezünk. Pontosan olyan volt, mint

amilyennek megálmodtam: végtelen, sápadt, az ég összeér a homokzátonyok és félszigetek visszahúzódo körvonalával. Egészen lenn a mélyben, ahol a tengeri források bugyognak, vörös kristályhegyeken, hihetetlen keménységgel szikrázik föl a nap. Mámort, szédülést okozott ez a víz, ez a nyugodtnak látszó, csillogó víztükrök, ahol a hatalmas, fekete testek lassan úsztak előre, százával, ezrével talán. A dereglye követte őket, én ott álltam, szótlánul, a szigonyos indián mellett, s hirtelen azt éreztem, hogy erőszakos módon betörtem ebbe az eldugott, rejtett világba, amely érintetlen volt a mi századainktól. A bálnák mit sem sejtve úsztak a lagúnában, a hosszú homokzátonyok között. Voltak közöttük nőstények, amelyek már megszülték kicsinyeiket, s taszigálták őket a víz fölé, hogy segítsék az első lélegzetvételt. Néme-lyik meg az oldalára fekvő ringatózott, várva a pillanatot... A hímek valamivel távolabb gyülekeztek, hogy hatalmas testükkel kört alkotva védelmezzék őket.

Nem tudom, hogyan és mikor szakadtunk ki ebből a szemlélődésből. Hirtelen – az én parancsomra – elkezdődött a vadászat. A dereglyét a bálnacsapat felé irányítottuk, a szigonyos indián ott állt a csónak orrában, a csőre töltött ágyú mögött. Mellette az egyik hajósinar már előkészítette a köteleket. Zajt és hullámokat alig keltve haladtunk a lagúna sima víztükrén. A napfény ellenére sem lehetett a mélybe látni, mert a víz tejfehér volt és zavaros, összemósódott a rajta tükröződő ég színével. Mindannyian feszülten vártuk, hogy mi fog történni.

Egyszer csak árnyék suhant néhány kar-nyújtásnyira a csónak jobb oldalánál, mintha csak egy hosszú, fekete felhő siklott volna a víz színével egy vonalban. Villanásnyira felemelkedett a levegőbe, körülötte vízcseppek hullottak, majd hatalmas csobbanással visszazuhant. Néhány másodpercre mindannyian megdermedtünk az ijedségtől, kivéve az indiánt, aki azonnal elsütötte az ágyút. A szigony előttünk süvített, széles ívet írva le a levegőben,

miközben a robbanás megállította, és kissé hátrébb lökte a csónakot. A kötél surrogva tekergőzött. Győzelmi kiáltás visszhangzott, de az ördögi hal, egy gigantikus, hatalmas nőstény, úgy bukott le a víz alá, hogy még csak nem is láthattuk, hogy hol találta el a szigony. De még hallottuk rekedt, éles hangját. Jól ismerem ezt a hörgést, senki emberfia el nem felejt, ha egyszer hallotta. A kötél nagy sebességgel tekeredett lefelé, súrlódott a bárka oldalán, olyan erővel, hogy majdnem kigyulladt. Füstölt és szikrázott, a hajóinas lelocsolta vízzel, nehogy elszakadjon. Néhány másodperc múlva a bálna ismét felbukkant a lagúnában, óriási teste pattanáig feszülve, hatalmas ívben szökkent az ég felé. Olyan gyönyörű volt, hogy dermedten bámultuk. A másodperc törtrészeire megállt a levegőben, majd véres, tajtékos hullámokat vetve visszazuhant. Óvatosan közeledtünk feléje, a víz mozgása jelezte, hogy hol van. Az utolsó pillanatban, mielőtt megmozdult volna, az indián kilőtte a második szigonyt. A hegyes vas mélyen behatolt az állat testébe, közvetlenül az uszony alatti izmokat fúrta át, érintve a szívet. A következő pillanatban nagyon tiszta, nagyon vörös vér lövellt a levegőbe, s permetként, mint az eső hullott vissza a tengerre, a csónakra, a fejünkre. A hatalmas test görcsösen rándult egyet, majd élettelenül az oldalára fordult. Láthatóvá váltak a szigonyok. A sötét folt nagyobbodott a víz felszínén a lagúnában, a csónak körül. Győztünk, de a tengerészek nem szóltak semmit, némán beakasztották a vontatóhorgot a megölt bálna fejébe, majd elindultunk a torkolat-öbölben várakozó Léonore irányába. Csupán az evezők surrogását és a dereglye nyikorgó hangját lehetett hallani. Ott álltam a szigonyos indián mellett, és azt éreztem, hogy betörtem ebbe a távoli, eldugott világba, amelyet elkerült a mi számtalan századunk. A többi bálna, nyugodtan, tudomást sem véve a történetekről, úszott a lagúnában, a magas, meredek partok között.

Már nem tudom, hogy mi ragadott ki ebből a csendes, döbönt szemlélődésből. Különös. Az emberek nem szóltak semmit, belesúrták a vontatóhorgot a bálna fejébe, és elindultunk. Amikor megpillantottak bennünket a hajóról, üdrivalgással fogadtak, majd odaérve a hajó oldalához rögzítették a bálna testét, láncot fűztek át a hatalmas állkapcsán. Még néhány csónakot is leeresztettek, hogy védjék a zsákmányt a ragadozóhalaktól és a cápáktól. Majd ismét elkezdődött a vadászat, dél körül már vagy egy tucatnyi bálnát megöltek, már nem lehetett tovább terhelni a Léonore-t. A kevésbé vastag és zsíros zsákmányt hátrahagyva, észak felé fordultunk, a táborok irányába.

HÁROM ÉVVEL KÉSŐBB VISSZAMEN-TEM A LAGÚNÁHOZ. Már nem a Léonore-ral, hanem a Nantucketi Bálnavadász Társaság Sag Harbor nevű hajóján. Soha nem láttam többé Scammon kapitányt. De amikor megérkeztem a lagúnához, amelynek mindegyik hajózási társaság a saját nevét adta, olyan szörnyű látvány fogadott, amelyet képtelenség valaha is elfelejteni. Az a hely, amely egykor olyan szép, olyan tiszta volt, amilyen a világ kezdetekor lehetett, az ember megjelenése előtt – mostanra öldöklés, vérengzés színterévé vált. A lagúna bejáratát hajók zárták el, bent csapdába csalt nősténybálnák forogtak körbe-körbe, kicsinyeiket lökdösve, taszigálva keresték a kijáratot, a menekülés lehetőségét. Amikor felbukkantak a hajók orra előtt, eldördültek a szigonyágyúk, majd hatalmas, vörös foltok terültek szét a víz felszínén, és csapódtak a hullámokkal a partra, s beborították a homokzátonyokat. Vértől megrészegült, kegyetlen madarak köröztek a sebesült bálnák fölött, mint a patkányok a szárazföldön. A cápák csapattól hatoltak be a lagúnába, megtámadták a bálnákat, darabokat haraptak ki az oldalukból. A megközelíthetetlen homokzátonyokon szürke csontvázak és oszlásnak indult húscafatok heverték, hatalmas

állkapcsok meredeztek az ég felé. Szakadatlanul dörögtek az ágyúk, csapódtak be a szigonyok, és nyomukban vér fröccsent szerteszét. Embertelen volt még az a zaj is: senki nem beszélt, senki nem kiáltott, csak a lövedékek süket, tompa surrogása és becsapódása hallatszott, a madarak éles rikoltozása, vijjogása, a meglőtt bálnák hörgeése, haláltusája. Előfordult, hogy több hajóról is ugyanarra a bálnára lóttek, ilyenkor vita keletkezett, hogy kié a zsákmány. De ez is visszafojtottan, szinte hang nélkül történt, csak a karjukkal fenyegetőztek egymás felé. A nap csillogott a kopár hegyeken, távolabb a sóbányák izzó fehéren verték vissza a sugarakat.

Már nincs a titok többé. Ami van, az elborzaszt engem. Megesküdtem, hogy soha többé nem jövök vissza, hogy ez volt az utolsó alkalom, hogy itt jártam. Azt beszélik, hogy a felfedezést követő években, több mint száz hajó ment a lagúnához, és hatolt be a bálnák területére, és csónakokkal üldözték az elleni készülő nőstényeket. A vérengzés egy teljes hónapig tartott, nap, nap után, szünni nem akaróan. A világ minden tájáról jöttek tengerészek és bálnavadászok. Esténként tüzet gyújtottak a lagúna körül és a homokzátonyokon. Kőgátat építettek az öböl bejárata elé, oda, ahol mi aludtunk régen, mielőtt bementünk volna a szürkebálnák rejtett, titkos helyére. Most mindenfelé emberi zajok: kiabálás, ordítás, beszéd, a legkülönbébb nyelveken. Majd a gyilkolást követő csend, amelyet egy éles, morgó, búgó hang tört meg, hasonló a madarak rikoltozásához.

Napkeltekor kezdődött a mészárlás, és délig tartott. A bárkák maguk után vontatták a halott óriások testét, kifelé a lagúnából, a hajóig. Már nem volt többé az a titkos, névtelen rejtekhely, mint a világ kezdetétől mostanáig. A lagúna minden zugának, minden kis öblének, a legapróbb homokzátonynak is adtak nevet, egy szigonyosét, egy tengerészét: Cooper-tó, a Halak-tengere, a Lagúna Ereje, a Nagy

Szikla, a Fő Lagúna, a gát, az új kapu, a sóbányák... Az emberek birtokba vették a felszínétől a legaljáig. A parton megjelentek az első kalyibák, a gyűjtögető Sel indiánok házai, a vízárusok. Talán, mert már itt volt a nádból és pálmaágakból épített kunyhó, ahol a lányok árulták testüket a bálnavadászoknak.

Már csak én gondoltam Aracelire oly sok év után ezen az üres, kietlen parton. Hosszasan keresgettem a kiszáradt folyó mellett azt a helyet, ahol meglestem a nádas mögül hajnalban, amikor fürdött. Ez az a hely, ahol először szólt hozzám. S most olyan távoli mindez, hogy már nem is tudom igazán, mi is történt, mintha álmodtam volna. De nem tudom elfelejteni a bőre színét, a vad lángot a szemében. Hajnalban itt feküdtünk a nedves homokban, megérintettem a testét, remegtem a láztól és a vágtyól. Beszélt hozzám az ő különös, kemény, de dallamos nyelvén. A sivatag hegyei felé mutatott, oda, ameréről jött. Nem értettem a szavait. És azt sem tudtam, miért engem választott, miért nekem adta magát. Féktelen volt és szilaj, ugyanakkor olyan félnék és riadtan remegő, mint az árnyék. Amikor fölkelt a nap, otthagyt a nádasban, visszament a táborba, a kunyhó felé, ahol Emilio és lányok aludtak. Őt kerestem itt, az ő bőrének illatát, ahogyan kijött a folyóból és a víz rózsaszín cseppekben ragyogott nedves bőrén. Hosszú fekete haja a vállára és a hátára tapadt. Őrá emlékszem, égő szemeire, hangjára, édes leheletére.

Egy nap aztán nem jött. Valdés, a mexikói azt mondta, hogy megszökött. Emilio megverte, és ő elmenekült. Elindultam a kopár, kietlen hegyek felé. Kerestem a nyomait, át a mocsáron, a nádason. Láttam, amint Emilio felül a lovára és a hegyek felé vágat, olyan volt, mint aki vadászni indul. A táborban voltam, amikor visszahozták. Már nem élt. A hegyekben találták meg, a fatemplom mellett. A homokra fektették, nem messze a folyótól. A prostituáltak körbeállták és átkokat szór-

tak rá. A férfiak kissé távolabb ácsorogtak, csendben, szótlanul. Majd ketten ásni kezdtek, ott, ahol volt, a homokos, kavicsos tengerparton. Éppen csak akkora gödröt, amelyben elért Araceli teste. Aztán az egyik férfi a karját, a másik a lábát fogva, meglóbálták a levegőben és beleejtették a gödörbe. A gödör olyan keskeny volt, hogy a karja fönnakadt a kavicsos peremen. Emlékszem – mintha nem akarta volna, hogy eltűnjön örökre. Nem mertem közelebb menni. Félttem látni az arcát, csukott szemét. Teste mocskos és szürke volt a portól, de a haja még így is gyönyörű. A tengerészek rálapátolták a földet, majd néhány nagyobb követ raktak a friss halomra. Mivel ő csak egy indián volt... nem mondott imát senki. Sem keresztel, sem semmi mással nem jelölték meg a helyet, ahol eltemették. De én nem felejtettem el. Azért jöttem ide, hogy meglátogassam a sírját. Biztos, hogy megtalálom. A folyó már rég kiszáradt, a kis erdei templom leégett, de én megtalálom Araceli sírját ezen a vörös földön, ahol a kavicsok soha nem változtatják a helyüket.

A történetek után a lányok is elhagyták a tábor, semmiképpen nem akartak maradni. Később Emilióról az a hír járta, hogy börtönbe zárták San Diegóban, és még abban az évben felakasztották... mások viszont azt mondták, hogy vett egy bányát, és nagyon gazdag lett. A Nantucketi Hajózási Társaság áttette székhelyét San Franciscóba, a tengerészek befejezték a vadászatot Punta-Bundán. Már nem maradt több fa, amelyből szemet csináljanak. Azt mesélik: hamuszürke lett a part.

Ez régen volt, egy másik világban. A Léonore már nem járja a tengereket, megfeneklett egy zátonyon a San Franciscó-i öbölben. És ki tudja, mi lett a legénységgel: a kapitány, Scammon, a másodkapitány, Roys, az indián szigonyos, a hawaii és a kanadai halászok, Valdés, a mexikói és a többiek, akik ott voltak, amikor először mentünk a lagúnához...

Kóboroltam az enyhe, téli fuvallatban, hallgattam, hogy fűtyül a szél a csontvázak

és a rozoga, elhagyott kunyhók falai között. Egy pillanatra megborzongtam, mert ez a hang olyan volt, mint Aracelié... mintha ő énekelt volna halkán, a ködbe burkolódzó, sivár és kietlen tengerparton.

Új század kezdődött. Már semmi nem lesz olyan, mint azelőtt. A világ nem tér vissza oda, ahonnan elindult. A lagúna már nem az a hely, ahol megszületett az élet. Halott tó lett, a vize nehéz és keserű a sok kiömlött vértől. Bolyongtam a parton, a romba dőlt kunyhók között. Talán olyan voltam, mint az öreg John Nattick, aki ott maradt a lagúna szürke vize előtt, a csontvázak és hasznavehetetlen bárkák között, aki már nem látott semmit. Jön majd egyszer egy gyerek, aki hallgatja az ágak és csontok között süvítő szél panasztát? Néha széles, nagy hajók tűntek föl a távolban, láttam magas vitorláikat, füstöt okádó kéményeiket. Meg sem álltak az öbölben, dél felé tartottak, más titkos helyeket kerestek, újabb zsákmány után kutattak. A tenger ismét üres lett, csendes és jeltelen. De hogy is felejthetnék el, hogy a világ megy tovább... Mindenfelé keresem Araceli sírját, de mindenhol ugyanazok a kövek, ugyanaz a felforgatott föld. Távolabb, a tábor másik oldalán, egy új város épült. Megállok, hallgatózom. Lehet, hogy zenét, nevetést, gyereksírást hoz felém a szél?

ÉN, CHARLES MELVILLE SCAMMON, A JOHN DIX KAPITÁNYAKÉNT EZT MEGÉLTTEM. Felfedeztem ezt a titkot, az első voltam, aki kaput nyitott ezen az ismeretlen földrajzi helyen. Az öböl, a csatornáig, ahol a dagály bálnákkal teli, hatalmas hullámokat lökdös maga előtt, és ezek a tengeri emlősök türelmetlenül várják a pillanatot, hogy világra hozzák kicsinyeiket, az ő kedves, rejtett lagúnájukban. Én ezt átéltem, mint amikor egy káprázatosan szép álom hirtelen megvalósul. Mindazok, akik ott voltak velem, soha nem felejtik el, sem Roys, sem a nantucketi szigonyos, sem a fiatal fiú, aki először vett részt bálnavadászaton, és úgy nézett rám, mintha valami

tiltott dolgot művelnék, valami megbo-csáthatatlant. Emlékszem mindannyiukra. S most, hogy közel érzem a véget, esküszöm, ámen, hogy semmi ilyesmi nem adódik kétszer a mi életünkben. Hajnalodott, amikor behatoltunk a lagúnába, a dereglye széléről láttam, hogy megszámlálhatatlanul sok bálna van a vízben, s akkorák, mint az istenek. A nőstények oldalukra fordulva várták a szülés pillanatát, majd az orrukkal lökdösték kicsinyeiket a víz felszíne felé, hogy segítsék az első lélegzetvételt. Csónakunk nesztelenül, de gyorsan haladt a halványkék vízen, nem is sejtették, hogy mi a halált hozzuk a számukra. Egyszerre éktelen rikácsolás, láрма hallatszott felettünk, amikor az állatok vérétől elszíneződött a lagúna, sötét madárjakok százai takarták el a hajnali eget. Dereglyénk szelte a vizet, és az indián szigonyos ágyúja eldőrdült, mind több és több bálna oldalába fúródott bele a hegyes vas, a vér hatalmas foltokban árasztotta el az öböl felszínét. Könyörtelenek és kegyetlenek voltunk, azt hiszem, semmit nem tudtunk a világ gyönyörűségéről. Megrészgültünk a vérszagtól, a menekülő élet zajaitól. Emlékszem az emberek tekintetére! Hogyne láttam volna? Irgalmatlan volt, nyoma sem volt benne a szánalomnak, a sajnálatnak. Olykor némelyik sebesült bálna addig-addig rángatta, le s föl a kötelet, hogy végül kénytelenek voltunk elvágni, nehogy elsüllyessze, vagy zátonyra sodorja a csónakunkat. Rengeteg bálna pusztult el, csontvázaik ott rohadnak, mint a gazdátlan, partra vetett hajóroncsok, időtlen időkig.

Emlékszem a gyerek szomorú tekintetére, egy válasz nélkül hagyott kérdés égett a szemében. Most már tudom, hogy mi volt ez a kérdés. Azt kérdezte tőlem, hogy hogyan vagyunk képesek gyilkolni azt, amit szeretünk?

Mi voltunk az elsők. Ha mi nem jövünk ide, végül mások nem találják meg a bejáratát ennek a paradicsomnak, az átjárót a lagúna felé, ahol a bálnák azért gyüle-

keznek évente, hogy megszüljék kicsinyeiket? Miért tesz tönkre az ember egy titkot?

A bálnavadászok naponta fölhajóztak a csatornán, hogy ezeket az állatokat gyilkolják a lagúnában. Évről évre többen jöttek, mind több és nagyobb hajókkal, a világ minden részéből: Kaliforniától Chilégig, Oroszországtól Japánig, Argentínából, Norvégiából, Alaszkából. A hajók, akár egy armada, úgy sorakoztak, horgonyoztak a lagúna bejáratánál. A legkülönfélébb felszereléseket hozták magukkal: mérgezett és elektromos szigonyokat, torpedóvetőket, ágyúkat, láncokat, kampókat, horgokat. Felettük az égen zsákmányra leső madarak, alattuk a tengerben pedig mohó, éhes cápák köröztek a víz alatt. A lagúna vértengerré változott a téli hajnalokon, vörös víz mosta a part köveit. Ez a hely már nem volt titok többé, már nem volt a miénk, csapda lett, ahol gyilkolták a szürkebálnákat. Egy csapda, ahol a halál szaporodott tovább és tovább. Hány meg hány ezer átfúrt, átdöfött testet vontattak maguk után a hajók! Kampókkal, horgokkal, láncokkal, kötelekkel, hogy azután a partra vonszolva, később olajként, hordókba töltve hagyják el a vidéket. Hány, még meg sem született bálnát öltek meg az anyja hasában! Az óriási csontvázak most ott rohadnak a homokon, a lagúna alján, mint zátonyra futott, ócska hajók.

Ha én akkor ezt előre látom, nem állok meg azon a végzetes, januári napon, 1856-ban, a félhold alakú öböl elsivatagosodott oldalában, amelyet egy homoksziget takar el. Nem lett volna itt a világ gyomra. A lagúna olyan szép volt és olyan tágas, a föld közepén, az ég és a tenger között, az óceán és a sivatag határán. Itt kezdődhetett valamikor az élet... A bálnák szabadok és nagyok voltak, mint az istennők, mint a felhők. S visszatértek a világnak ebbe a rejtett, titkos zugába, ide, ahol az élet kezdődik. Szakadatlan visszatérés, amelynek soha nem lett volna vége.

De én, Charles Melville Scammon, a Nantucketi Hajózási Társaság Léonore

nevű hajójának kapitánya, felfedeztem ezt az átjárót, és ezután már soha nem lesz olyan, mint azelőtt. Megpillantottam a titkot, s hagytam, engedtem a vérre áhítozó vadászaimat garázdálkodni, s az új élet születése megszakadt. Most már mindez visszafordíthatatlan. A parton, ahol az első éjszakát töltöttük, és véletlenül meghallottuk a közeledő óriások fújtatását, oda most egy hosszú famólót építettek, ide rakták a bálnatetemeket, azelőtt, hogy feldarabolják. A sógyűjtők, a vízárusok, a favágók kunyhókat, majd falvakat építettek. Meddővé tették a Föld méhét...

Most, hogy érzem halálom közeledtét, a dereglye orrtőkéjére gondolok, amely nesztelenül hasította a lagúna áttetsző vizét, ahonnan az indián lövöldözte szigonyait az óriások testébe. Eszembe jut annak a hatalmas nősténynek az ugrása, amikor egy pillanatra megállt, függőlegesen levegőben, a fény közepén, s a lehulló vízcseppek felhőt alkottak köré, csak azután hullott vissza gyermekével a halálba. Hogyan képes az Ember megölni azt, amit szeret? Ezt a kérdést olvastam ki a gyerek szeméből, ott a hajón, és ezt a kérdést halom még most is. Miközben a csónakunk szelte a lagúna vizét, mi megállíthatatlanul rohantunk a végzetünk felé. A gyerek könnyeire gondolok – amikor a bálnák testét vontattuk a hajó felé –, mert egyedül ő sejtette, hogy elvesztünk... Óra gondolok, mintha ő meg tudná állítani a rohanó időt... a dereglye orrtőkéjét... visszazárni az átjáró bejáratát... Erről álmodom, úgy, mint hajdan arról, hogy megtalálom.

Akkor talán a Föld méhében újra megindulhatna az élet, és a bálnák teste csendesen siklana a vízben, egy nyugodtabb világban, abban a lagúnában, amelynek már nincs neve.

Hajóssy János fordítása

Mel Gussow – Edward Beckett

Makréla fehér Beaujolois-val

**(S. Beckettre emlékezve,
beszélgetés,
1995. december 15.)**

Egy hideg, szeles napon mentem ki vonattal Londonból Hemel Hempsteadbe, hogy meglátogassam Edward Beckettet, aki kényelmes kis külvárosi házban él ott feleségével és lányaival. Magas, mint a nagybátyja volt, de testesebb és szívélyesebb. Fuvolaművész, aki folyton elkészít a színházból, de nagyon közel állt Samuel Becketthez, és rokonaként természetes jogörököse és irodalmi hagyatékának gondozója.

Az aznapi újságokban megjelent Károly herceg karácsonyi lapjának reprodukciója: a fénykép a herceget ábrázolta fiai között, akik urnákban ültek és olyanok voltak, mint Beckett szereplői a Játék-ban. Az egyik újság a Végjáték-hoz hasonlította e képet, összetévesztve a szemesládákat az urnákkal, de mindenképpen beckettii hatást keltett e kép. Beszélgetésünk elején megemlítettem e képet Edwardnak, aki nevetve mondta, hogy látta, és hozzáfűzte, rendkívüli, ahogy a beckettii mű egész kultúránkat átítatja.

MG: Milyen volt felnőni Samuel Beckett unokaöccseként?

EB: Régebben egyszerűen csak ő volt a külföldi nagybácsi, aki érdekes bélyegeket küldött Párizsból Dublinba és időnként apró ajándékokat. Csak később jöttem rá az iskolában, hogy ő aztán tényleg valaki. Persze még akkor sem tett szert arra a hírnévre, mint később. 1943-ban születtem és a *Godot* 1956-ra futott be igazán. Tizenhárom vagy tizennégy éves koromban láttam őt először más megvilágításban. Később aztán tényleg el kellett gondolkod-

nom, ki is ő. Még ma is érzem azt a sokkhatást, amelyet akkor éreztem, amikor rájöttem, hogy a nagybátyám Samuel Beckett. Tizenkilenc éves koromban kerültem Párizsba, és teljesen normális családi kapcsolatot alakítottunk ki. Párizsi éveim alatt gondomat viselte, együtt jártunk szórakozni, együtt étkeztünk és biliárdoztunk.

MG: Mindig nyitottnak és szeretetreméltónak látszott, annak ellenére, hogy a titokzatosság légköre vette körül.

EB: Tökéletesen így van. Csak akkor lett gátlásos és zárkózott, amikor valaki mindenáron a műveiről akart beszélni vele. Egyszerű írek, egyetemi oktatók és színészek látogatták, és jó emberi kapcsolatot ápoltak vele. Gyöngéd érzelmekkel viseltett olyan emberek iránt, akik ismerték a műveit és játszottak a darabjaiban. Ők nem csupán a műveiről beszéltek vele, hanem sok egyébéről is...

MG: Sokat beszélgettünk a teniszről.

EB: Igen. Tenisz, krikett és rugby. Hosszú évek alatt sokat beszélgettünk, de a műveiről beszéltünk a legkevesebbet, és akkor is főleg csak a színházi próbák nehézségeiről.

MG: De az írással kapcsolatos nehézségeiről nem beszélt, nem beszélt az éppen aktuális műveivel kapcsolatos problémáiról?

EB: Nem. Egyáltalán nem. Még a saját műve fordításának nehézségeiről beszélt legtöbbit, amelyet ő maga végzett, nehéz volt megtalálnia a két nyelv egymásnak megfelelő finom árnyalatait. A *Comment c'est* angolra fordítása például pokoli munka volt, igazán gyötrelmes. Az embernek az *Előre vaknyugatnak* jut eszébe...

Ahogy múlnak az évek és egyre közeledik az életrajz (James Knowlson munkája) befejezése, egyre többet megtudok a nagybátyámról meg azokról az emberekről, akik közel álltak hozzá. Nem beszélt róla, hogy min dolgozik vagy kit látogat meg. Ha meglátogatott, a többi barátja sohasem került szóba. Ő aztán nem volt szószátyár. A legtöbb ember észre sem veszi, hogy megjegyzéseket tesz másokra,

vagy említi a másokkal folytatott beszélgetéseket. Ő ilyet nem tett soha. Azt hiszem, tényleg óvatos volt. Valamit elkotytyintanak, és máris elterjed. Vérében volt az óvatosság... Tényleg az ember veséjébe látott, belelátott az emberekbe, tudta, milyenek... Azt hiszem, nagyon gyorsan megértette az embereket.

MG: Nekem azt mondta, nem jár előadásokra. A próbákra eljárt. Igaz ez? Jártak együtt színházba?

EB: Színházba nem, de koncertre és moziba igen. Úgy vélem, mások előadásaira eljárt, például Pinget-ére, meg néhány más író előadására.

MG: De a saját darabjainak az előadásaira nem.

EB: Nem, bár említett néhány londoni előadást. Az első előadásokat kerülte, mint ördög a tömjénfüstöt, de ha még nem jött vissza Párizsba, valamelyik előadására azért csak bekukkantott Londonban. Tudom, hogy látta Billie Whitelaw-t az *En nem*-ben. En nem voltam ott, de valaki azt mondta, hogy Sam ott volt a nézőtéren. Mintha sóbálvánnyá dermedt volna. Úgy ült ott, mint aki karót nyelt, és önfeledten figyelte ezt a hihetetlenül hatásos előadást.

MG: Moziba együtt jártak?

EB: Megnéztünk néhány Buster Keaton filmet. Suzanne (Suzanne Dumesnil-Descheveux, zongoraművésznő, Beckett felesége – a ford.) szintén velünk jött a Champs Élysées-re. Megnéztük a *Tábornok*-ot, amelyet már nagyon sokszor látott. Megnéztük Paul Newmant abban a filmjében, amelyben biliárdbajnokot alakít. Ez nagyon tetszett neki. Nagyon szerette a francia és az orosz biliárdot is. És rengeteget járt koncertekre. Biztos vagyok benne, hogy régebben rengeteget járt színházba, de amikor már az ő darabjait is játszották, akkor úgy érezte, túl közel került önmagához. Később elhárította magától a közfigyelmet, a média elkerülhetetlen figyelmét, amellyel valósággal üldözték.

MG: Ha a saját műveit megnézte volna, talán tudatosul benne saját darabjainak a látványa meg a saját szavai?

EB: Ez nem jutott volna eszembe. Talán csak el akarta kerülni, hogy kénytelen legyen azt mondani: Nem! Ez így nem jó! Ugyanez okból nagyon ritkán ment a barátai tárlatának megnyitóra. A megnyitóra nem jött el, hanem csak másnap nézte meg a festményeket. A bemutatók és a megnyitók nagyon egyedi alkalmak. Nem olyanok, mint a többi. Talán azért nem járt a bemutatókra, mert szerinte nem ott volt az igazi közönség.

MG: Gyakran meglátogatta Párizsban?

EB: Négy évig éltem ott, a Konzervatórium hallgatójaként. Amikor Párizsban voltam, általában hetenként találkoztunk, vagy Suzanne-nal együtt, vagy csak kettesben. Ha ő nem jött velünk, megvacsoráztunk kettesben, és utána biliárdoztunk.

MG: Ő nyert?

EB: Igen! Majdnem mindig. Nekem sohasem ment nagyon a francia biliárd. Speciális a technikája. Biliárdban és sakkban mindig megvert.

MG: Hát teniszben?

EB: Soha nem játszottam vele, bár ebben is megvert volna. Nem voltam valami nagy játékos. Egész jól golfoztam viszont. Ő szívesen nézte. Jól is játszott, de az első lyukak után hamar megunta.

MG: Ajánlott magának könyveket olvasásra?

EB: Nem. Néha nagyon sok szeretettel beszélt néhány könyvről. A nagynéném (Suzanne) néha adott nekem könyveket, amelyeket ő olvasott.

MG: Milyen volt?

EB: Csöndes hölgy, és legalábbis velem nagyon kedves. Roppant erős személyiség. Mindig eldöntötte, mit akar. Egyáltalán nem volt határozatlan. Ugyanakkor nagyon kedves volt a barátaival, sok szeretetet mutatott irántuk.

MG: Nagyon határozott ember képét mutatja az az eljárás, ahogy a *Godot*-t és az *Eleutheriá*-t ajánlotta a producereknek.

EB: Így van. És amikor Sam már letette a fegyvert, ő küzdött tovább, nem csekély kitarással. Nem nyugodott bele a vereségbe, és nem hagyta, hogy Sam beletörőd-

jön. Pedig ő beletörődött. Suzanne sohasem adta föl, és csak csinálta, amiről úgy vélte, hogy csinálnia kell.

MG: Hosszú évekig nem törődtek Beckett-tel.

EB: Akkor írt, és nem adott el semmit.

MG: Maga mikor lakott Párizsban?

EB: 1961-től 1965-ig. Az Ó, azok a szép napok! és a Játék bemutatása idején. Több darab is ment akkoriban, és magam is láttam néhányat.

MG: Fiatalemberként mi volt az érzése e darabokkal kapcsolatban?

EB: Rabul ejtették a fantáziámat. Láttam a darabokat, és elfogadtam őket olyannak, amilyenek. Semmi különöset nem gondoltam róluk. Megvallom, nem voltam valami nagy színházlátogató. De azért megérintettek. Nem emlékszem rá, hogy különösebben erős hatással lettek volna rám, nem hangoltak le és nem is untattak.

MG: Szerette volna, ha Beckett többet beszél róluk.

EB: Igen. Néha arra gondolok, hogy szóra kellett volna bírni őt az írásról, határozottabban az írásra terelni a szót. De akkoriban én ki se látszottam a zenéből.

MG: A kérdés mégis nyitott, hogy egyáltalán lehetett volna-e őt arra ösztönözni, hogy a műveiről beszéljen. Talán tényleg csak erre azt ösztönzésre várt.

EB: Nem hiszem. Mivel néha egyenesen föltettem neki ilyen kérdéseket, ő pedig elsiklott fölöttük. Biztos nem arra várt, hogy éppen én tegyem föl neki a jó kérdést (nevet). Ezt egyáltalán nem hiszem. De abban biztos vagyok, ha akkortájt többet tudok az éppen aktuális munkájáról, valószínűleg kiszedhettem volna belőle valamit. Talán válaszolt volna a kérdéseimre, de mivel érződött, hogy nincs sok kedve hozzá, inkább nem tettem föl őket. Kerülte az ilyesmit.

MG: Néha beszélt a darabok írásáról, de az inspirációról semmit sem mondott.

EB: Igen. Az utolsó két évben, amikor vidéken voltunk, megmutatta nekem a vázlatfüzetében ezeket a lap lap után át-

húzott „rossz kezdéseket.” Ezeket nem folytatta. „Rossz kezdéseket” szokott emlegetni. Az emberek persze mondogatják, hogy néhány kérdést azért csak föl lehetett volna tenni. De ahogy mondom, akkoriban nem volt mit kérdezniem tőle. Úgysem válaszolt volna a kérdésekre. Nem akart a részletekbe merülni.

MG: Persze nem olyan közvetlen kérdésre gondolok, hogy például honnan vette a Godot nevet.

EB: Hamm nevével kapcsolatban adta nekem az egyetlen felvilágosítást, de valószínűleg szándékosan félrevezetett. Párizsban két híres Hamm van: egy zenebolt a rue de Reine-en és egy liftgyártó cég. A liftben láttuk kiírva: Hamm. Én mégis meg vagyok győződve, hogy Hamm úgy jutott eszébe, hogy a zeneboltra gondolt.

Úgy látom, jómagam szörnyű csalódást jelentek az embereknek, mert azt remélik, hogy a tudás valóságos kútfőjére lettek személyemben. De meggyőződésem, hogy Sam a műveiről többet beszélt másoknak, a saját világából való embereknek, mint nekem.

MG: De a családban maga állt hozzá a legközelebb.

EB: Azt hiszem, igen. Már a későbbiekben. Jól ismerte az unokatestvéreimet, Johnt is. De én találkoztam a legtöbbit vele, és ő tényleg a védőszárnyai alá vett, amikor apám meghalt. (1954-ben – a ford.) Kölcsonösen nagyon kedveltük egymást, és szilárd kapcsolat alakult ki köztünk. Nagyon jó volt hozzám. Mivel roppant elfoglalt ember volt, bizonyára csak nehezen tudott számomra annyi időt szakítani, hiszen nagyon sok emberrel kellett érintkeznie. Akkor erre nem is gondoltam. Ha tudott, minden héten szakított számomra egy estét.

MG: Másokat is magával hozott ilyenkor?

EB: Nem. Néha találkoztunk egyesekkel vacsora után. Fölmentem a lakásukra, és ha a nagynénémnek nem volt kedve velünk jönni, csak üldögéltünk egy kicsit. Sam meg én ittunk egy pohárral, a nagy-

néném pedig szóval tartott minket. Ha hárman mentünk el, megvacsoráztunk, utána pedig elváltunk. De ha ketten mentünk vacsorázni, gyakorta fölcsíptük még Con Leventhalt (Beckett régi barátja még a dublini időkből – a ford.), ha éppen Párizsban időzött, vagy ez már később történt? Néha összekeverem a folyamatos párizsi, konzervatóriumi éveimet a későbbiekkel. Azt hiszem, bárokban szoktunk másokkal találkozni.

MG: Művészekkel, írókkal?

EB: A Montparnasse-on, a Falstaff bárban találkoztunk néhányval. De olyan alkalomra nem emlékszem, hogy valaki másvalacsoráztunk volna.

MG: Ionesco-t Beckett nem szokta meghívni?

EB: Nem, de néha találkozunk vele a Montparnasse-on, a La Palette nevű kis étteremben. Ionesco ott szokott vacsorázni. Szívélyesen, udvariasan üdvözölték egymást. Így történt. Úgy emlékszem, csak egyetlen alkalommal váltottak néhány szót. Az volt a benyomásom, hogy Sam és Ionesco jól kijönnek egymással. Szó sem volt arról az ellenséges érzésről, amelyet Sartre-ral éreztek egymás iránt. Egy este Sartre szintén ott volt az étteremben. Köszöntek egymásnak, de abban benne volt, hogy levegőnek nézik egymást. Ilyen volt a párizsi élet: az ember találkozott az éttermekben ismerősökkel, de nem elegendett szóba velük. A nagybátyám azt szerette Párizsban, hogy elmehetett valakivel vacsorázni, aztán ismerősök jöttek az étterembe, de nem kellett beszélgetni velük, nem kellett félbeszakítani a vacsorát. Az emberek tiszteletben tartották egymás magánéletét.

MG: Gyakran találkoztak másokkal, amikor maga volt Beckett-tel?

EB: Találkoztam más írókkal. Pinget-vel, meg néhány színházi emberrel: Mathias-szal, az Ó azok a szép napok díszlettervezőjével, meg néhány más színésznővel és színésszel. Barrault-val és Jean Martin-nal. Nem volt szertartásos bemutatkozás. Csak a vele baráti viszonyban lévő em-

berekkel beszélgettünk, akár a színházban, az utcán, vagy a kávéházban. Véletlen találkozások voltak. Ami a zenét illeti, nagyon jó baráti viszonyban voltak Mihalovici-vel. Őt meg szoktuk látogatni.

MG: És Sam beszélt magával a zenéről?

EB: Igen, nagyon gyakran, koncertekről és előadóművészekről. De hát én zeneszerző sem voltam! Ha a komponálás érdekelt volna, akkor mélyebb értelmű eszmecsereket folytathattunk volna a zenéről és a zenei jelentésről.

MG: De ő hallotta játszani magát?

EB: Csak néhányszor. Belopakodott az év végi vizsgákra, és leült a hátsó sorban, amikor megkaptuk az indexet, vagy utóvizsgára utaltak.

MG: Sam zongorázott.

EB: Így van. Egész jó zongorista volt. Haydnt, Beethoent és Chopint játszott, meg néha Schubertet is. Már nemigen tudom megkülönböztetni az emlékezetemben a játékát Suzanne nagynéném játékától, bár ő hivatásos zongoraművész volt.

MG: Játszott Gershwint, Cole Portert vagy régi ír dalokat?

EB: Nem, bár nagyon jól játszott hallás után, nagyon jól kísért. Az a mendemonda járta, hogy londoni külvárosi kocsmákban néha odaült a zongorához. De az én jelenlétemben soha. Haydn-darabokat hallottam tőle. Ez vidéken történt. Párizsban sohasem hallottam játszani. Csak vidéken, ahol nem voltak szomszédok.

MG: Beszéljen arról a vidéki házról! Nagyon messze volt?

EB: Ha a kocsi Párizsban volt, lehajtottunk vidékre. Általában a szomszéd garázsban tartotta. Azóta már lebontották. A nagybátyám régi ZCV-jével mentünk, zötykölődtünk a dűlőutakon, megálltunk ebédelni valahol, szép kényelmesen. A Fehér Lóhoz címzett kis étteremnél álltunk meg többnyire, mert ott tartottak fehér Beaujolais-t, amit Sam nagyon szeretett. Egyszerű kis ház volt. Apám, mint építész, segített a tervezésében. Földszintes, négyzet alapú házikó volt, hosszában kéthar-

mad-egyharmad arányban megosztva, egyik oldalon függönnyel elválasztott két nappalival, a másikon hálószobával, dolgozószobával, dohányzóhelyiséggel, fürdőszobával, kis konyhával és apró bejárati előtérrel. Háromszög alakú, mintegy hat-száz négyyszögölnyi területen épült, és minden oldalát csekély forgalmú falusi dűlők határolták.

MG: Sam kertészkedett?

EB: Az ingatlanügynök csak azt mondta volna a területéről: „füves térség”. Csak fű volt ott, meg fák. Virágagy semmi. Nagyon sokat dolgozott ott. A magányt kereste abban a házban. Azt hiszem, sejtette, hogy Suzanne ott nem nagyon érzi jól magát. Elszigeteltséget érzett. De a nagynéném is tudta, hogy Samnek szüksége van erre a helyre. Hatalmasakat sétált arrafelé. Rálátott a völgyre. Ha lent volt, hatalmas séttákkal kezdte, aztán látott munkához. Én öt napnál tovább sosem maradtam lent. Általában hét végére szoktam lemenni. Ha pénteken indult, vele mentem, vasárnap meg vissza vonattal, magára hagyva őt.

MG: Főzni szokott?

EB: Ó, igen. Csak rizst, levest, meg zöldséget. Általában félkész termékeket. Nem nyersét. Nem is volt olyan rossz. Főzött volna ő, de mi mégis inkább étterembe mentünk, La Fertébe, a szomszéd városba. A legközelebbi falu Ussy, de ott nem volt semmi. Talán csak egy kis kávéház. De oda nemigen ment. La Fertében volt vasútállomás, és ott tartotta a kocsiját, ha éppen nem hajtott Párizsba: nagyon elromlott a látása, és gyakorta előfordult karambol. Ezért tartotta a kocsit az állomás garázsában, és a bevásárlást is ott intézte.

MG: Sam a szomszéd gazdának adta a házat?

EB: Igen. Amikor úgy érezte, hogy már nem tud lejárni. Amikor először ment le, a szomszéd gazdánál bérelt szobát, mindig ők gondozták a házat, amikor nem volt ott. Kitakarították az érkezése előtt. Kiszélesztették a helyiségeket, és a fiú lenyírta a fűvet. Amikor úgy látta, hogy már nem

mehet le, úgy döntött, hogy a földnek vissza kell térnie azokhoz, akiket illet. Azt hiszem, a gazda fia még jelenleg is ott lakik. Nagy a család, kell a hely. Az elgondolás szerint a szülők akartak beköltözni a házba öreg korukra, a tanyát meg a fiukra hagyták volna.

MG: A kocsival mi van? Múzeumban lehet.

EB: Így van. Egy svájci illető vette meg, aki gyűjtötte a híres autókat. A legutolsó beszerzése Mussolini kocsija volt. Azóta már biztos eladta ezt a Lanciát. Sam a gazda fiának ajándékozta a kocsiját, mert a fiú sok szívességet tett neki. Rossz állapotban volt, amikor a svájci fickó egyszer csak megjelent a színen, és nagy csomó svájci frankot kínált érte. A család nemigen tudta, mitévő legyen. Felhívtak engem, hogy megkérdezzék, mit szólok hozzá. Azt feleltem, én nem bánom. Aztán elküldték nekem a fényképét. A svájci tönkrement, valószínűleg ezekre az autókra szórta el minden pénzét. Nem tudom, hol lehet most az a kocsi, bizonyára egy halom ócskavasként rozsdásodik valahol.

MG: Fura ötlet elképzelni valamely vándor autó kiállítását, amelyen Mussolini kocsija Samé mellé kerül...

EB: Nem hinném, hogy a 2CV-t még sokat használták volna. Voltaképpen két 2CV-ről tudok. Az egyik már az első időkben szörnyen lerobbant, és akkor Sam vett egy új 2CV-t. Zöld volt, sárgás árnyalatú zöld. Az írek természetes vonzalmat éreznek a zöld szín iránt. Nem hiszem, hogy szándékosan éppen ezt vette volna, talán csak éppen ezt kínálta a kereskedő. Az előző szürke volt, Sam már nem ragaszkodott a zöldhöz. Ezek már nem is igazi autók, hanem amolyan játékszerek. Igazi élmény vezetni őket.

MG: És a szeme miatt hagyott föl a vezetéssel.

EB: Még vezetett a garázstól a házig. De Párizsba már nem, mert csólátó lett a hályogja miatt. Párizsba menni autóval abszolút életveszély. Csólátással az aztán

nem megy. Nagyon örültem, amikor letett róla, hogy Párizsba autózzgasson.

MG: Meglátogatta magát.

EB: Igen. Nem ebben a házban. Ide nem jött soha, hanem az előbbi házunkba, Harrow mellett. Azt hiszem, a Riverside-ban járt (londoni stúdiók – a ford.). Fölszedtem és elvittem hozzánk vacsorázni: makrélát fehér Beaujolais-vel.

MG: Szokott a Beckett család nagy összejöveteleket rendezni?

EB: Párizsban szoktunk találkozni Johnnal, az unokatestvéremmel és a családjával. A család nem volt olyan nagy. Sam édesapjának négy fivére volt, de a család aztán egyre kisebb lett.

MG: Ismerte a nagyszüleit?

EB: Csak a nagyanyámat. A nagyapám tíz évvel a születésem előtt halt meg. De a nagyanyámra jól emlékszem.

MG: Beszélt Sam az édesanyjáról?

EB: Azt hiszem, igen. De semmi különös nem jut eszembe. Úgy rémlik, nagyon szigorú idős asszony volt, én pedig még nagyon apró gyerek. Vasárnap délután szoktunk ellátogatni hozzá, apámmal, anyámmal és a nővéremmel. Hagyományos uzsonnára került sor, utána meg kimentünk a pázsitra, mi golfoztunk, ő meg nézte. Aztán a virágaival foglalatzkodott, végül visszamentünk a házba, és kártyáztunk. Nagyon mókás családi kártyajátékot játszottunk és sokat nevtünk. Mindig fekete ruhát viselt, a nagyapám halála után már sohasem vetette le a gyászt.

MG: Erről hallottam egyet s mást.

EB: (nevet) Kölyökkoromban vasárnapként néha kihúztam nála a gyufát. De így visszatekintve, igazán gyöngéd idős hölgynek látom.

MG: Erősen befolyásolta a fiát.

EB: Ó, igen.

MG: Nagy titok mindig: honnan jön a zseni?

EB: Nem tudok róla, hogy író lett volna a családban. Zenei háttér viszont van. Sam nagyapjának felesége zenész volt, és dalgyűjteményeket adott ki. Nagybátyái vi-

szont roppant érdekes társaság. Gerald nevű nagybátyja, John édesapja, jól zongorázott. Ő és Sam négykezeset szoktak játszani. Howard nagybátyja kitűnően sakkozott, Jim nevű nagybátyja pedig ír úszóbajnok volt, szóval tényleg tehetséges társaság. Samnál viszont későn érett be a gyümölcs. Huszonkét éves koráig egyetemista volt és tudósjelölt. De az biztos, hogy a családban irodalmi háttér nincs.

MG: Samet boldoggá tette az alkotómunka?

EB: Amennyire emlékszem, nem! (Nevet) Mindannyian jól ismerjük „kifejezőképtelenségét, amely ugyanakkor kifejezési kötelezettség.” Iszonyatosan kínlódott, de az olyan ember, mint ő, mégis átverekedte magát e nehézségen. Nem volt valami jó mulatság, de végül mégis megkönnyebbülést meg amolyan kielégüléssel érezhetett. Örült, hogy kijött belőle és túl van rajta.

MG: Bizonyára örült, ha színészekkel dolgozhatott.

EB: Igen, de vajon van-e olyan író, aki örömet érez írás közben, amint papírra veti gondolatait? Jómagam zenész vagyok és tudom: mihelyt érzem, hogy valami tökéletesen lehetetlen, fogom a fuvolámat és játszom. Tudom, hogy ez pihentet, és élvezem a játékomat.

MG: Mit szokott csinálni Sam ilyen körülmények között?

EB: Odaült a zongorához és játszott. Vigasztalásul és megkönnyebbülésül.

MG: Azt hiszem, az olvasás is vigasztalást jelentett.

EB: Iszonyatosan sokat olvasott. Állandóan olvasott, és mindig újraolvasta kedvenc könyveit. Dantét állandóan olvasta. De olvasott thrillereket is. Szerette Len Deightont, Sherlock Holmest és Conan Doyle-t. Kis háza Ussyben zsúfolásig megtelt efféle irodalommal. Szívesen olvasta a francia thrillereket is. Ez aktív pihenést jelentett neki. Emlékszem, hogy rengeteget olvasta például Robert Louis Stevensont.

MG: Kicsit vártam, hogy egy szép napon valaki ír egy thrillert arról, hogy Sam kém volt az ellenállás idején.

EB: Jó kis könyv lett volna. Mindig sokkol, ha a tévében a Quantum Leap sorozatot látom, mert a főhős neve Sam Beckett.

MG: Beszél valaha háborús élményeiről?

EB: Nem. Nem beszélt arról az időszakról. Gyötrelmes idők voltak, és nem akarta fölidézni őket.

MG: Mikor mondta meg, hogy magát jelöli irodalmi örököséül?

EB: Nyolc hónappal a halála előtt. Megkérdezte, segítenék-e Lindonnak (Jerome Lindon Beckett francia kiadója és barátja, a párizsi Minuit könyvkiadó igazgatója – a ford.), mert Lindon nemigen beszél jól angolul, és szüksége volna egy kis segítségre. Azt feleltem, persze, majd én segítek. Azt hiszem, Sam mondta még, hogy ez komoly munkával jár majd. Nem tudtam elképzelni, milyen munkáról lehet szó. Készségesen vállaltam. Persze mindjárt az elején sok minden történt. Meg kellett állnom a lábamon, intézni és működtetni a dolgokat, egész sereg emberrel kellett találkoznom. Aztán csendesebb időszak következett, amikor az ember nyugodtan meggondolhatta, hogyan tovább. Az emberek valószínűleg azt gondolják, ezzel töltöm minden időmet, de erről szó sincs. Egészen jól megvagyok a zenével, de mindig szakítok időt a levelezésre meg különféle találkozókra.

MG: Minden előadást támogat?

EB: Nem. Az ügynökök egy sor állandó előadást jóváhagynak. Magától értetődik, hogy a kis színházak, vidéki iskolák állandó előadásai mehetnek jogdíj nélkül. Ebben nincs semmi kivetnivaló. Természetesen közbelépünk, ha nagyobb színházi előadásokról van szó, mint például az új West End-produkciók.

MG: Sam életműve örének tekinti önmagát?

EB: Lindon és én azt próbáljuk tenni, amit Sam tett életében. Curtis Brown (az angol színházi jogok ügynöke – a ford.) átküldött neki minden jogi megkeresést, és ő csak rájuk írta, hogy OK, igen, nem, vagy ez így nem megy. Én folytatni akarom a művét. Akkor jelentkeznek a nehézségek,

amikor megengedhetetlen színelőadások tűnnek föl a láthatáron.

MG: Nemrégiben volt egy *Játszma vége*-előadás a Broadway-n, amelyben színésznő játszott Clov-t. Tudott erről?

EB: A komplikációk tovább súlyosbodnak a franciául írott darabok esetében, amelyeknek jogait az Éditions de Minuit vagy a párizsi SACD ellenőrzi. Ha valaki francia darabot akar előadni New York-ban, akkor ezt New York-i ügynökünkkel kell engedélyeztetnie. Ha valami nincs rendben, akkor az ügynök felveszi a kapcsolatot Párizssal. Ha ugyanez a helyzet az *Utolsó tekerics*-cel, vagy az *Ó, azok a szép napok!*-kal, akkor az ügynöknek hozzám kell fordulnia. Az angol darabokat Curtis Brown ellenőrzi, de nyilvánvaló, hogy nem kell állandóan Párizshoz fordulnunk az angol *Godot*-val és *A játszma végé*-vel. Az ember gyakorta engedélyez valamely darabot, és nem köti ki, hogy a szerep neme nem változtatható meg, aztán néha ki sem derül a szerep és a szereplő nemének cseréje. Minden egyes előadás nem ellenőrizhető. Csak nagy előadás esetén köthető ki minden részlet, és a jogörökös akkor léphet közbe, ha ezeket a megállapodásokat a másik fél megszegte.

MG: Mint Deborah Warner a *Léptek*-ben.

EB: Az is csak azért derült ki, mert elmentem a szakmai bemutatóra. A színésznő kérte a jogokat, és meg is kapta, de arról nem volt szó, hogy a darabot a „levegőben” viszi színre, és e sorokat a szerződéskötésben kétértelműen fogalmazta meg. Hátul ültem, és képtelen voltam megérteni, miért sötétek az első széksorok, aztán a színésznő egyszer csak ott állt harminc centire tőlem, s makacsul lecövekelte magát az erkélypáholy előtt. Ezenkívül észrevettem, hogy a két színésznő a darab néhány sorát elcserélte egymással. Akkor megkérdeztem Curtis Brownt, miről is van szó? Nekem kellett döntenem, hagyom-e így menni a darabot, vagy leállítom. Szóltam Lindonnak, és úgy döntöttünk, hogy leállítjuk ezt az előadást. Ez mindig nagyon

nehéz döntés. Ha leállítjuk, a színészek megint az utcára kerülnek, és elvész a pénz is, mert nincs előadás. A kompromisszum a következő volt: visszavontuk az előadás jogát, nem kértünk jogdíjat és megbizonyosodtunk róla, hogy nem megy tovább. Letiltottuk ezt az előadást Franciaországban is.

Nem vagyunk nagyon szigorúak. Nem vagyunk a Beckett-darabok múzeumi őrei, ahogy Deborah Warner állítja. Nem és nem! Minden előadás és interpretáció lehetséges, de a darab keretein belül.

MG: Történt még ehhez hasonló?

EB: Az Edinburgh-i Fesztiválon ment egy *Godot*, teljesen női szereposztásban, egy szivarozó Pozzóval. Egyikük úgy öltözött, akár Groucho Marx, szemüveget viselt és szivarozott. Mi csak azt ellenezzük, hogy bizonyos személyek Sam darabjait a saját karrierjük építgetésére és ugródeszkaként használják, figyelmen kívül hagyva Sam alkotói szándékait. Határozott választóvonal sehol sem húzható meg. Csak hát nehéz a helyzet, mert ha valamit megengedünk, mint ezt a teljesen női *Godot*-t, akkor mindenki azt hiszi, mindent szabad. Ha az ember a kisujját nyújtja, mindjárt az egész keze kell. Amint maga is tudja, Sam nagyon furcsa dolgokra adott engedélyt, mint a Mabou Mines-előadások és prózai műveinek színrevitele. De megbánta. David Warrilow (amerikai Beckett-színész – a ford.) *Elveszejtő*-jéről így nyilatkozott: „Egyszerű felolvasásra adtam engedélyt. De ez aztán minden volt, csak egyszerű felolvasás nem.” De Sam birtokolta a jogot, és az emberek tiszteletben tartották, amikor Sam azt mondta, köszönöm, de ezt még egyszer nem. Sajnálom, de nem. Általában nem szerette művei áttételét egyik médiumról a másikra. Prózai mű áttételét színpadra.

MG: Ezért nem akarta színpadra engedni a *Minden elesendők*-et.

EB: Erős nyomás alá került, hogy adja el a *Minden elesendők*-et a francia televízióknak, és meg is bánta, hogy engedett. Travesztia lett belőle. Sohasem lett volna szabad vizuálisan megjeleníteni ezt a mun-

kát. Azt hiszem, ha valami a fülnek szól, akkor azt helytelen megjeleníteni a szemnek. Ha egy könyvet megfilmesítenek, és mi megnézzük, akkor nagyon nehezen találunk vissza a könyvhöz, és nehezen alkotjuk meg a prózai szöveg varázslatos világát.

MG: Történt már kísérlet valamelyik régenye megfilmesítésére?

EB: A Murphy esetében fordult elő, hogy Sam valamelyes hajlandóságot mutatott az eladásra. Két német filmgyártó jelentkezett. De nem lett semmi belőle.

MG: Senki sem vitte színpadra újból a *Minden elesendők*-et?

EB: Fölbukkant még nem vizuális színrevitelként. Színpadra nem vitték. A szövege érdekli az embereket.

MG: Emlékszem, láttam színpadon a New York-i Public Theaterben hangjátékként.

EB: A Royal Court mostanában emlegeti, hogy hangjátékot csinál belőle. Színpadra állít egy hangjátékot. Semmi kép, semmi mozgás, csak hangok.

MG: Meg zörejek.

EB: Meg zörejek. Mint amikor a hallgatók várják a hangjáték kezdetét.

MG: De az emberek mindig az egészet akarják látni a színpadon.

EB: Úgy vélem, valóban egyértelmű nemet kell mondanunk erre az igényre, mert ha Sam valamit határozottan gyűlölt, akkor éppen ezt a vizuális megjelenítést. A Társaság színrevitelébe jóindulatúan beleegyezett. Nem lelkesedett érte, de megengedte, és csak azzal a feltétellel, hogy nem vetítik képernyőre a fekvő alak gondolatait.

MG: Viszont a Film újbóli megfilmesítése érdekelte.

EB: Akadt néhány változat. A National Film Theatre jó régen csinált egy változatot színesben, persze nem kértek senkitől semmit. Nem tehettem ellenvetést. Ez forgatókönyv, amelyet interpretálni kell. De meghúzták, a költségeikhez igazítva. Egyáltalán nem jutott szóhoz a beckett-i elképzelés. Megint kérték a ...csak a fel-

hők..., meg a Kísértettrió tévéjátékok újbóli megfilmesítési jogát, de ez nehéz dió volt. Még megvannak és rendelkezésre állnak Sam verziói, amelyeket a délnémet tévésekkel maga alkotott. Úgy érezzük, semmi értelme e tévéjátékokat újból megfilmesíteni. Fogas kérdés, amikor egyszerre kerülünk szembe a művészi megítéléssel és a morális problémával.

MG: Mi a helyzet az *Eleutheriá*-val?

EB: (nevet) Tudtam, hogy ide fog kilyukadni. Ez valóban fogas kérdés. Vagy ha rövidre akarjuk zárni e dolgot, akkor nincs is itt semmi probléma, mivel Sam nem akarta publikálni a darabot. De az biztos, hogy színre vinni semmiképpen sem akarta. A publikációt viszont ránk kényszerítették, Sam végakarásával szemben kellett eljárnunk, amelynek utolsó napjaiban adott hangot. Szóba került a színpadi művek Pléiade kiadása. Sam azt mondta: „Elméletileg rendben van, de az *Eleutheria* kivételével.” Már létezik nyomtatásban, franciául és angolul is, különféle okokból. De ezt még nem tetézhajjuk meg a színpadra állítás bűnével is.

MG: Felolvasni hallotta már?

EB: Nem.

MG: Ez sarkalatos kérdés.

EB: Így van. Bizonyos értelemben sarkalatos. Persze én magam olvastam, franciául, meg a közreadott fordításban is.

MG: De nagy különbség olvasni, meg színészekkel látni a színpadon.

EB: Igen. Érinti a döntésemet, vagy Lindon döntését, ha olvastam is, vagy akár láttam színpadon valami vacak előadásban? Lindon az *Eleutheria* jogtulajdonosa. Ez kifejezetten francia munka. A kérdés morális. Akár jó a darab, akár rossz, Sam egyszerűen nem akarta se kiadni, se színpadra engedni!

MG: Tévedhetett is.

EB: Persze, tévedhetett is. Fennáll ez a lehetőség is, de a probléma marad: igen, talán ebben tévedett. De nekünk éppen ezt kell eldöntenünk.

MG: Hallottam a felolvasását jó színészekkel. Jó színpadi mű, bár meg kell húzni.

EB: Azt mondja, meg kell húzni. De én azt mondom, pontosan ezt nem lehet. Morálisan nincs jogunk más fazont szabni neki, hogy bemutatható legyen. Ha elfogadjuk, akkor olyannak fogadjuk el, amilyen. Minden hibájával és erényével együtt. Nem hinném, hogy hozzányúlhat, csak azért, hogy könnyebb legyen bemutatni. El kell fogadnia: ezt a darabot a szerzője sikertelennek tekintette. Csak ebben a formában viheti színre, ha valaha színre kerül.

MG: Három lehetőség van: soha nem mutatják be, eredeti formájában mutatják be, vagy megváltoztatott formában. A harmadikba maga nem egyezik bele.

EB: Azt hiszem, erkölcstelen lenne. A másik kettő? Először is el kell döntenem, hogy szembeforduljak-e Sam akaratával. Ha szembefordulok is vele valaha, ez nem jelenthet színpadi bemutatót.

MG: Ahogy David Warrilow elment Samhez Az elveszejtő sajátos ötletével, valaki más talán az *Eleutheriá*-ra vonatkozó elgondolással ment el hozzá. Talán beleegyezett, és így szólt, Gogo szavaival: „Nincs mit tenni.”

EB: Sokszor kérték tőle kiadásra. Nagyon jól tudta, ha egyszer már nyomtatásban létezik, akkor veszedelmesen közel került a színpadi bemutatáshoz. Most abban a nehéz helyzetben vagyunk, hogy bárki megveheti és elolvashatja, meg akármelyik neves rendező is folyamodhat a bemutatás jogáért.

MG: Barbara Wright új angol fordítást készít.

EB: Dolgozik rajta. Az angol jogok a Fabernél vannak, és ők nincsenek nagy véleménynyel az amerikai kiadásról. Nagyon sok a kifogásuk ellene. Elhibázott, komolytalan fordítás.

MG: A Royal Shakespeare Company is érdeklődik iránta.

EB: Bizony. Ha megjelenik, a Faber mindent megtesz a színpadi bemutatóért. Nem adnak ki olyan darabot, amelyet nem lehet bemutatni. Nem akármibe bocsátkozunk.

MG: Ha már bemutatják, mutassa be a RSC, a lehető legmagasabb szinten.

EB: Így van! Ha tudnak hozzá forgószínpadot szerezni..., jó kis pénzbe kerülne. Nyilván a legmagasabb szinten kellene bemutatni, parádés szereposztásban, úgy értékelhetnék a nézők. De annyira azért ne kapkodjuk el a dolgokat! Elég volt egyszer szembeszállni Sam végakaratóval. Vonakodom tőle, hogy kétszer, gyors egymásutánban, kerüljek szembe vele.

MG: Mi egyéb történik az örökséggel?

EB: Próbálkozunk Londonban néhány előadással, jövőre, 1996-ban, Sam 90. születésnapjára. Aztán lesz még a Lincoln Centre fesztivál. Az összes zenét megpróbálom dokumentálni, a Beckett-darabok kísérőzenéjét. A legtöbbet nem adták közre. Marcel Mihaliczi azt akarta, hogy Sam írjon operalibrettőt. Sam azt mondta, hogy nem tud, ezért *Az utolsó tekercs*-ből csináltak operát. Körülbelül 50 perces. Ezen együtt dolgoztak. A darab Németországban ment, és Párizsban is. Sam meglehetősen sikeresnek ítélte. Krapp szerepét nagyszerű bariton énekelte.

Azzal tölthetném az életemet, hogy szimpóziumról előadásokra járok és vissza, majd megint előről. A végtelenségig. Az előadásokkal kapcsolatban erősebben is beleavatkozhatnék a rendezők munkájába, de nem hiszem, hogy erre van szükség. Amit tudok, megteszek az életmű terjesztőjeként és őreként, s igyekszem bizonyos egyensúlyt teremteni e két tevékenység között. Legnagyobb segítségem Lindon. Ő ismerte Samet, ismerte a gondolkodásmódját. Nélküle iszonyatosan nehéz volna az élet. (Lindon 2001-ben meghalt – a ford.)

MG: Kár, hogy nem maradt fenn hangfelvétel Samtól. Vagy igen?

EB: Hangfelvétel? Nagyon kevés. Néhány embernek rajta maradt a hangrögzítőjén Sam hívása, de ők aztán őrzik is hét lakat alatt. Az egyik felvételen a művét olvassa föl, de ez magánkézben van. Szeretném, ha megvolna az a hangfelvétel, amelyen Luckyt játszotta elő valamelyik próbán.

MG: Vagy ha Billie-nek lenne tőle felvétele. (Billie Whitelaw, Beckett kedvenc angol színésznője – a ford.)

EB: Vagy ha én vettem volna föl a hangját. De nem lehetett. Bizonyos dolgokat egyszerűen nem lehetett megtenni. Még arra sem tudtam rávenni magam, hogy dedikált példányt kérjek tőle. Az ember nem volt képes tőle kérni bizonyos dolgokat, mert tudta, hogy igent mondana.

MG: Arra kértem, dedikálja azt a fényképet, amelyet én készítettem róla. A pulóvere nyakára írta a nevét a képen.

EB: Örülök, hogy ez sikerült.

MG: Van még kiadatlan műve?

EB: Nincs, nem maradt semmi. Nagyon sok töredék van Readingben, az egyetem Beckett Archívumában. Kiürítette a ládáját. Attól tartok, nem maradt kiadatlan darab. Van még néhány kisebb szöveg, kiadatlan rövid költemények, sörlátétekre meg abszofszlányokra firkálva. Mind ott van Readingben.

MG: Nem gondolt rá, hogy könyvet ad ki?

EB: Nem. A Readingi Egyetem csinálja: apró töredékeket adnak ki. De attól tartok, komoly mű már nincs.

MG: Samnek van még itt jelentős műve?

EB: Kéziratok? Nem. Minden itt van, amit kiadott valaha, több példányban, minden nyelven. De kézirat nincs. Azok különböző egyetemeken vannak.

MG: Úgy emlékszem, az egyik kézirat a *Godot* volt, amelyet legtovább magánál tartott.

EB: Igen. Az még Párizsban van. Nálunk.

MG: Megvan még a párizsi lakása?

EB: Igen. Megtartottam. Még használok, de nem túl gyakran, mert lehangol. Szeretek ott lakni. Áprilisban három hetet töltöttem ott, a Szimfoniétán dolgoztam.

MG: Még érződik Sam jelenléte?

EB: Nagyon is, nagyon is. Különösen régebben. Persze újrafestettük meg -tapéztattuk. A halála utáni években szörnyű volt: erősen érződött a jelenléte. Szinte minden pillanatban vártam, hogy megjelenik. Ő meg Suzanne. Alig tudtam aludni ott, mert olyan sok időt töltöttem velük

abban a lakásban. Kemény dolog volt: állandóan elképzeltem őket, a hangjukat. Ha hinnék a szellemidézésben, odamennek, hogy föltámasszam őket. Semmihez sem nyúltunk, mióta beköltöztek a hatvanas évek elején. Valamit tennünk kellett, de még a frissen festett falak meg az új tapéta ellenére is nagyon erősen érződött a jelenléte. A dolgozószobája persze ugyanolyan, ugyanazokkal a könyvekkel, ott van mind, meg az íróasztala is. Semmin sem változtattunk.

MG: Nem nyit benne múzeumot?

EB: Azt már nem. Nem hagyta a tollát az asztalon, bár a telefon ott van a helyén. A festmények nagy része is még ott van a falon. Nem változtattam semmin. Ezek csak maradjanak így, meg a könyvek is.

MG: Balzac és Victor Hugo háza nyitva áll a turisták előtt.

EB: A turisták előtt. Esetleg, ha Ussy még megvolna,... de ez a lakás kicsi, praktikus és a hatvanas évek Párizsára jellemző. Ha egész nap turisták trappolnának föl-le a lépcsőn, a szomszédság tiltakozna.

MG: Megmarad ilyennek?

EB: Azt hiszem, igen. Nem lesz belőle mauzózeum, mert ilyennek szeretem.

Romhányi Török Gábor fordítása

(Forrás: Mel Gussow: Conversations with (and about) BECKETT, London, 1996.)

Kürti László

Fair play

Szerettem: szebb volt nekem a másiktól
 – nem mintha valami hiba lett volna a jobbal –
 mégis alakja tömege
 eredési meg tapadási pontjai
 a közöttük lévő türemkedőn
 kitöltött maximális tenyér felület
 ideálisabbnak tűnt számomra
 Csókolgattam magán- és közszemérmetlenül
 mindig részre- arra a gyönyörű részre hajlón
 cuppogtattam markolászva
 vagy csak apró simításokat
 helyeztem el ott
 lehetőleg a bimbón keresztül vagy odáig legalább
 elujjbegyérésze’
 szemem kezem szájam folyton oda vágott

Ma pedig mikor az a tizenkét centis heg
 húzódik rajta végig keresztül
 végképp nem tudok semmi egyébre gondolni
 látom álmaimban és a reggeli mosakodás közben
 majd az utakon a dolgaim és mások dolgainak
 rendezgetései között
 a sportpályán és mindenütt
 ahol megfordulok

hogyan is versenyezhetne így vele mondjuk a jobb melled vagy bárki másé

Lukáts János

Lajos

Éppen hogy betöltöttük a tizenhatot, vagy készültünk betölteni. Harmadikosok voltunk, mondják, ez nehéz év, minket ez a vészmadárkodás nem zavart, hol van még az érettség! Különben is, még bennünk a nyár: kajaktúra, sátortábor, ha külföld, akkor Csehszlovákia. Mi azt mondtuk: fiatalok vagyunk, ők azt: ezek még gyerekek.

Az első tanítási napon több új fiú is feszengett a padok között, nem mertek leülni, nehogy birtokháborítást kövessenek el rögtön az elején. Jobb az ilyennel vigyázni! Aztán csak leültek, egy csoportban, leghátul.

– A papoktól jöttek! – szólt a magyarázat, volt a mondottakban alapos lekicsinylés (akkoriban volt), volt fölértékelés (az is volt akkoriban). Aztán megfordultak a vélemények: ha elküldték őket a papok, bizonyosan nem alkalmasak mennyországi szolgálatra, a lekicsinylők elégedettebbek lettek. Azért még mindig jobb, aki két évet kiszolgált a papok között, – morfondíroztak a fölértékelők, – mint aki sose hallotta hírtüket. Mindennek a végiggondolására azonban legfőljobb öt percünk volt, megkezdődött az első óra: természetesen osztályfőnöki.

– A neved? – hangzott a kérdés.

– Valamilyen Lajos. – a Valamilyen helyén persze egy családnév állt, a Valamilyen Lajos neve, csak éppen senki nem értette. Lajos még néhányszor kimondta, osztályfőnökünk fölíratla vele a táblára, hiába. Lajos neve közfelkiáltással Schaffhausen lett, az legalább egy óramárka, van a szónak értelme.

Lajos abba a csoportba tartozott, akiknek javasolták, hogy az ország legszigorúbb egyházi iskoláját nem kellene mindenáron tovább forszírozni. Miután az atyák megajánlották Lajosnak minden tárgyból az elégségest, ő megkönnyült szívvel választotta magának a világi tanpályát.

Akármennyire erőltetem agyamat, Lajoson semmi humoros vagy nevetni való dologra nem emlékezem. Az egész ember úgy összességében volt megmosolyognivaló. Nem kinevetnivaló, nem röhejes, Lajos mintha megfelelő alkatrészekből tükör előtt szerelték volna össze, és ez ide, az meg oda került tévedésből. Lajos magasabb volt mindenkinél, a vállalai, ha azok vállak voltak egyáltalán, keskenyebbek mindenkiénél. A zakója olyan válltöméstől duzzadt, hogy Lajost a legizmosabbnak mutatta, persze, csak ha a szemlélő nem fogott gyanút Lajos cérnavékony nyakát szemlélve. A sport Lajostól teljességgel idegen volt. Tornatanárunk időnként fürkészte Lajost, ekkora emberbe miként fért ennyi ügyetlenség. Pedig Lajos talán nem is volt ügyetlen, csak éppen nem *akart* vagy nem szeretett tornászni. Meg futni, ugrani, de dobni-vetni-hajítani sem, mivel Lajos mindezt badarságnak tartotta. Ha mégis csapatba kellett állítani (kézi, lábi vagy egyéb labdajátékokhoz), a legalacsonyabbak „mint kés a vajon” vágattak keresztül Lajoson, az osztálytársak elképedése közben. Nálunk jobban csak maga Lajos szórakozott, aki önfeledten nevette ki – na nem a saját maflaságát, hanem az apró ügybuzgók labdás próbálkozását.

Lajos szellemi adottságok dolgában is sajátos összképet mutatott. Az elégséges-sort nem kegyes adományként fogta föl,

hanem úgy magyarázta, mint bizonyítékot: ő mindenből *eleget* tud. Mérhetetlen beszédképességgel rendelkezett Lajos, vagy inkább mellébeszélő képességgel. Bármiről lépes volt korlátlan ideig beszélni. Ennek a módszernek azonban volt egy komoly ellensége: ő maga. Lajos, miközben hallgatta a saját szóáradatát, egyszer csak megállt a beszédben, mintha önmagába pillantott volna, majd hangos kacajra fakadt. De olyan kacagásra volt képes Lajos, hogy peregtek a könnyei. Ő pedig hatalmas batiszt zsebkendőt kapott elő zsebéből, és gondosan letörölte azokat a könnyeket. Ezek a „tünetek” nem az 1950-es évek végén megszokott állami középiskolai tünetek voltak, sem a sírás-rívás felelés közben, sem az önfeledt kacaj, sem a zsebbe való, aszúrozott batiszt kendő. Lajos a sírás-nevetés eseteiben ráadásul el is pirult teljes 190 centis méretében, vékony arcbőre alatt még az erek futása is látható lett. Lajos ilyenkor szégyellte magát, vagy zavarban volt, – a tanárok legtöbbször kamaszos bájnak minősítette mindezt és megkönnyorult Lajoson, a férfi tanárok zordabbja pimasz arcátlanságnak tartotta mindezt és ráröfönt Lajosra, hogy fejezze be a cirkuszt. A fiatalabb tanároknak viszont mintha valamiféle cinkosság ébredt volna: – vajon mi juthatott eszébe ennek a hosszúra nőtt kamasznak, és vajon honnan szerzi azokat a szívlágyító könnyeket.

Lajos a nyelvek közül sem sokkal kötött belső barátságot. Az orosz nyelv szavait valami olyan elképesztő kerékbetöréssel hozta világra, hogy orosz tanáraink (négy év alatt négy volt belőlük) a hasukat fogták vagy elsötétültek a haragtól (vérmérsékletük és politikai pártállásuk szerint). Viszont Lajos minden nyelv *hangzását* képes volt utánozni, hitelesen szólalt meg olaszul, németül, amerikaiul, franciául, de még „csehszlovákul” is, mintha az egyes országok vásári sokadalmából adott volna helyszíni közvetítést.

Lajos távol lakott az iskolától, a hajdani budai úri negyed egy hatodik emeleti lakásából járt naponta, kétszeri átszállással.

Áldozatot hoz – ezt hangoztatta Lajos –, de megéri, mert olyan jól érzi magát közöttünk az iskolában. Nem lehetett Lajos komolyan venni, meg nem lehetett haragudni rá. Ha aztán óra alatt támadt valami nevetni valója (például valamelyik másik pap-szökevény pusmogása folytán), Lajos akkor is könnyezni kezdett és hangosan föl kacagott, ami természetesen a tanóra tönkretételét jelentette. Tanáraink ilyenkor kérlelhetetlen szigorral léptek föl, igyekeztek kimondani Lajos családnévét, de többnyire már ebbe beletörött a bicskájuk. Lajos a legudvariasabban pattant ilyenkor talpra, de a kacaj és a könnyek továbbra is patakzottak elő belőle.

Mivel messze lakott, gyakran elkésett Lajos. Váratlan megjelenései az ajtónyílásban, a velejáró elpirulásai és hosszas magyarázatai ismét kabaré jelleget kölcsönöztek az első óráknak. Emlékezetes matematikaóra volt, amikor úgy huszonöt perccel a becsöngetés után nyílt az ajtó és lépett be az osztályba Schaffhausen. Matematika tanárnőnk – hangjában méltatlankodó számonkéréssel – érdeklődött Lajos reggeli programja felől. Lajos lángvörösre vált, és elmesélte, hogy Jackie névre hallgató kutyája a hajnali sétára indulás közben az egész lépcsőházat végigpisilte, s az okozott botrányt neki, Lajosnak kellett jóvátennie, a hatemeletes ház felmosása formájában. Ritkán láttuk tanárnőnk arcát ilyen akaratlan vidámságra derülni, miközben Lajos céklaszínűen botorkált utolsó padja felé.

Lajosnak volt csúfneve is. Nem volt az csúf név, sőt nagyon is szép név volt. Budavár visszavételét és Innocentius pápa szerepét magyarázta történelemtanárunk, s megjegyezte, hogy a pápa neve magyarul „ártatlant” jelent. Nos, Schaffhausen Lajos legközelebbi elpirulásakor (nem kellett sokáig várni rá!) valaki fölroppentette vele kapcsolatban az Innocent nevet, amely azonnal rajta ragadt. Azért változott valamelyest, megrövidítettük, diák használatra alkalmasabbá tettük, Inó lett belőle.

Igaz is! A Schaffhausen család valaha módosabb volt az 1960-as állapotnál, apja

egy dunántúli gyógyvíz-kutat örökölt, és az ezzel járó szerény, de biztos hasznú vállalatot. Már Lajos édesapja (diáknyelven: „az öreg Inó”) is elbohémkodott belőle, amit lehetett, jóformán csak a toronylakás és a batiszt zsebkendő iránti vonzalom maradt, továbbá az operettprimadonna feleség (diáknyelven: „Inó néni”), aki viszont nehezen találta meg magát ebben a számára meghűvösödött világban. Az évége közeledtekor (erre kétszer került sor Lajos gimnáziumi karrierje során) az elegáns művésznő fölajánlotta, hogy „grátis koncertet ad” az évzárón. Igazgatónk (aki nem volt barátja a gyógyhatású kutaknak, sem az operettnek) arra kérte „az anyukát”, hogy „inkább énekeljen, nem kell koncertet adnia”. Az iskola nagy hagyományú Dísztermében talán először és utoljára csendült fel a „Tündér királynő, légy a párom” kezdetű nagyária.

Lajos és családja (ez Inó nénit, a félénk nagymamát, valamint a kevéssé szobatiszta Jackie kutyát jelentette) magázták egymást. Anya és fia, valamint a nagymama keresztnéven és a „Kérem!” szócska föltétlen hozzátételével kommunikáltak egymással, ami a gyanútlan vendég számára időnként meghökkentő perceket okozott.

A magyarországi középiskolák malmai azért csak öröltek, és Inó néni énekelhetett meseszépen, Lajos fecsegetett mosolyt fakasztóan, az érettségi mégis elérkezett. Már csak a negyedikes osztályvizsgán kellett túl lenni, és aztán neki a nagy megpróbáltatásnak. És akkor kiderült, hogy Lajos számára ez nem könnyű akadály: a fiatal fizikatanárnő (ha emlékszik még rá valaki: Tücsökné) és az idős, zord latintanár (neki nem volt csúfneve) egyaránt megbuktatta Lajost. Mi próbáltuk vigasztalni, hogy e két jeles tanerő még egy évig akarja látni őt, de Lajos valahogy nehezen fogadta a csapást. Azért csak eljött az érettségi bankettre, még ha ő maga éretlen maradt is, és pirulásával megnevettette Tücsöknét is, mint ha nem éppen ő lett volna egyik okozója a „helyzetnek” (latintanárunk nem járt léha mulatságokba).

Augusztus 20. után volt, talán egy hétfőn reggel. Negyednyolckor ritkán szólal meg a lakáscsengő, ezen a reggelen megszólalt. Az ajtóban legnagyobb meghökkenésemre Lajos állt. Soha nem járt nálunk azelőtt. Beszámolt a pótvizsga közeledéséről (augusztus 30.!), és megkért, tanítsam meg latinra öt nap alatt (mert hogy a másik öt nap a fizikára kell, azt egy öreg zenekritikus tanítja neki, a család barátja).

Első deklináció, második deklináció, ezek a könnyebbek, – Lajos a hírüket se hallotta. Első konjugáció, második, – Lajosnak halvány fogalma se volt. Nem tudta, hogy a latinban nemek és esetek vannak. Erre kár volt tavalyelőtt kettést adni az atyáknál meg tavaly az államiaknál. De ez most nem a szemrehányások ideje volt. Elővettük az olvasmányokat, a kiejtést Lajos tudta (nagy dolog!), a fordítást Lajos nem tudta (kínos dolog!). Diktáltam neki a magyar szöveget, melyik szó mit jelent, miért így és miért úgy. (A szavakat se tudta, egyet se, de lehet, hogy csak mutatta magát tökéletes analfabétának.) Lajos írta, visszamondta rosszul, aztán közepesen. Harminchárom tételből átvettünk négyet... Délig izzadtuk a vért, az accusativus cum infinitivot meg a consecutio temporumot, bár inkább csak én izzadtam, Lajos mosolygott (legföljebb: nevetett kínjában). Nálunk ebédelt, ebéd után hazakísértem. Hogy kiszellőztessük a fejünket, gyalog mentünk a Nyugati pályaudvartól (ott én laktam) a Feneketlen tóig (ott Lajos lakott), – ez úgy kilenc kilométer. Útközben elmesélte az életét, Inó bácsit, a gyógyvizes bohémet, aki lett, mint a templom ege-re, majd mint az elszegényedett dzsentrik szokták: főbe lőtte magát. Lajos indulatlan tárgyilagossággal részletezte, amit nem volt fontos részletezni. Még nem tartott a végén, amikor elértük a Feneketlen tavat, Lajos visszakísért, hazáig, – ez úgy tizennyolc kilométer. Nem hagyhattam ott egyedül a Nyugatinál, visszakísértem ismét. De csak fölútig... Akkor Inó néni életét, pályája fölívelését és darabokra törését mesélte el.

Másnap reggel én mentem hozzájuk, negyednyolcra ott voltam. Lajos rendre utasította családját (– Kérem, ne zavarjanak!), be se néztek a szobába délig. Ebéd után útnak indultunk. Ma hosszabb utat választottunk, a Gellérthegyen át. Meg vissza. Estére nyolc tétel volt készen. Talán közepesen is jobban. Nekem folyamatos gyomoridegességem volt, Lajos csak nevetett, a fizikától jobban félt, azt még nem kezdte el. Köztünk meg szövődött és megerősödött két rettenetesen különböző ember meghökkenítő barátsága.

Persze harmad- és negyednap is „tanultunk”, meggyorsult a szövegléírás, megkurtult a magyarázat. Az idő nagy úr. Lajos négy nap alatt megtanult latinul. Én minek jártam oda négy évig? Nincs igazság, ha ezt a lóköttőt átengedik. Nincs igazság, ha ezt a hülyét nem engedik át. Négy nap után Lajos elmaradt, mert fizikát kellett tanulnia a zenekritikustól. Augusztus 30-án déltájban jelentkezett: latinból is, fizikából is – kettés. – Eleget tudok ezekből is! – vallotta és hitte Schaffhausen Lajos. Együtt mentünk haza hozzájuk, otthon közölte édesanyjával: – Mária, kérem, érett férfi vagyok! – azzal eljöttünk otthonról és megittuk életünk – talán – első üveg sörét.

Az érettségít követő években két részre osztottuk az emberiséget: akik tovább tanultak, és akiknek nem sikerült bejutniuk az egyetemre. Engedtek és nem engedtek, – mondtuk ekkor (mert ezek azért az 1960-as évek voltak). Szinte versenyeztünk, hogy melyikünk kerül nyomorúságosabb helyre a társadalmi ranglétrán. Gábor orvosnak készült, nem vették föl, most betegszállító volt (alkalmanként halott cipelő), Gyurka a villamosmérnökséggel kacérkodott, most művegtagokat faragott és formázott. Péter fröcscsöntő volt, – ez sem valami borkóstolói tanoncságot jelentett! Volt, aki vas, réz és gumi alkatrészek százezer darabjait számlálta hónapokon át, bakelitlapok négyzetmértőit vette lajstromba, és fémhuzalok mikronjai között igyekezett különbséget tenni, – hol csavarmikrométerrel, hol hasra ütéssel.

Lajos az állatorvosságra gondolt, hogy az neki való, szép szakma, különben is: igen kedvelte Jackie kutyáját, bizonyosan alkalmas lesz állatorvosnak. Majd ott is megmagyarázza... A dolog valahogy nem sikerült, ott még Tücsöknénél is keményebb szívűek voltak. Felvételi eredményét nulla pontra minősítették. Lajos haragjában esztergályos tanulónak jelentkezett, hallott róla: formás és érdekes gép az eszterga, ügyes dolgokat lehet rajta barkácsolni. Különben is, ma már automata gépek vannak, azokat csak be kell állítani, és elvégzik a munkát helyetted, – mondta Lajos. Az első oktatási nap reggelén megjelent a tanműhelyben, a „melósgyerekek” között, és zsebéből elővette apjától rámaradt gasszé kesztyűjét, nehogy a keze, izé...

Lajos karrierje nem ívelt föl az esztergályosoknál. Az még csak hagyján, hogy a munkatársak (a melósgyerekek) gyanakodva nézték és hallgatták Lajost, de a főnökei még zord latintanárunk is túltettek meg nem értésben. A lányok pedig... A lányok egyenesen dőltek a röhögéstől, amikor Lajos le-föl kapdosta hófehér alapon gépolajfoltos kesztyűjét, és fűnek-fának kezét csókolt. Ahogy rossz regényekben mondják: a feje fölött összenéztek, a háta mögött összeviharogtak.

Új korszak új szereplőket kíván, az iskolában osztálytársak voltunk, most a balsors hajtott egymás felé és tartott együtt néhányunkat. Meg persze a közös balhék és kalandozások, a hasonló kudarcok. Vagyis az, hogy tizennyolc, tizenkilenc, húsz évesek voltunk.

Találkoztunk hetenként, legtöbbször szombaton, másnap nem kellett hajnalban kelni, kivéve persze Gábort, aki időnként ügyeletes volt az óbudai kórház alagsorában. Lajos most is mindig utolsónak érkezett, amíg kimosakodott, lement a nap, – szó szerint. Irtózott a fémforgácstól, az olajszagtól, a hajnali fölkeléstől, a blokkoló órától, a tengelyköszörűtől, a marókéstől meg a többiektől. Mindentől, ami munkával (ő így mondta: időrablással), monotó-

niával, kényszerű helyhez kötéssel, megválaszthatatlan társakkal járt együtt.

És Lajos terveket kezdett kovácsolni... Napról-napra újabb és újabb, vadnál is vadabb tervekkel állt elő. „Biztos tippként” említette: a Sas-hegyen tud egy barlangot, amelyik tele van fegyverekkel a mai napig is. A „tud”-ról kiderült, a Feneketlen tó mellett a grundi srácok riogatják egymást ilyen-mivel. A Sas-hegy barlangjait ekkorra már régen föltúrták, kifosztották, bezárták. Lajossal azért csak elmentünk egy sas-hegyi barlangféleséghez, amelyen persze lakat volt, keresztvas, rajta két lábszárcsont, koponya. – Ugye, megmondtam! – szolt Lajos diadalmasan, pedig a vaspántoké volt a diadal, így hát inkább tovább mentünk, ki a Húvösvölgybe, a Báthory-barlangba. Hogy a fegyverekben hittünk-e, valószínűleg nem. És ha mégis találunk bármit, mit teszünk vele, erről fogalmunk se volt. De erre sose gondoltunk, maga a „barlang” és a „fegyverek” afféle hívószó voltak. A Báthory barlang legalján valóban találtunk egy alumínium nyelű úttörőkést, amelyet vadásztőrnek neveztünk el, kisorsoltuk magunk között (az enyém lett, máig őrzöm). Lajos viszont megharagudott a barlangra, mert sötét volt benne a két faggyúgyertya ellenére, továbbá, mert agyagfoltos lett a ruhája. A barlang-fegyver téma tehát szerencsére hamar lezárult.

Lajos azonban egyre türelmetlenebb lett közöttünk. – Ti nektek semmi perspektívátok sincs! – vetette mindannyiszor a szemünkre. – Gyerekek vagytok! – mintha a proletár öntudat szóalt volna meg benne esztergályoskodása óta. – A jó fellépés, a jó modor és a nő! Ezek teszik emberré az embert! – jelentette ki Lajos ellentmondást nem tűrő hangon. Amikor a munkahelyünk eseteiről, ilyen-olyan figuráiról számoltunk be, az egyetemi előkészítő feladatairól töprenkedtünk, Lajos csak legyintett. „Gyerekségnek” titulált mindent, ami nem az ő világfíságáról és sármoságáról szólt álmiaihoz tartozott. Amikor mindebből a mániás világból kiesett, ugyanúgy telene-

vetgélte a Matrózcsárda összes helyiségét (lenn, a rakparton, a Közgáz Egyetem előtt, emlékeznek még?!), és telehullatta könyveivel a batiszt zsebkendőt. Lajosnak nem kellett sok, már egy pohár sörtől rózsaszínű lett a hangulata, ilyenkor azonban hamar Don Juanra váltott. Szituációkat és párbeszédet dolgozott ki magában, ezeket dédelgette, fejlesztgette, elő-előadta. Ő maga volt az ellenállhatatlan charmeur, az elcsábítandó, finoman romlott perszóna (unatkozó, gazdag milliomosnő, magánzó-művésznő, sok pénzzel, aki csak őrá, Lajosra vár), és ő volt az aljas-butá, nagypénzű ficsúr is. Ezt az utóbbi figurát mindannyian nagyon utáltuk, ezt közös erővel és ihlettel fejlesztettük még aljasabbra és még butábbra, még gazdagabbra és még tökéletesebbre. A történet helyszíne általában a Gellért szálló bárja volt, ahová ugyan egyikünk se járt, de a híre-neve alapján úgy éreztük (vagyis a nevünkben Lajos úgy érezte), ott a helyünk, ott fordul meg az élet és a valóság tengelye, ott lakozik a szépség és a csalárdság, a gazdagság és az aljasság. A magunk tizenhét, tizenkilenc és húsz éves lelkével, és négy forint ötven filléres segédmunkási órabérével szentül hittünk is mindebben.

Lajos, a lebilincselő megjelenésű, dús-gazdag lovag ezekben az előadásokban megállt a Gellért bár elképzelt ajtajában, (ahogy a kor szókinca szerint fogalmazott:) „lazsankásan bedzsált” az ajtón, megállt a háttérben, szemrevételezte „az árut”, majd (szintén lazsankásan) a legkívánatosabb áruhoz odalépett (vagyis odadzsált), és így szólt hozzá hideg fölényvel: – Asszonyom, a kocsim kinn áll a bár előtt. Kérem, kövessen! – félfordulatot tett ilyenkor Lajos lovag, hogy „az áru” láthassa a Gellért tér esti fényárjában a tündöklő gépcsodát, amely körül már gyülekezett az ámuldozó tömeg.

A történet további részleteit nem dolgoztuk ki, hogy hova, miből haladna az a jármű (Lajosnak nem volt jogosítványa), mit szólna másnap a műhelyfőnök meg a „melósgyerekek”, erről sem esett szó. De

Lajos biztosított mindenkit: – Úriember nem beszél az ilyesmiről!

A Matrózcsárdában állati jó sört mértek, olcsón, a halászlé meg a túrós csusza is éppen megfelelő volt, de azért mindannyian heteken-hónapokon át szövögettük a nagy „bedzsálás” tervét és forgatókönyvét. Ha magunk voltunk, többnyire az ő rovására játszottuk el ugyanezt a történetet, és nagyon jól szórakoztunk rajta. De ha köztünk volt, olyan átéléssel adta elő az előadandót, hogy szinte magunk is hinni kezdtünk az egészben. Ha Lajos megharagudott valakire, megfenyegette, nem viszi magával a „Gelázsbá”, vagyis a Gellért bárba, mert „ti olyan gyerekek vagytok”.

Alkalomadtán Lajos bizonyos tréninget tartott. Ha megkapta nyomorúságos járandóságát, meg ha Inó nénitől ki tudott préselni néhány fillért, havi egyetlen alkalommal „nagy lábon élt”. Ez a „nagy láb” azonban nem a Gellért bár bejárati forgóajtaja felé fordult, legfőljebb valamelyik lágymányosi kisvendéglő felé. Rajtaütészerű váratlansággal szólította föl ilyenkor az esztergályos tanulólányok közül az éppen kéznél lévő, hogy töltsse vele az estét, az ő vendégeként. Az álmélkodó lányok között mindig akadt, aki kötélnek állt, – Lajos jóképű és aranyos fiú volt, akit ugyan kinevetni lehetett, de nem lehetett nem szeretni. Ilyenkor megvacsoráztatta a társaságában lévő hölgyet, mesélt neki az apja olajkútjáról (olajkúttá avanszált a gyógyvízforrás), a mama operai karrierjéről (ehhez csak egy kicsit kellett átszínezni a szürkeségét), meg a saját bevonulásairól a Gellért bárba, amelyet a tanonclányok többsége hírből sem ismert. Mindamellet Lajos nem volt igazán szatír alkat, csáberejével visszaélő Don Juan sem nagyon, többet számított neki a karonfogva történő hazakísérés, egyetlen kézcsók a kapu előtt, a glasszé kesztyű le-és visszahúzása, a mély meghajlás és az emelt fővel távozás. Amikor másnap elmesélte vacsoráit, mi betegre röhögtük magunkat.

Persze valamennyien az álmok világában éltünk egy kicsit. De gyanús is az a

húsz éves, aki nem él az álmok világában. És mennél alacsonyabbra szorították le a valódi világunkat, annál magasabbra és annál elemibb erővel törtek föl az álmaink. Álmodok? Alig libegtek a valóság fölött egy arasznyival ezek az álmok, mi mégis színes hőlégballonoknak, szivárványnak és mennybemenetelnek éreztük őket.

Az volt a csúcs! Az a tíz nap, 1963 júliusában. Ha azt mondom: *fiatalkoromban*, mindenekelőtt az a tíz nap röppen föl az emlékezetemben. Már második éve alkalmatlankodtunk a társadalom peremvidékén. Gábor és Miklós (Miklós a fiatalabbik öcs volt, bokszolt és a Gelkánál sofőrködött – jobb híján) volt a két bennfentes, az ötletadó, a bandagazda. Lajos meg én, mi csatlakoztunk hozzájuk, de hát csatlakozás nélkül nincs banda.

Július elején megírtuk az írásbelit, szót váltottunk a szóbelin, ifjabb és öregebb bürokraták megkérdezték: KISZ-tagok vagyunk-e, majd pókerarccal közölték: az eredményről idővel értesítenek. Munkahelyünkön tudatták, mikor a legkevesebb a termelés-szállítás, tehát mikor kell szabadságra mennünk. (Azt nem tudom, „Gábor kórházában” hogyan szabályozták a megélés-meghalás kérdését!) Aztán összeszámoltuk négyünk szerzett, kapott, megtakarított pénzét, – nem volt elég két hétre. De tíz napra igen.

A vitorlás bérléshez vízi jártassági igazolvány kellett, azt Gábor – állítólag – két korsó sörért vette még tavaly. Gábor sóher volt, nem néztem ki belőle ekkora befektetést. Szóval Balatonföldváron vehettük át a „hajót”, egy ALU 15 típusú használati tárgyat. Aki csak valamennyire is jártas a dologban, az tudja, hogy ennek a „hajónak” nincs tőkesúlya, (csak svertje, ami ugyan kardot jelent, pedig csak egy nyamvadt pléhlemez, amely leengedéskor és felhúzáskor egyaránt nyikorog), a szél ugyan bele nem kap, viszont sodorja, leginkább srégen hátrafelé. De mibe is kapna bele, mikor az a 15 az ALU után a vitorlaméretre utal, ami, ugye, megannyi négyzetmétert

jelent. De még ezt sem ajánlatos igazán megfeszíteni, mert a vászon öreg, a kötél öreg, az egész hajó öreg. Mi meg fiatalok voltunk! De ne szítsunk generációs ellentétet: imádtuk a hajót. Ladiknak, tepsinek neveztük, becsmériő szavakkal illettük, amiket persze meg is érdemelt alkalmanként, de legtöbbször csodálatos élmény volt rajta lenni, benne lenni. Szóval, olyan volt ez a hajó, mint maga a szerelem!

No, de vissza Lajoshoz! Meg vissza a négy alig húsz éves fiúhoz, és a legalább ugyanannyi idős hajóhoz. Ki gondolta, hogy a tizenöt négyzetméter alig nagyobb Lajos batiszt zsebkendőjénél. Amikor a mord és kapatos csónakkikötős odamutatott az árbocerdő legcsenevészebb facsemetéjére, magunk se tudtuk, hogy szegyenkezzünk vagy örüljünk. Aztán persze örültünk, de a hajóba szállni se mertünk, a madzagjánál fogva (lánca nem volt) vonszoltuk végig a móló mentén, időnként vízbe ereszkedtünk és húztuk a módfelett lusta monstertumot. Így lelt ránk Gábor és Miklós, mi Lajossal fogtuk a hajó madzagját és álltunk a kikötő kanyarulatában. Gábor megjegyezte, hogy Lajos nagyon szakszerűen szorongatja a hajó madzagját, de nem kell félni, ez a jószág úgyse szalad el, ha pedig – tette hozzá nyomatékkal, – összepisili a Balatont a kis ebadta, Lajosnak nem kell felmosnia utána. Miklós viszont közölte, hogy ő éhes és szomjas, menjünk vacsorázni, ezt nyugodtan itt hagyhatjuk, el nem lopja senki.

Éjszaka fog vacogtató hideg volt a vaslemezek között, a svertkasztniból föl-fölcsozott a víz, és reggelre minden módszereken úszott, csak a hajó nem (Ez a dög! – mondta Miklós), mert az a nád közé sodródott. Hajnali ötkor azért útnak indulunk, különben is kelt a nap, és gyönyörű volt a Szántódi szoros.

A hajnali szél végül csak belekapott a tizenötbe, és mi röptünk. Időnként Zamárdi felé, időnként Tihany felé. Mivel többnyire Tihany felé húzott, elhatároztuk, hogy „úgyis Tihanyba akartunk menni”. Ebben a pillanatban a vitorlamerevítő rúd

(a bumm) váratlanul irányt váltott, és Lajost melegítőstül, papucsostul a vízbe hajította. Soha olyan gyorsan nem haladt a megkönnyebbedett tizenötös, Lajos alakja pedig töpörödni kezdett a Szántódi szoros felkorbácsolt habjain. Félórába telt, mire megfordultunk, visszavigáltunk (szeretem ezt a nagyképű szót a kínos evickélésrel) és Lajost valahogy kifogtuk a vízből.

Amint a Tihanyi hegy árnyékába értünk, a szélfúvás megállt, a nap során többet „szellő se rezdült”. Kinn, a nyílt vízen vitorlások szelték a habokat, mint a hószínű sírályok, mi egy tapodtat nem haladtunk. Lemenőben volt a nap és bezárt az élelmszerület is, mire elértünk az alig kőhajításnyira lévő Tihanyrévbe. Az éhség tombolt beleinkben, a holmink tocsogott a nyirkosságtól, éjszaka a túlterhelt alumíniumkazettában mégis egyik röhögéstől szenderegünk a következőig.

Másnap reggel úgy sütött a nap, akár a kazán, Gábor és Miklós valahol összekötődött két bolgár lánnyal, Nárcisznak hívták az egyiket, sötét bőrű volt és hatalmas a keble, a lelke. Ők vették az ebédet, mi ettük. Ebéd után ők négyen eltűntek, mi Lajossal beszédelegettünk a bazársorra. Nárciszek este még megjelentek, nekem kellett tolmácsolni magyar-bolgár viszonylatban (vajon egész nap hogy értették meg egymást)? Aztán eltűntek, Nárcisz még hónapokig írogatott levelet Gábornak, az én címemre.

A hajnal másnap is a vízen talált, a Balaton középvonalában haladtunk nyugat felé. Hogy a szél ne zavarjon, levontuk a vitorlázatot. A hajó faráról hatalmas ugrásokat hajtottunk végre és csatakiáltásokat hallattunk, így minden ellendülésünk valamelyest a menetirányba taszított. Kalóznak, fölfedezőnek, Robinsonnak egyszerre éreztük magunkat.

Esteledett, mikor Gábornak eszébe jutott, hogy a tomaji öbölben van egy úttörőtábor, amelyikben egy úttörőkislány táborozik, akinek a mamája megkérte Gábort, „vetne szemet” a lányára, ha arra jár. A tábor zászlaja a nádrengeteg fölött

lengedezett. A föltámadt koraesti szélben az ALU akár a Santa Maria, a Titanic vagy a Myflower hasította a nádat, mi a táborozó gyerekek sikkantgatását hallgattuk, ámuló szemüket néztük. Öröm volt partra szállni köztük. Különösen, amikor kiderült, hogy a kiskorú leánygyermek mellett nagykorú tanítónőkből áll a tábor, akik unalmukban napok óta a csillagot számolják. Éppen vacsora végére érteztünk, Gábor megvizítalta Ürügkét (nem ez volt a kislány neve, csak a funkciója), majd intézkedett a táborvezető néjénél (itt mindenki néni volt, a táborvezető néni 23 éves), hogy legyen „maradék”. Lett. Hálából Miklóssal kerítettünk két üveg bort (amit a tegnapi vacsorán megspóroltunk, ma nagy léhán eldorbéztunk). Útközben előadtuk, hogyan szólalhat meg Inó a tábor körülményei között: – Kisasszonyok, itt áll a pléhteknőnk a nádas mögött! Tocsogjanak utánam! – betegre röhögtük magunkat, Miklós egy fél üveg bort megivott. Ha tábort koszt, akkor bableves, a maradékát az utolsó falatig kikanaloztuk (azt a jó sűrűjét!), de még ki is törülgettük kenyérral.

Aztán a tanítónéni a gyerekeket ágyba parancsolták, maguk pedig a fehér köpenyt színesebbre cserélték. A csimoták persze megneszelték, hogy valami készül, egy világért el nem aludtak volna, végül Gábornak, a nagy rendtevének kellett beröffenie egy-egy vihancos sátorba.

Véletlenül volt gitár az egyik tanítónéninél, eddig csak a „Hová mész, te kisnyulacska” volt alkalma elpengetni rajta. A hölgyek a hajókirándulás egész ideje alatt nem tudták eldönteni, hogy kalóztámadás áldozatai lettek vagy egy szabadnapos vándorcirkusz karbantartó próbáján vesznek-e részt. Valójában mi se tudtuk. A gitár szólt, ők gyerekdalokat dűnnyögtek, mi nem igazán gyerekdalokat. Megilletődötten szorongtunk a két személyre engedélyezett ladikban – ha jól emlékszem, nyolcan. A szél nem fűjt éjjel, a tábort sem akarták szem elől téveszteni a nénik, ezért a nádas árnyékában himbálóztunk, amíg az a kevés bor el nem párolgott. Akkor

szépen visszaveztünk a nádas vadcsapásán. A táborvezető néni megengedte, hogy a táborban háljunk, de szigorúan csak a táborzászló tövében.

Badacsonyba másnap délutánra érkezünk, az estét a Tátika bisztróban töltöttük, konszolidáltan, akár a parti üdülők többsége. A rákövetkező napon Tapolcára utaztunk autóstoppal, viszontagságos út volt, visszaérkezvén megsimogattuk bójára kötött hajónkat, és megfogadtuk, soha többet ki nem tesszük róla a lábunkat.

Az utolsó két napunk különösen emlékezetes volt. Akkor már Siófokon horgonyoztunk, nem szerettük ezt a várost, pucos volt a nép kinn a parton, rengeteg volt a hajó benn a vízben. Egész nap viharos szél tombolt, a viharjelző piros gömbjét fölhúzták.

Gábor kapitány kijelentette, ilyenkor a legcsodálatosabb dolog a nyílt vízen vitorlázni. Egyetértettünk vele, amíg ki nem adta a parancsot: – Akkor indulás! – Józan ész, rábeszélés nem használt, – Ő ebben a zsúfolt heringdobozban nem marad! – mondta. Kolumbusz Kristófnak érezte magát, ő volt a szél, ami fúj, a vitorla, ami duzzad, egy személyben a kapitány és a mannschaft.

Már ahogy fölhúztuk a horgonyt, a hajó oldalba döfte a mellette bólogató, gyönyörű Európa jachtot, azt akkor még szerencsére nem vette észre senki, a mi hajónkat kis híján a vízbe döntött a szél. A parti bábézkodók örömmel vették tudomásul, hogy látványosság készül, odagyűltek körénk. Sőt – mint ilyenkor mindannyiszor – szakértő is volt közöttük szép számmal, a partról csak úgy röpdöstek a szakszavak a nyomorult kis ALU15 felé, hogy hogyan kellene úrrá lenni az elemeken. A vászon olyan verdesésbe fogott az árbocon, hogy kis híján darabokra szakadt. Gábor – egyre magasabb hangfekvésben – pillanatonként adta ki ellentétes parancsait, amelyek egyre követhetlenebbek és egyre teljesíthetlenebbek voltak. A hajó félelmetesen billegett és a kikötő mélye felé sodródott, – veszélyeztetve az ott horgonyzó hajócsó-

dák testi épségét. A hajósok páni félelemmel ordítottak felénk és rázták az öklüket, mi büszkén figyeltük, micsoda riadalmat keltett ez a kis nyomorult! Lajos átérezte a helyzet kétségtelen komikumát és egyszerre hangos nevetésre fakadt, azt hittük, ezúttal Gábor lesz az, aki a bumm helyett belevágja a viharos Balatonba.

A hajót nekifordítottuk a kikötő kijáratának, de valahogy mindig elvétette az irányt. Háromszor verődünk ki a móló köveire, háromszor szállt ki valamelyikünk a hajóból, és taszigálta vissza a hajót a szembe tornyosuló habok közé, és háromszor hallgatta testközelből az öltönyös járkelők fölényes kioktatását. Gábor kapitány azért állta a sarat, végre eltalálta a helyes vitorlaállást és biztatón haladt a kikötő középvonalában a nyílt víz felé. Ekkor azonban – mint a farkas a mesében – a kikötő kőhányása mögül egyszerre előbukant és hatalmas kürtszóval üvöltött felénk a vihar elől menekülő Beloiannisz sétahajó. Úgy két emelet magasan tornyosult fölénk, vagy százötven utas szorongott a korlátoknál, és legföljebb öt méterre volt tőlünk a fehér óriás. A hajó orrán az első tiszt, a parancsnoki hídon a kapitány, kezével a megafont markolta. Pufók csemeték mutogattak ránk vihogva a hajóról, pohos kispolgárok röhögve álltak a korlátnál, nejeik sivalkodva tépték a hajukat és rettegtek, hogy felborulnak az ütközéstől (ők!). A gőzös feltolt minket a móló kőhalmára, miközben a parton ökölrázó filiszterek álltak sorfalat. Iszonyúan hosszú egy hajó, ha úgy húz el melletted, hogy közben föled tornyosul, ha leordítanak és leköpnék róla teljes biztonságban hajózó, éppen révbeéő nyárspolgárok! És milyen tenyérbe mászók azok a lézengők, akik teljes szakmai fölénytel magyarázzák a vitorlatudomány alaprejtelseit az ügyefogyottnak! Lajos nevetett, ő egyedül, és egyre rémültebben vette észre, hogy senki nem nevet vissza rá a partiak közül.

A Beloiannisz kilendített lendületünkből, az orkán visszaparancsolt, valahol az árbocerdő mélyén vetettünk horgonyt, órákig nem

akartunk Siófok földjére lépni, hevertünk a hajón, minden vagányság kioldódott belőlünk. Utáltuk a kikötőt, amely megszegényített, a Balatont, amely kegyetlen volt hozzánk, meg saját magunkat, hogy miért nem volt több pénzünk, amivel hosszabbra növelhettük volna a magunk csipetnyi örömet. Gábor a svertkasztnit nyitogatta, Miklós szétbontotta a lánc helyett való kötelet, mi Lajossal pedig bámultuk egymást.

Másnap letelt a határidő, visszaadtuk a hajót, semmiféle bánatot nem éreztünk. Volt, aki a szívet a tihanyi hegyoldalban, volt, aki a Tátika bisztróban, más a tomaji nádásban hagyta. Már balatoni vitorlázásunk harmadik napján telefonált haza Gábor, akkor tudta meg, egyikünket se vettek föl ebben az évben sem. Meghallgattuk a hírt, de nem beszéltünk róla. Nem akartuk elrontani tíz napos örömünket.

Lajossal egy hét múlva találkoztam újra. – Olyan gyerekek voltakok egész idő alatt! – kellemetlen lekicsinylés volt a hangjában. Soha többet nem beszéltem vele a Balatonról. Féltettem az ócska ladikot, a susogó nádast meg a többit, az emlékeimet.

Nehezen tudom elképzelni, milyen állatorvos lett volna Lajosból. Ha én ellésre váró üszőborjú, fogfájós kutya vagy tüdővésztes papagáj lennék, aligha vágnának ilyen doktor kezei közé. Ennél nehezebben már csak azt tudom elképzelni, hogy milyen esztergályos lett volna Lajosból. Lajos végül csak levizsgázott esztergálásból, „remekbe” készült vizsgadarabja olyan görbe lett, hogy a vizsgáztatók összecsapták tenyerüket a réműlettől. Aztán átengedték Lajost (akárcsak az atyák annakidején), de a drága, nyugati csúcsesztergának a közelébe se mehetett. A gyár, amelyik megkönyörült rajta, újítási felelősnek nevezte ki, beültették egy irodába. Lajos ímmel-ámmal folytatta vacsorameghívásait, csak ritkán adta elő nagy belépőjét a Gellért-bárba, új elemekkel pedig már egyáltalán nem bővítette.

A következő évben se vettek föl, egyikünket sem. Huszonegy-huszonkét évesek

voltunk. Gábort behívták katonának. Lajos dühödten bizonygatta, sose lesz a fiúból ember, orvos meg még kevésbé. – És belőled, Lajos? – kérdeztük, a gúny minden árnyalata nélkül. Lajos ilyenkor mutatójával megbökdöste a mellünket, mint aki valami fontosat készül mondani, aztán elmosolyodott, és semmit se szólt.

– Magának olyan német neve van, szervezzen egy üzemi kirándulást Bécsbe. Jönnek az ünnepek – karácsony közeledett – jó volna bevásárolni egy kis nyugati cuccot! – mondták az újítási felelősnek a Kisgép- és Motorgyárban. Eddig csak szörnyülködtek, ha bármit csinált, most Lajos kapva-kapott a megbízaton.

Lajos életében nem kapott útlevelet, most a gyár munkaügyi osztálya egyetlen nap alatt elintézte neki. Lajos lelkesen szervezett, levelet fogalmazott (négyoldalasat), velem fordította osztrákra (nem volt benne biztos, ott is úgy beszélnek-e, mint a „rendes” németek), a levél tíz sor lett, mondtam: ennyi elég levélnek. Szárnyas hajóval utazott a *delegáció* (ez biztosabb elnevezés volt, nem szimatolnak annyira a hatóságok). A résztvevők listákat állítottak össze: kinek, mit, mennyiért? Mekkora lesz a haszon a seften, mit vehetek abból magamnak ott kint és mit idehaza, karácsony után. Lajos is csinált listát, Inó nénit (a nagymama meghalt időközben), a zenekritikust (tudják, aki fizikából...) meg minket is fölírt a listájára. Volt egy lány, aki a bulikon mindig fehér belépőt hordott, olyan derékig éرت (aztán a bulin magán meg se szólalt, még a nevére se emlékszem!), az is szerepelt a listán. (Olyan kőkeményre belakozott, magas, szóke tupírkontya volt! Mindegy.)

A 60-as évek közepe táján jártunk (vagy később egy-két évvel, összefolynak az évek), amikor december elején – abban az évben talán utoljára – elindult Bécs felé a szárnyashajó. Lajos ellenőrzött, lajstromozott, névsort olvasott, másolatot készített, aláírt és szignált. A kirándulás első napjának estéjén, amíg a többiek a szobáikat mustrálták (egy diákkotthonban kaptak ol-

csó szállást), Lajos lesietett az utcára, – és menedéjogot kért az osztrák hatóságoktól. Csak a kis kézitáskát vitte magával, benne Inó néni, Jackie kutya és a kis szőke lány képével, az utas listát az ágyán hagyta, a kispárna alatt, ott biztosan megtalálják.

Hogy Lajos valami ilyesmire készül, erre mindannyian gondoltunk, a dolog mégis meglepett. Szerettük ezt a hülyét, sajnáltuk, hogy itt hagyott. És hogy szó nélkül, bár tudtuk, másképp nem szabad csinálni. Miklós elmondta utólag, őt utolsó este föl hívta Lajos, megittak egy sört a Feneketlen tó partján. Akkor, ott, a nádas szélén elárulta Miklósnak, mire készül másnap reggel. Miklós három napig hallgatott. És ivott, sajnálta Lajost.

Máig sem emlékszem, hogyan derült ki Lajos távozása. Inó nénit sokáig nem mertük föl hívni, tudtuk, a telefonját lehallgatják, a lakását figyelik. És akkor megkérdezik, tudunk-e a „készülő bűncelekményről”. Bűn volt ez, nagy bűn. Nem akart Lajos esztergályos lenni, se újítási felelős. És nem elképzelt mesék szárnyán akart belépni egy jobb vendéglőbe. Meg nem akarta látni, hogy segédmunkások és halottcipe-lők vagyunk, még ha ő... Meg nem akarta szégyellni apja évtizedekkel korábban volt keserűvízkútját. Meg még sok minden mást sem akart...

Néhány hét múlva Miklós rejtélyes levelet kapott, nyugatnémet bélyegzővel, szép bélyegekkel. „Üdvözet a szabad világból. Utazom Amerikába. Ludwig von Schaffhausen”. Miklós rohant hozzánk a levéllel. Örültünk, már majdnem sírtunk Lajos levelén. – „Ez a hülye azért ment ki Németországba, hogy odaírhasa a neve elé a von-t!” – nevtünk, miközben a fejünket csóváltuk. Ilyen volt Lajos. Szörnyen sajnáltuk, és szörnyen irigykedtünk. Közén nagyon való volt, ebbe az országba nagyon nem volt való.

Évekkel később az utcán találkoztam Inó nénivel, ráköszöntem, megismert, akkor már mert beszélni a fiáról. Megmondta az amerikai város nevét, ahol Lajos él. És

örült, hogy emlékezünk rá. Rohantam Gáborékhoz, üvöltve fogadták a hírt, ugyanabban a távol-nyugati nagyvárosban élt az ő keresztapjuk is. Kicsi a világ, a hazából elkerült magyarok útja mintha hasonló pályákon futna.

Miklós egy évtizede készült a keresztapját meglátogatni, csak félt a repüléstől, félt a tengertől, félt az idegen nyelvtől. Meg nem kapott útlevelet éveken át. Ennyi, csak ennyi... De most Lajos, de most Inó! Oda, ugyanoda, – Miklós újra beadta az útlevélkérelmét. Akkor a katonacsapatban boksolt, ez növelte az esélyeket. Mintha a jószerencse is velünk lett volna, elsőre megkapta a passzust, a vízumot. Miklós repült...

A távol-nyugati nagyvárosban Miklós első reggel telefonkönyvet kért. Remegő kézzel csapta föl, Lajos neve ott virított a megfelelő helyen, immár amerikai keresztnével, „von” nélkül. Miklós föltárcsázta, hibátlan, amerikaisággal és hibás magyarsággal szólt bele egy hang. Aztán találkoztak, estig, hajnalig vallottak és vallatták egymást. Lajos mondta Miklósnak, Miklós mondta nekünk:

Az osztrák hatóságok hamar útjára bocsátották Lajost, előbb egy hamburgi lágerben hányódott, utálták, hogy német nével meg se szólal németül. Akkor megjelentek kanadai toborzók, „vagány, kalandos életre csábítottak tetterős fiatalokat”. Kanadaiak fűtyültek a német névre, a magyar nyelvre, Lajos izmait viszont bizalmatlanul méregették. Aztán csak átengedték a mustrán (mint az atyák, mint az esztergályosok), Lajos felcsapott a kanadaiaknak. Hajón szállították őket, nem a rakodótérben, mint annakidején a négereket rab-szolgának. Ők szabad akaratukból, maguk lettek „vagány kalandorok”. Erdőirtáshoz vitték őket, a hajóról egyenest, nagyobb őrizettel, mint amit a magyarországi belügy valaha is elképzeltetett. Lajost és a többi „vagányt” etették és dolgoztatták, dermesztő hidegben, favágásban, darabolásban, rönkhordásban foglalkoztatták őket. Gerendák száz tonnát termelték ki,

magyarok, lengyelek és egyéb kelet-európai „tettekre kész fiatalok”. Fizettek nekik, de a bérükből levonták a táboroztatás, az étkeztetés, az őrzés (őrök, fegyverek, kutyák) költségét. Ja, meg a nyelvórákét is, ilyen hebegő, nyökögő nyelvekkel nem lehet a korlátlan lehetőségek földjére lépni! Lajos dolgozott, fizetett – és hallgatott. Te akartad, Lajos! – mondta magának Lajos. Itt nem volt gyerek senki, itt nem volt idétlen és jópofa senki. És ember is alig.

A hidegtől, a magánytól – titokzatosak az emberi lélek útjai – Lajost egyik napról a másikra irtózatossá fogfájás vette elő. Jelentkezett a munkafelügyelőnél, az adott egy nap eltávozást a legközelebbi városba, de közölte, hogy a lemaradást Lajosnak két héten belül pótolnia kell. Lajos a nevét se tudta a városnak, belépett a fogorvosi rendelőbe és kitátotta a száját. A fogorvos közölte: Lajos fogazata gondos vizsgálatot és hosszas kezelést kíván. Lajos közölte: egyetlen napja van, estére a kanadai erdőrengetegben kell lennie. Az orvos csóválta a fejét – aztán kihúzta Lajos tizenhárom fogát, elvette a pénzt, megveregette a vállát, és sóhajtván útjára bocsátotta. Lajos másnap újra döntötte a törzseket, hurcolta a szálfákat, a szájából ömlött a vér. Enni nem tudott, a pépet csak szívószálon át volt képes magához venni. Egy hónap múlva újra jelentkezett „eltávozásra”, akkor az orvos próba és kontroll nélkül felrakta Lajos szájába a koronát. Amit addig keresett, Lajos ráköltötte.

Amikor az őserdő elfogyott (vagy Lajos eszébe jött meg, nem tudom), a fiú otthagya az erdőirtókat és egy tengerparti városba ment, ahol társult egy amerikai magyarral. A veszélybe került vitorlásokat vontatták partra vihar idején. Lajos itt felhasználhatta tapasztalatait, amelyeket a Szántódi szorosban és Gábor kapitánysága alatt szerzett. Abban az évben csendes volt a Csendes óceán, a cég csődbe ment. Lajos már beszélt, ha nem is amerikaiul, de legalább az ültetvényes néger nyelvi színvonalán. Milliós volt a nagyváros, Lajos az egyik végén lakott valami nyomorúságos albérlet-

ben, a város másik végén talált magának munkát, egy parketta gyárban. Az amerikai nagyvárosban, – ezt Lajos nem tudta, – nem volt tömegközlekedés, a dolgozók (bocsánat: a munkavállalók) a saját autójukon jártak munkába. Kivéve Lajost, aki reggel négykor kelt, naponta kilenc kilométert gyalogolt reggel, ugyanannyit este. Akárcsak velem azokon a reggeleken és délutánokon, latin vizsga előtt és után, a Lánchídon át és a Gellért hegyen keresztül. Úzött-e akkor minket valaki, gondoltuk-e, hogy nemsokára az életéért fog gyalogolni, a földgolyó ellentétes pontján? Lajos vett egy roncsot, aztán egy használtat, aztán egy jó karban lévő, aztán egy szerény újat. Amivel már majdnem meg lehet állni... Igen, a Gellért szálló előtt!

Csakhogy akkor aprócska baj történt! Lajos összefüggésbe került a parketta gyáros feleségével. A parketta gyáros jugoszláv ember volt, aki kis híján megölte Lajost, kiverte a drága fogait, eltörte gyerekkora óta érzékeny orrcsontját, – és ami a legnagyobb baj, kidobta a gyárból. Lajos, szegény, újból használt régre váltott, már konyhaszinten beszélt amerikaiul, új várost, új lakást keresett és talált magának – immár az Államokban.

A városi börtön sok embernek ad kegyeret, nemcsak komisz barnát, hanem akár fehéret is. Lajosban fölelevenedtek a hajdan fizikából tanultak (köszönjük, Tücsökné, azt a kettést!), a napi munka mellett ventilációs mérnökséget tanult a helyi műszaki főiskolán. (Te adsz a csibészeknek levegőt, oldás és kötés ura vagy! – gondoltam magamban, amikor Miklós idáig jutott az elbeszélésben. Ezért kellett áthajózzál az óceánon? Ezért a börtönventilációért? Isten útjai kifürkészhetetlenek, hát még ha az Inóról van szó! Ez volt a legfőbb tapasztalat, amit leszűrtünk a dologból!)

Lajos azt üzenete, ne írjunk neki, ne neheztelünk meg a helyzetét (nem akarta olyan érzelmesen kifejezni magát, hogy a lelkét, a beilleszkedési hajlandóságát). Azt is üzenete, ő se ír. Mit írjon, ami itt írivaló van, nem az övé, ami az övé, azon nincs írivaló.

Meg azt is mondta, most egyelőre nem jön haza, bár már amerikai állampolgár. Majd akkor jön haza (és akkor hazajön, föltétlenül, ezt nagyon mondta Lajos), ha olyan kocsija lesz, valóban olyan és akkora és olyan csillogó, amivel megállhat a Gel-
lért szálló előtt. És bele is költözhet, akár egy hónapra is, és odaköltöztetheti Inó néni is, és meghívhat minket is, akár pezsgős vacsorákra is, meg az egész Kisgép- és Motorgyárat, talán még a szókét is, ha azóta [itt ez a része az üzenetnek kima-
rad]. És akár minden este „bedzsalhat nagy lazsankásan” a bárba. Addig nem. Akkor igen. – Gondoljatok rám, fiúk, de ne sajnáljatok! – ezt a mondatot már a repülőgép váróterméből kiáltotta Miklós után.

Lassan negyven éve, hogy Lajos pesti operett-esztergályosból a jólét társadalmában levegőmérnök lett. Gábor végül csak orvos lett, Miklós már nem bokszol és nem sofőr a Gelkánál, egy időben gazdag ember volt. Nekem meg az a dolgom, hogy megírjam mindezt. Hírt nem kaptunk felőle, ő se vette hírünket (hacsak Miklós nem tájékoztatja titokban). De nincs alkalom, ha összejövünk, hogy szóba ne hoznánk Lajost, Inót, Ludwig von Schaffhausent. Az iskolát, ami összekötött, az életet, ami elválasztott egymástól. A Balatont. Elbeszélgetünk, ő róla vagy másról. Lajos ott van közöttünk, hallgat vagy beleszól. Nem lehet ez másképp!

Payer Imre

Zepelin-sárkány

aztán a rózsaszínes égbolttól aláereszkedik
- mint tetejére fordított vulkán - az óriási, zöld
zeppelin. Láng lövell aljából. Nem vászon, ezernyi szem
és tízezernyi szájból van a léghajó. Kötél-
hágcsóként tekereg belőle ama Visnu-létra. Száll,
leng, repül. Rajta mászhat az maga fölé, kit
hol a himálajahatalmas, tarfejű szörny, hol a szírom
szemöldű, diadémós fürtű, szantálpör-csillogó karú csoda-asszony, a
Véletlen, kiszemel. Ami megmarad
Valami-szegte úron át - az ímígyen lesz, így lebeg, hogy ne nyugodjon
végül sem, mint a napkorong a szent hegyen.

* * *

Sárkány-zeppelin bezabál mindenkit.
Se kezdete, se közepe se vége.
Pikkelyes farkok csap a csillagokra.
Zeppelin-sárkány - egyaránt befalja
Száj-tumultusával az impotenci-
Ába húzódott remetéket és a
Tesztoszteronbősz elefántbikákat.
Húves Thetis öblén Luna
Bájorcája lengedez,
Kikeleti kellem-búra,
Szigetemnek keret - ez.
Szerteallegóriázza
(villamoszaj) Hébe máza
(szétrepedő vén ikon),
Mint szexepilt
- szilikon.

Pornós Tünde sétája a Szigeten

Itt a régi garnitúra,
Eshajnalhasonlatok.
Csillámporos garni (kúr a
Cherokee-ban a mocsok!)
Flóra égi balzsama,
Könnyű szellős karzata.
Szklerotikus szólamom
Negélyezik
Romokon.

Pompázatos procedúra:
Feng Shui, kelyhem, dús liget.
Dagadt Jankó beledúl a
Kocogásomba - siet.
Főnemesek ivadéka
- tükröződöm (tarka téka),
Vonulásom folytatom.
Kiérek ez
Alkonyon

A forgalmas nagykörútra...

Sírvers

Megfagyott örvény a sír.
Nincs vége semminek, csak blokkolódik
benne ami volt.
Ez nyom a latba. Örvénybe. Földbe. Vigyázz!
Még elevenek a keretek, de
akárhogy egyensúlyozol, kilöködhetsz
bármikor.

Mozdulatlan áradás.
Erősebb az életnél, ellenállhatatlan.
Ez lesz te is. Te is.
Már, ahogy megszólítalak
már alattomosan figyellek, ahogy figyelsz.
Ahogy a hangom hangoztatod
helyet is cserélünk.
Merevülsz sápadttá, vissza-
térhet belém a mozgás a szóval,
mozgok póre idővé válna -

Kósa Csaba

Minden másképp volt

(Vidám történetek
egy kevésbé vidám pályáról)

XVI. rész

Az öreg fóka

Vonaton utaztunk Kurszkba.
– Egy ugrás csak! – mondta Bogdanov.
Mennyire más az oroszok távolság-ér-
zékelése! Nekik egy ugrás, ami nekünk
hatszázötven kilométer. Délutáni indulás
Moszkvából, érkezés másnap reggel Kurszk-
ba. Ennyi idő alatt Budapestről Szófiába
utazhatunk. Nekik meg csak annyi, mintha
mi Kelenföldről elmennénk Székesfehé-
várra.

Bogdanov egyébként gépkocsiba ült.
Útközben még volt néhány elintézni való-
ja. Jelcin hatalomra jutása után lett az
orosz újságíró szövetség elnöke. Szibériai
ember, vagy ahogy ő mondogatta büsz-
kén: „szibirják”. A Csendes-óceánhoz kö-
zel, Magadanban, a helyi lapnál kezdte a
pályafutását. Kemény hely volt ez a Maga-
dan, a Gulág politikai foglyai sokat írtak
róla. Nem lehetett könnyű ott újságot írni.

De Bogdanovot is kemény fából fa-
ragták. Negyven éves korán túl is vállas,
kisportolt testalkatú férfi. Barna haj, dús
szemöldök, erős vonású arc. Nem szlávos
típus. Inkább Puskin kaukázusi hősei jutot-
tak eszembe róla. Pedig nyilván ősz-szibéri-
ai. Csehov száztizenöt esztendeje írt *Szibé-
riájában* is fel-feltűnnek Bogdanov nevű
emberek.

Hogyan került Moszkvába? Erről csak
annyit beszélt, hogy a változásokhoz új
emberek kellettek. A szovjet újságíró szö-
vetség helyett meg kellett alakítani az
oroszt. Alighanem Jelcin gondolt a ke-
mény kötésű *szibirjákra*, aki bírja a gyűrő-
dést, és akiben meg is bízhat. Valamikor
járhatott Magadanban, és felfigyelt Bog-
danovra.

A *Szibíriákat* 1993-ban ismertem meg, Moszkvában. Bogdanovék keresték velünk a kapcsolatot, látogatásra hívták a Magyar Újságírók Közösségének vezetőit. Mi aztán visszahívtuk őket.

Amikor az első tósztot mondta Moszkvában – orosz ember nem létezhet tószttal, tószttal nélkül –, többször megnyomta a szavait. Oroszország nem a Szovjetunió! Az ő szövetségük nem a szovjet, hanem az orosz újságíró szövetség!

Értettem őt. Mégis zavarban voltam, amikor a tósztra tószttal kellett válaszolnom. Végül ez a rövid mondat jutott eszembe.

– Sosem kevertük össze Brezsnyevet Tolsztojjal!

Hálás volt a mondatért, később – már a sokadik vodka után – elkeseregte, hogy a szovjet idők a legtöbbet az orosz népek ártottak. Elvették tőlük a hagyományukat, a nemzeti kultúrájukat, a vallásukat. Miközben a többi nép bennük látta az elnyomót.

Még több vodka után bevallotta, hogy a Szibériában a nagymama már gyermekkorában felvilágosította, hogy kik is voltak valójában a szovjet népbiztosok.

Megkedveltem Bogdanovot, és azt hiszem, ő is engem. Nyilván ezért telefonáltatott utánam többször is 1988-ban, hogy feltétlenül legyek ott az orosz újságírók kurszki kongresszusán. Meghívták ugyan a többi volt szocialista ország újságíró szövetségeit is, ők azonban különböző kifogásokkal távolmaradtak.

Kíváncsi voltam Kurszokra. A második világháború híres kurszki katlanára. És arra is, hogy milyenek az oroszok, amikor oroszok lehetnek.

A kurszki pályaudvaron koldusok serege fogadott bennünket. A kupolás várócsarnokban rongyos emberek rohantak az utasok elé, a földre vetették magukat, fém-pénzekért nyújtogatták a kezüket. Sok volt közöttük a gyerek.

Az orosz újságírók, akikkel együtt utaztunk a vonaton, láthatóan restellték magukat. Néhányan pénzt dobtak a koldusok

elé, mások igyekeztek minél előbb kiszabadulni a csarnokból. (Később, a kongresszus szüneteiben többször sétáltam egyedül a városban, ismerkedtem Oroszországgal. Fél könyvre való anyagot gyűjtöttem szemlélődés közben. Örültem, hogy eljöttem. Bepillantottam az ellentmondások országába. Koldusok és a főutcán suhanó fekete Mercészek. Elegáns illatszerboltok, és buszokra felpréselődő verejtékszagú emberek. Márványlapokkal bevont bankok, és végsőkéig leromlott lakótelepi épületek. Beléptem egy arannyal bevont, hagymakupolás templomba, ahol a görögkeleti pópák álltak az ikonok előtt, és a kövön kopott ruhás, nylon szatyros nénikék térdeltek, és imádkoztak. Szemben a templommal tűzoltóaktanya volt, az épület homlokzatán rozsdásodó, elszíneződött vörös csillaggal. De hát nem erről akarok írni most.)

Kurszk afféle egy utcás város. Lakják tán nyolcszázezren, de a főutcáján kívül minden olyan kisvárosi. A külső kerületekben falusias. Zöld faházak, mohával benőtt bádogtetők.

A hosszú főutca, a város centruma szocreál stílusban épült. Éppen úgy, mint a városi színház, a kongresszus színhelye. Három napig ebben a színházban ültem. Itt rendezték meg az újságírók kongresszusát.

Lenyűgöző méretek. Magasra nyúló homlokzat, méternél szélesebb falak. Odabenn hosszú folyosók. Emeletre vezető széles lépcsőfeljárók. Fél futballpálya nagyságú színpad. A nézőtérén vörös drapériával bevont székek.

A hatalmas teremben kétezer ember elfér kényelmesen. Kell is ennyi széksor. Itt vannak az orosz újságírók, Arhangelszktől Habarovszkig, Rosztovtól Vlagyivosztkig. A kis népek, a nemzetiségek képviselői is eljöttek. A birodalom határai összébb nyomódtak, de így is legalább száz nép hazája Oroszország.

Bogdanov kiültet az emelvényre. Szabódom, de húz magával. Egyik oldalamon ő ül, a másik oldalamon Ruckoj. Minek kö-

szönhetem a megtiszteltetést? Amikor bemutat, megtudom:

– Csaba Kocsa, a nyugat-európai újságírók elnöke!

Emelkednék föl, hogy kijavítsam őt, de visszanyom. Mégsem kezdek birkózni vele kétezer ember előtt. Persze, megértem gyorsan: azzal, hogy a nem létező ranggal felruház engem, bosszút áll, amiért a többi közép-európai meghívott a füle botját sem mozgatta. Azelőtt a tolongástól agyonnyomták egymást, most meg kellemetlen ide jönniük. Másfelé kereskednek. Hát, ha távol maradtak, majd kinevez engem a főnöküknek!

Különösebben, persze, nem izgatom fel a kongresszusi küldötteket. Akik négy-öt ezer kilométereket utaztak idáig, jóval nagyobb távolságban laknak, mint innen Párizs. Vagy London. Nyugat-Európa számukra nem sokat jelent. Hiszen még akkor sincs, mint az európai Oroszország fele.

Ruckoj, a kurszki kormányzás kormányzója a mikrofonhoz lép. Ha nem harangozzák be előre, hogy ő tartja a kongresszus megnyitóját, nem ismernék rá. A magyar televízióban láttam, ha jól emlékszem, 1993-ban. A moszkvai parlament szétlőtt, füstölgő épületéből lépett ki, te-repszínű egyenruhában, feltartott kézzel. Géppisztolyok szegeződtek rá. Mielőtt megadta volna magát – a hírek szerint – felhívta telefonon a moszkvai nyugat-európai követségeket. Tartott tőle, hogy Jelcin leszámol vele. A diplomata szemé láttára tán mégsem merik kivégezni.

Őt esztendeje elcsigázott volt, az arcán nagy-nagy fáradtság látszott. Félelem nem volt azon az arcon, csak teljes kimerültség.

Most divatos szabású öltönyt visel, a hófehér inghez hullámos mintájú, kék nyakendőt. Dús, deres haj, ápolt bajusz, felvett fej. Kemény tekintet. Charles Bronsonra hasonlít, az amerikai indián filmek nyugodt, méltóságteljesen vakmerő hősére.

De Ruckoj valódi kalandokat, valódi tűzharcokat élt meg. Valódi életveszélyekben forgott. Az afganisztáni háború idején, repülő tábornokként négyszer lőtték le.

Mind a négyszer kiugrott a gépéből. A társai keresztet vetettek rá, a vad vidék vad harcosai közül ép bőrrel nem szabadul. Mindig kivágta magát.

Két lábszárában több a platina, mint a csont. Oroszországban nemzeti hősként tisztelték. Míg Jelcin-ellenes párttűt nem lett. De megint kivágta magát. Ki tudja, Jelcin miért bocsátott meg neki? Miért nevezte ki kormányzónak? Talán szüksége volt az ejtőernyős hősrre, mert sok híve maradt. Az idő multával tán Ruckoj is keze-sebberé vált.

– Elvtársak! – szólítja meg Ruckoj az újságírókat. Am korántsem elvtársi beszédet mond. Kíméletlenül ostorozza az országot, amely elveszítette nagyhatalmi rangját, és egyre lejjebb süllyed. Ostorozza a korrupciót, a lopást, a nyomort. Oroszországból a múlt hét évben kiloptak több százmilliárd dollárt. Az olajat, a gázt, a szi-bériai fát fillérekért kótyavetyélik el. A mezőgazdaság romokban hever.

– Mi lett belőled Oroszország?! – kiált fel.

A légszárny zizzenését meg lehetne hallani a hatalmas teremben.

– Mi lett a hadsereggel? Szégyen Afganisztánban! A csecseneket sem tudtuk legyőzni! Mi lett a légierőből! A hadsereg leépül, az egész világ rajtunk mulat. Hová lett a büszkeségünk? Az orosz nemzeti büszkeség?!

A másfél órnyi döbrent csend után felcsattan a dörgő taps.

Jönnek sorban a mikrofon elé az újságírók. Száznál többen jelentkeztek felszólalásra. Beszélnek ők is a korrupcióról, a sajtószabadság megsértéséről, az anyaggyűjtés nehézségeiről, a megélhetéshez gyakran kevés újságírói fizetésről. Az első nap még nem lankad a figyelem. De másnap már fárad az ember. Különösen az esti vodkázás, a kevés alvás után.

Ebéd után le-lekókad a fejem. Látom, hogy Bogdanov is hasonlóképp küszködik. Neki azonban ébernek kell maradnia. Mégis az ő szövetsége tart kongresszust. Én, a „nyugat-európai elnök” megengedhetem magamnak, hogy el-elbóbiskolok.

Különösen azok után, hogy a tolmács időnként hortyogva álomba merül mellett.

Már éppen az asztalra koppan a fejem, amikor élenkség támad a teremben. Felnézek. A színpadra vezető lépcsőn fura alak kapaszkodik fölfelé. Feszül rajta a nadrág, a zakó. Haja az arcába hull, a fejét nem látni. Rövid, vastag lábait erőlködve tolja feljebb egy-egy lépcsőfokkal, szuszog, megpihen, s újra nekiveselkedik. Az egész terem biztatja, és amikor eléri a színpadot, elismerő taps köszönti. Egy öreg, elhízott foka gördül a mikrofon elé. Gömbölyű test, széles, mongolos fej. Zsíros haj, résnyre szűkülő szempár, olajosan fénylő, ritkás, kétfelől lekonyuló bajusz.

Az éles hang az alvókat is felriasztja.

– Elvtársak! – dörgi az öreg foka. – Itt mindenki Oroszországról beszél! Hát mi ez? Mi történik itt? Hát hol élünk mi? A Szovjetunióról mért nincsen szó?!

Micsoda jelenség! Micsoda humor!

De a foka nem oldja fel a tréfát. Haragosan tüzel az arca, két tömpe kezével felváltva sújt a levegőbe.

– Hol a Szovjetunió?! – ismétli felindultan. – Hol van?!

Előbb csak kuncogás hallatszik, aztán nevetés. Az öregember megmerevedik. Nem érti, hogy min nevetnek. Bogdanovra nézek. Ez az öreg foka nem tudja, hogy...?

– Nem tudja. – ingatja a fejét somolyogva Bogdanov.

Csukcsföld, ahonnan az öreg érkezett, messzebb van Kurszktól, mint Izland. Körülbelül olyan messze van, mint New York. A Szovjetunió megszűnése óta ez az első újságíró kongresszus, amelyen az öreg foka részt vesz. Vagy nem hívták eddig, vagy nem érkezett meg hozzá a meghívó. Nyilván nem jelentkezett, amikor a szovjet szövetségből át lehetett iratkozni az oroszba.

Ide sem egyszerűen jutott el. Úton volt heteken át. Végére is valahonnan a Bering-szoros vidékéről, a Csukcs-felföldről indult el, jó két hónapja, hogy itt lehessen a kurszki színházban. Utazott rénszarvas szánon, helikopteren, repülőgépen, vona-

ton, amíg Moszkvába érkezett. Neki aztán már valóban csak egy apró ugrás volt Moszkvából Kurszkba menni.

És úton volt ennek előtte is. A csukcsok – hiába autonóm körzet Csukcsföld – nincsenek sokan, tán tízezen. Írott nyelvük is alig száz esztendeje van. A tízezer csukcsnak készülő újságot az öreg foka szerkeszti és írja, már évtizedek óta. Még fiatal korában kezdte. Mióta újságíró lett – tehát kiemelkedett a természettel viaskodó, nehéz sorsú népéből – úton volt folyvást. Kiemelték, tehát meg kellett hálálnia a bizalmat.

Sílécen, rénszarvas szánon, gyalogosan járta az egymástól irdatlan távolságban lévő kis településeket. Beült a jégkunyhókba a halászokhoz, elkísérte őket a viharos tengerre. Ült a rénszarvas vadászok kunyhójában, a *jurangában*, hallgatta a csukcs meséket, balladákat, és a mindennapos vadásztörténeteket. Nem volt olyan kolhoz, szovhoz, ahol ő többször is meg ne fordult volna.

Úton volt télen, a harminc-negyven fokok fagyokban, és úton volt nyáron, amikor a rövid nyári hetekben a hőmérő akár plusz hat-nyolc fokot is mutatott. Megírta népe küzdelmét a tundrafarkassal, lefotózta a halászokat, amint pusztá kézzel kihúzzák a tengerből a hálót.

Jegesmedvék, roszomákok, sarki rókák világában élt, valóban Isten háta megetti világban, ahol az emberek csak úgy maradhatnak meg, hogy törődnek egymással. Tartja bennük a lelket, hogy van egy újságuk, amelyet róluk és értük írnak.

Az öreg foka ennek az újságnak szentelte az életét. 1998-ig nem szóltak neki, hogy valami történt a Szovjetunióval.

Miért lenne ez csoda? Csingiz Ajtmatov egyik könyvében olvastam, hogy a kirgiz pusztákon az 1920-as évek végén még azt hitték az emberek, hogy Oroszországban a cár uralkodik. Egy ilyen hatalmas országban idő kell hozzá, amíg a peremen élők értesülnek a történelmi változásokról.

Az öreg foka Kurszkban értesült a Szovjetunió megszűnéséről. Haragos, számon-

kérő felszólalása után harsogó nevetés tört ki a teremben – megsértődött. Eltűnt.

Kértem Bogdanovot, hogy hozzon össze velem, szeretném jobban megismerni az öreget. Kerestette, a szállodai szobájában nem találták. Kiment a városba, elbújt valahová?

– Nohát – csóválta a fejét Bogdanov. – Ő az egyetlen csukcs a szövetségben. És ő is elveszik...

Estére mégiscsak megkerült. A színház emeleti folyosóin tartott fogadáson megpillantottam őt az egyik sarokban. Csak amikor rájött, hogy senki sem törődik vele, akkor merészkedett elő a sündisznóállásból.

Gyanakodva méregette a svédasztalt, lépésről-lépésre közelítette meg. Nem nyúlt sem a szalámis, a kaviáros szendvicsekhez, sem a banánhoz, a narancshoz. Alig érte fel az asztalt, most láttam csak, hogy milyen alacsony az öreg foka.

Az egyik tálcán halat fedezett fel. Óvatosan odanyúlt, a tányéjára rakott egy jókora adagot. A zsákmánnyal az egyik üres ablakmélyedésbe vonult.

Gyorsan végzett. Csak végigfutott a halon a fogsora, és a hús máris eltűnt. Maradt a puszta csontváz. Ahogy evett, a szálkák anélkül potyogtak a tányéjára, hogy akár egyetlen ujjal is hozzájuk nyúlt volna. Olvasni olvastam, hogy a halászok, a természeti emberek így eszik a halat – nem vesződnek a szálkával –, a valóságban most láttam először ezt a technikát.

Az öreg csukcs visszavitte a tányért az asztalra, ügyet sem vetett az ott sorakozó pompás választékra. Az evéssel ő már végzett.

Hátravolt még az ital. Bor, sör, pezsgó, konyak nem érdekelte. Kezében egy üres mélytányérral a folyosó végén felállított nagy szamovárhoz gurult. Teát kért. A kisasszony megtöltötte a csészéjét.

Az öreg megint visszahúzódott az ablakmélyedésbe. A csészéből átcsurgatta a teát a tányérba. Abból ivott. Egyetlen csepp sem hullott a földre. A csészét és a tányért maga mögé tette az ablak párkányára.

Ekkor szólítottam meg. Elé álltunk a tolmáccsal, gyanakodva pislogott ránk.

A tolmács jószerivel semmit sem tudott a csukcsokról. Nem volt mibe kapaszkodnom. Azzal mégsem akartam kezdeni, udvariatlanul, hogy megkérdezzem a csukcs újság nevét. Csukcsföld legnagyobb városáról érdeklődtem.

– Anadir – mondta morózusan az öreg.

– Igen, igen! – ütöttem a fejemre, hogy a bizalmába fogadjon –, Persze, hogy Anadir. A csukcsok fővárosa.

– Nem főváros! – hűtött le.

– Hanem?

– Körzeti székhely!

A tolmács cigarettával kínálta az öreget. Visszaütötte.

– Én sem dohányzom! – próbáltam a kedvében járni. Nem hatotta meg.

Csak akkor engedett fel kicsit, amikor magunkról, magyarokról kezdtem beszélni. Hallani nem hallott rólunk, de megélenkült a szeme, amikor elmondtam, hogy egykor mi is keleten tanyáztunk, az Ural közelében. Akár feléjük is indulhattunk volna, amikor felkerekedtünk.

Akkor már kezdett a bizalmába fogadni, amikor megemlítettem, hogy ma is élnek rokonaink Szibériában. A vogulok és az osztjákok.

Róluk sem igen hallott, de azért értélte az értesülést. Hogyan is hallott volna, a mi ugorjainkról, akik a csukcsoktól sok-sok ezer kilométer távolságban, szerteszóródva élnek, nem is Közép-, hanem inkább Nyugat-Szibériában. És sajnos ők sincsenek olyan sokan, hogy a csukcsok között beszédtema legyen a létezésük.

Most már megteremtődött az oldottabb beszélgetés légköre. Már azt is tudtam, hogy az öreg csukcsot Jaungadnak hívják. Hetvenhárom éves, a felesége még él, két fia van. Az egyik rénszarvas vadász, a másik elköltözött a Kamcsatka-félszigetre. Róla már rég hallott.

Megkérdeztem, hogy mire emlékszik vissza legszívesebben az életében? Arra, hogy a párt elküldte újságírónak. Amikor elindított-

ták a csukcs újságot. Az már ötven évnel régebben történt.

– És mire emlékszik kevésbé szívesen?

Azt hittem, valamelyik viharos tengeri útra a Csukcs-tengeren. Vagy egy életveszélyes vadászatra a tundrán. De ő ezt mondta:

– Vojna.

Vagyis a háborúra.

– Hol harcolt? – kérdeztem.

– Seholl – és egyszerre haragos lett az arca.

Hát akkor hogyan emlékezhet rá?

– Nem engedtek harcolni – mondta. Még haragosabb lett, szikrákat szórt a szeme.

Gondoltam, talán azért nem engedték, mert csukcs. Nem bíztak eléggé a csukcsokban. Mert még nem jutott el Csukcsföldön mindenhová a hír, hogy már nem a cár az úr...

Ahogy lehiggadt, mesélni kezdett. 1944-ben – akkor töltötte be a tizennyolcadik évét – jelentkezett a Vörös Hadseregbe. Akkor értesült róla, hogy kitört a második világháború. Felült a rénszarvaszánra, és ötnapi út után megérkezett Anadirba. Megkereste a sorozóbizottságot. Mért jöttél, Jaungad? Sorozzanak be, vigyenek el harcolni minél előbb!

Nem vették be. Megmérték a magasságát: száznegyvenhét centiméter. Százötven centi alatt nem lehet bevenni! Kérlelte őket, mi az a három centi, ő is éppen úgy el tudja sütni a puskát, mint más! A páncélosba meg még inkább belefér, oda úgyszólván kis termetű legényeket raknak. Nem és nem! Hát mit tegyen? Nagy szegény az, ha így megy haza! Az egyik tiszt megvigasztalta: „Nőjél még három centit, és jelentkezz!”

Otthon az asszonyok halzsírral kengették, azt ígérték, hogy attól megnő. Amúgy is még csak tizennyolc éves. Még nőhet. Nőtt is. 1946 elejére elérte a száznegyvenkilenc centit.

Akkor újra rénszarvaszánra ült, elhajtott Anadirba. A sorozóbizottság előtt kihúzta magát. „Miért jött?” „Nőttem két centit!” „No, és?” „Harcolni akarok a néme-

tek ellen!” A tisztek nevetni kezdtek. „A háborúnak rég vége, Jaungad!” Eredj haza!”

Nehezen hitte el, hogy igaz, amit a tisztektől hallott. Csak évek múlva nyugodott bele, hogy nem harcolhat. Amikor találkozott néhány jakuttal, akik Anadirba költöztek, és megerősítették, hogy valóban véget ért a háború.

Láttam a tekintetén, hogy kételkedve fogadja azt a hírt is, amellyel itt, Kurszkban szembesítették. Megszűnt volna a Szovjetunió? Egyszer és mindenkorra? Vajon miért akarják erről meggyőzni őt?

– Maguk is úgy tudják, hogy megszűnt? – kérdezte tőlem.

– Úgy. – feleltem.

– No, de... – próbálkozott még.

– Hiszen Önöknél is van rádió. – pedzegettem. – Bemondja a híreket...

– Nem érünk mi rá arra, hogy rádiót hallgassunk!

Mást várt tőlem, nem azt, hogy én is hitelt adjak a kurszki mendemondáknak. Menie kell, mondta hirtelen, ne haragudjak.

– Hová siet?

– Lapzártal! – mondta kurtán.

– Mikor lesz?

– Augusztusban!

– Hát az még odébb van. Kicsit még maradhatna!

– Ki van számítva! – mondta. Az esti vónattal elmegy Moszkvába. Onnan repülőgéppel Tomszkba. Onnan helikopterrel tovább. Nem értettem a hely nevét, hogy hol száll le vele a helikopter. Onnan egy motoros repülő felviszi északra. Jakutföldre. Oda majd érte mennek rénszarvas szánnal. Az lesz a hosszú út. Az eltart másfél hónapig.

Búcsúzásként elkértem a címét. Nem, nem, sietnie kell, majd máskor.

Máskor? Mikor találkozik az életben egy csukcs meg egy magyar?

– Majd – nézett rám sokat sejtetően a mongolos szemével. – Majd... amikor kiderül az igazság...

Azzal gurulni kezdett, és elgurult a folyosóról, kigurult a színházból, ki Kurszkból. Mint egy öreg foka, aki megunta a szárazföldet.

Mohácsi Árpád

Szfinksz

Ez az erdő is csak úgy történik velem,
Hogy nem tudom, melyik belőle az én
történetem.

Ködfoltok, olajos égrojtok között
Előbukkan a város,
Életem vánkosa,
Ahol nyugtatom fejem.

Ül egy szfinksz átellenben velem.
Elfordítom a fejem.
Naná. Nem vagyok kíváncsi a hülye
Találós kérdéseire.

Amikor nem vág össze

Az az érzésem, hogy minden csak
történik velem.
Hogy nem én vagyok a kezdeményező,
Hogy a dolgok kikezdenek velem.
Itt van például ez a reggel.
Ez az ostoba, csorba bögre,
Az olló a kezemben, amivel mellényírok,
Nem vall rám ez a sodortatás,
Ez az örök sodrófa.
Miért tűrjem el, hogy egy olló nem
működik rendesen?
Miért tűröm el, hogy olyan kép legyen
rólam,
Amit mások vágtak össze,
De nem vág össze velem?

Bene Zoltán

Párhuzamosok

A vén Ilie rárakott egy hasábfát a tűzre,
majd paraszt vett ki kérges kezével, s be-
létette a pipájába. Nagyot szítt rajta, aztán
eregetni kezdé a füstöt. Mélyen barázdált
ábrázatán, mint mezőn a hajnali napsugár,
szerteszaladt az öröm. Ritkás szakállá, akár
a vedlő kutyaszőr csimbókjai, rezegett a
gyönyörűségtől. Leszívta a füstöt tüdejé-
nek odvaiba, benntartotta kevés ideig,
megjáratta ott, miként a csitkót szokás a
virágos réten, majdan egy nagy sóhajtással
kieresztette.

– Ej, domnul Lázár – csippantott felém
a szemével –, nagy gyönyörűség a dohány,
akárki meglássa!

– No, hadd tegyek próbát magam is –
nyúltam a dohányzacskó felé. Megtöm-
ködtem a pipámat, paraszt tettem belé, s
előbb szíttam, aztán fújtam a füstöt, akár
valami kémény.

Hallgattunk egy sort.

Egy egész sonkát hozott fel az erdész-
né, kenyér is van bőven, elleszek egy dara-
big. A kutya csendes odakint. Remélem,
valóban jelez időben, ha jönnének. Jó,
hogy legalább ezt a füzetet hozták meg a
tollat. Elfoglalom magam, míg az újabb
adag könyvet beszerzik. Ki tudja, meddig
kell itt kuporognom?

– Csak szelídebb ez a füst, domnul Lá-
zár, mint ama sok másik vala – szólalt meg
nagy sokára a vén Ilie.

– Ahogy mondog, öreg – feleltem én
keserű szájjal.

– A lancu meg az emberei nem tudták,
mit cselekszenek – emelte rám nagy, be-
szédes kutya-szemeit a vén Ilie. A szép,
barna szemekben bánat csillogott, mint
harmat a reggeli fűvön.

– Tudom, Ilie – nyugtattam. – Nem a
lancu a hibás, s nem a sok éhenkórász,
hanem a császár gazemberei, akik félreve-
zették őket! És, ha jól belegondolunk, hi-
básak vagyunk mi is. Legalább oly mérték-
ben! A gőgünk, az elbizakodottságunk!

Korábban kellett volna kezdet nyújtanunk! Lehetőleg már a balászfalvi gyűlés után... Egymásra vagyunk utalva. Lám, én is te-read, öreg!

– Hagyd el, domnul Lázár! – legyintett Ilie. – Kicsiny gyermek korodban is vendégül láttalak sokszor, most sincs másként. És egy vén oláh pakurárnál úgysem keresnének, nem vállaltam én semmiféle veszélyt. Semmi kockázatot, domnull! Jobbitani akarok csak. Törleszteni a lancu helyett. Meg a többiek helyett.

– Csak törleszteni, Ilie? – piszkáltam a dohányt a pipában egy gallyacskaival, nem mertem az öregre nézni.

Ilie hátravetette őszbe hajló fonatait, arcán hamiskás mosoly bujkált.

– Tudod te azt, domnul Lázár, tudod jól, hogy többet is tennék érted! A térde-men lovagoltál, a szakállamat s a hajamat huzigáltad, neveltél gyöngyözve, ha dobáltalak a Napba! Tizenegynéhány eszten-deje csak...

A vén Ilie a semmibe révedt, s a szemében felcsillant valami.

Megint azzal a szegény Lajossal álmodtam, szegény Schwarcz Lajossal. Hogy vérzett a szerencsétlen! És ha jól emlékszem, ha jól láttam, a házfalról kapott gellert a golyó. Biztos vagyok benne, hogy nem rá lóttek, csak ránk akartak ijeszteni! De a tömeg önálló élőlényé vált, s az egész Takaréktár utca egyetlen tömeggé. Az a Lajos elájult és vérzett nagyon, az nem vitás, ám ha hagyják, hogy bekötözsem, ma is él, ebben csaknem biztos vagyok. De nekik vér kellett, mártír kellett – halottnak látták hát, mikor még élt! Meddig fognak kísérteni a képek? A bőrkabátos, széjjelvert arccal, a fogai látszottak, levált róluk a bőr... A szemei kifolytak, s úgy megtépázták az egész ábrázatát, mintha húsdarálóba rakták volna! Hogy nyüzszített, hogy könyörgött! Mi meg csak rúgtuk, minden dühünket beleadtuk a rúgásokba, minden kínunkat, félelmünket levertük rajta! Csak felejteném már el! Inkább a szépre emlékeznék: a reményre, az örömmel! De csak emészttem magam...

Emlékszem, negyvennyolc májusának közepén megérkeztek a toborzók Erdélybe, kiket a magyarhoni kormány menesztett a székelységhez, hogy készülődjenek a közös haza oltalmára. Egyik ilyen toborzó Gáll Vendel csíki ember vala, s nékem régi jó emberem. S véle érkezett egy másik ügybuzgó férfiú is, ki elmesélte, hogy alföldi falujában egy reggel nemzetiszínű zászló lobogott a templom tornyán, a kisbíró összedobolta a népet, s a nótárius eléadta, miszerint mostantól nincs dézsma, nincs robot, s minden ember egyenlő, merthogy minden ember szabad. Így kezdődött. Az odaáti falvakban így. Csakhogy már a márciusi tizenkét pont is az Uniót kívánta, s az áprilisi törvények és a májusban összehívott utolsó erdélyi országgyűlés éppen azon voltak, hogy eme kívánalmat valóssággá nemesítsék, s ezáltal a két haza egyesüljék, és az erdélyi nép is felszabaduljék a terhek alól.

Lehet, jobban tettem volna, ha Vendellel megyek. Ő már nyilván biztos helyen van Svájcban, vagy már odaát, Amerikában. De én csak nyavalyogtam, hogy nem tudok elmenni, nem tudok élni máshol, nem vagyok képes megszokni idegenben. Most meg úgy vagyok itthon, hogy voltaképpen nem vagyok itthon. Bujkállok egy eldugott erdészházban, mint valami gonosztevő! Kívül rekedtem a világon... Mindenem kívül rekedtem. Bár az országban vagyok, az én országomban, mégsem vagyok sehol. Az ország enyém, de én nem vagyok az országé. Kitagadott, megtagadott vagyok. Szar egy világ ez, szar egy világ!

Le vagyok győzve. Mindannyian le vagyunk győzve. A legyőzöttek nemzete vagyunk.

*Múltunk gonosz volt, életünk pogány.
Rabsors ma sorsunk, s mégsem átkozom.
Jó, hogy nem ültem győztes lakomán,
S hogy egy legázolt néphez tartozom.*

Jó a fenét! Ugyan mi a jó benne? Szar egy világ ez, hogy az Isten rohasztaná rá az eget!

Én az előző esztendőben tértem haza a jó Maros-Vásárhelyről a falum tanítóságába, még alig szoktam bele az új körülményekbe, s máris a feje tetejére állott minden, ami különös érzés vala, jóllehet régóta akartuk mi már, hogy álljon csak a feje tetejére a világ!

A toborzók járták a vidékeket, s bár sok helyütt az egybeverődő férfiak nem akarták odahagyni a szülőföldjüket, mert a balázsfalvi gyűlés után a románság mozgolódni kezdett, de sokan azért a városokba vonultak, ahol kezdték felállítani a honvéd zászlóaljakat. Hanem valamiképpen igen lassan haladtak a dolgok...

Amikor az az aljas sortűz eldőrdült, mindenki a földre vetette magát vagy futni kezdett. Háborút járt férfiak osztogatták a tanácsokat, parancsokat, hogy mit kell tenni, de alig akadtak néhányan, akik hallgattak rájuk. Én egy fa tövébe feküdtem a Széchenyi tér sarkán, s hogy mi történt aztán, nem tudom. Következő emlékem az, hogy Schwarcz Lajos testét emelik a magasba, hogy körbevigyék a városon, mint véres bizonyosságot, s én hiába bizonygatom, hogy él még, be kell kötözni, elhajtának...

Lehet, hogy tévedtem?

Hamarosan elért egykori diáktársaim hívó szava, s én anyám könnyeivel mit sem törődve Kézdi-Vásárhelyre mentem, hol a székely határőrezred központja vala. Itt régi kenyeres pajtásaimmal úgy láttuk, a székelyek, bár erősen buzog bennük a harci indulat, nehezen mozdulnak a nagyobbik haza védelmére, mert egyrészt a Puchner katonai kormányzó különféle leiratai állandóan összezavarják őket, másrészt a frissiben éppen kimondott Unióval kapcsolatosan is számos kérdéssel élneek, harmadrészt erősen tartanak attól, hogy ha elmennek, a románok kárt tesznek otthonaikban. Mi néhányan hiába érveltünk amellett, hogy elég jól szervezett, jól felügyezett őrizetet hátrahagyni a harcban járatlan, csak a dúláshoz konyító oláhok ellen, s máris vonulhatunk a szabadság védelmére, az atyafiak csak csóválták a fe-

jüket. Pedig nem védekezni kellett volna ellenük, nem verekedni, marakodni, már látom én jól, hanem megegyezni velük! Megadni nekik ugyanazt a szabadságot, amit megkaptunk mi, magyarok. Akkor Bécs nem tudta volna magához édesgetni, s ellenünk fordítani őket, hanem váll váll mellett küzdhattünk volna! De ezt minékünk megtenni hatalmunkban nem állott, Kossuth pedig elmulasztotta a megfelelő alkalmat...

Gáll Vendel barátom bizonygatta, hogy fel kell mennünk Pestre. Nem Szegeden dőlnek el a dolgok, én is tudtam, de Pestre menni, harcolni, ha kell – ehhez valahogy nem fűlött a fogam. Félttem? Nem is tudom, félttem-e. Talán nem a félelem tartóztatott, hanem a hivatástudat: orvosnak készültem, azaz gyógyítani s nem ölni. De lehet, hogy ezt csak most érzem, most gondolom így, utólag. Nem tartom kizártnak, hogy akkor félttem. Mindenesetre leküzdöttem, akármilyen hátráltatott...

– Az oroszok nem hagyják ennyiben – bizonygatta Vendel.

– De az amerikaiak sem! – állítottam én, mire ő csak legyintett.

– Vagy a magunk emberségéből, vagy sehogy – mondta.

Neki lett igaza.

De Pestre azért felmentünk. November 3-án este érkeztünk.

Másnap elszabadult a pokol.

Csendesen csordogáltak az események, valamint a patak vize csörgedezik a lankás domboldalon a völgy felé, s egyszerre híre kelt, hogy a rácok Magyarhonra törtek. A székelység azonban még mindig nem mozdult, így aztán néhányan, volt marosvásárhelyi diákok, szívünkben a lángoló hazafiúisággal, fogtuk magunkat, Pest-Budára szekereltünk, s ott felcaptunk honvédeknek.

Mindez már negyvennyolc nyarán történt, jól benne jártunk már az augusztusban is. S bizony csakhamar majdnem meg is bántuk, hogy úgy igyekeztünk honvédeknek állani, mert féltő volt, hogy az itáliai hadszíntérré vezényelnek bennünket testvéreink, a talján forradalmárok ellen, mivel

az országgyűlés ilyen irányú határozatot tett. Eszerint a kiegészítendő régi ezredek (s mi egy ilyenhez készülődünk bévonulni), mihelyst a körülmények engedik, magyar lábra állíthatnak, de addig maradnak jelen állapotjokban a régi tisztek s német vezényszó alatt, s csak az újonnan felállított honvédezredek állíthatnak egészen magyar lábra. Akkor összeszólalkoztam egyik régi kenyeres pajtásommal, ki azt volt bátor állítani, hogy ezt a szégyenletes határozatot Vörösmarty is megszavazta. Én ezt el nem hittem, hiszen Vörösmarty költeményeiből tanultam én a magyarságot, a hazaszeretetet s az emberséget. Már kis híján összeverekedtünk, midőn egyik szóztalan társunk, Vajda János nevezetű, ki Petőfivel is barátságot ápolt, s maga is szerzett verseket (él-e, hal-e vajon?), szóval ez a mogorva férfiú elibém tette az újságot, melyben ott állott csakugyan fehérre nyomtatva feketével, hogy Vörösmarty Mihály igennel voksolta, mikor nemmel kellett volna voksolnia az igaz magyar hazafinak! Be kell vallanom, hogy csaknem sírva fakadtam. Megkövettem bajtársamat, kinek az imént majdnem nekiestem, és duzzogva egy sarokba vonultam. Legszívesebben dühöngtem volna, amiért a Szózat költője ily csúfosan szerepelt az országgyűlésben, hová pedig a nép hő szeretete juttatta. Sokáig nem is tudtam megbocsájtani neki, kivált, hogy a szabadság fáklója, Petőfi is kikelt ellene. De miként is érthették volna azt a szavazatot? Hittük, hogy teljes joggal várjuk el tőle, hogy keményebben szóljon, hiszen nemrégiben még ő írta:

*A síkra, magyarok,
Fegyvert ragadjatok!
Hazánkat újra meg kell váltani.
E drága föld színét
Borítsák szerte-szét
A pártütőknek véres csontjait*

Lázások voltunk és meggondolatlanok...

Mára megbocsájtottam neki. Talán ama búskomorságnak volt első jele az az értelmetlen szavazat, az a méltatlan bizonyta-

lankodás, mibe a bukás után, mint hírlík, belémerült. Vagy csak hűségese akart maradni ahhoz a kormányhoz, melyet oly nagyra tartott? Hisz köztudott: Kossuthot mennyire félve figyeltél! Eh! Nem ezen kell rágódni már, annyi szomorúbb van, min rágódhatom... Inkább folytatom ott, ahol elhagytam, hadd teljék felettem az idő.

– Csibi Lázár – nyújtottam a kezem a borzas üstökű férfiú felé, aki a fegyvert osztotta. November 4-e volt.

– Erdélyi vagy? – kérdezte valaki a hátam mögül.

– A nagyapám nem tette le a hűségesküt a románokra, inkább átjött huszonkettőben – soroltam a fejemet tekergetve. Zavart, hogy nem tudom, ki kérdezett.

– Velünk vagy, az a lényeg! – vette át a szót a borzas üstökű, azzal egy puskát nyomott a kezembe.

Így kezdtük a harcot. Kipirult arccal, kitért mellel, véres, kialvatlan szemekkel, csapzottan, lázasan. Sokan hitték, hogy győzhetünk. Sokan pedig hitték, hogy jönnek az amerikaiak. Sokat azonban csak sodortak az események, megállíthatatlanul, feltartóztathatatlanul...

És jöttek a tankok. Feltűrték a követ, kilőtték a házak falát, csikorogtak és nyögtek. Szörnyűek voltak!

S nekünk semmi esélyünk nem volt a tankok ellen. Ezt józan ésszel már negyedikén, de legkésőbb ötödikén vagy hatodikán tudtuk is mindannyian. Csakhogy mi nem a józan eszünkkel, hanem a szívünkkel harcoltunk! Szívünk pedig akkora volt, akár a Mátyás templom harangjait! Akkora és könnyen sebezhető...

Hanem Itáliába mégse kerültünk (mert végül is csak nem valamely régi kiegészítendő, hanem az egyik újonnan felállított ezredhez irányítottak bennünket), de kerültünk hónapok múltán a délvidékre, hadakozni a rácok ellen, Kiss Ernő parancsnoksága alá.

Több hadszínteret megjártam a szabadságért vívott nagy háborúnkban, de mondhatom, a bánásági volt mind közt a legkegyetlenebb! Mert míg északabbra a honvédot a lakosság segítette, etette, te-

nyerén hordozta, itt a nép ellenséges volt: kővel dobáltak bennünket, lesből lőttek ránk, s akit elfogtak, kegyetlenül megkínozták. Akadt, akit élve eltemettek, másiknak felvágta a hasát, megtömték szalmával és meggyújtották, számtalan szörnyűséget vittek véghez! Azt kell mondanom, a bán-sági hadjáratban nem a csatározás volt a legnehezebb, hanem az iszonyatos nélkülözés és a félelem a mindenütt jelen lévő, de láthatatlan ellenségtől. S akkor még nem beszéltem a farkasordító hidegről! Ezernyolcszáznegyvenkilenc januárja olyan csikorgó hideggel köszöntött ugyanis ránk, ami – nőt még otthon, Csíkban is ritkán tapasztaltam. Mindenfajta védelmet nyújtó hely hiányában a síkon háltunk, s azt is megtiltották, hogy tüzet rakjunk. Ám a szükség nagy úr: a tiltás ellenére letaroltuk a közeli erdőket, bozótosokat, s így tűz mellett töltöttük az éjszakát, Szilveszter éjjelét.

Újév napján pedig már hadakoztunk. Rohammal vettünk be egy falut, nagy mérszarlást téve ott, de nem volt megállás. A huszárok jártak az élen a harcban, nélkülük mi, gyalogosok mit sem értünk volna. Ők vágta rendet az ellenség sorai közt, melybe mi behatolhattunk, nélkülük csak lövöldöztünk volna egymást vég nélkül. Győztünk, s marsolhattunk tovább, Pancsova volt a cél, hogy elfoglalván kiszorítsuk a Bánságból a rác martalócokat. Csakhogy Pancsovánál rúttul megverték bennünket, futottunk, akár a nyulak, ki merre látott, arra rohant. Én nem is láttam az ellent, csak a mi embereinket, kik elől haladtak, de már akkor menekülőre fogták. Olyan rémület ült az arcukon, hogy meg sem próbálhattuk megfordítani őket, rohantunk inkább mi is.

Meg se álltunk Zichyfalváig, de míg odaérkeztünk, majd' megfagytunk. Ott aztán Kiss Ernő helyett Damjanichot tették parancsnoknak főlibénk, ami nagy örömet okozott a táborban, mert Kiss Ernőre a pancsovai kudarc és csúfos futás miatt igen haragudtunk. Én azonban nem sokáig voltam Damjanich keze alatt, mert miután elindultunk Zichyfalváról, egy lesből leadott lövés leterített, s kórházba kerültem.

Emlékszem, mennyire örültem, mikor láttam az első orosz tankot kigyulladni. És hogy megdöbbsentem, amikor kiugráltak belőle a katonák, akiket azonnal lelőttünk. Az egyik mongolarcú gyerek volt, fiatalabb nálam. Azonnal láttam, hogy tüdőlövést kapott, a száján bugyogott fel a vére. A szemeiben nem félelem ült, nem is iszonyat. Inkább csodálkozás, meglepetés. Ha nem szoktam volna hozzá az egyetemen a vérhez, biztosan hányok. De nem hánytam, csak remegtem. Embert ölni, bármi legyen is az oka, embert ölni lehetetlen. Mégis olyan könnyű megtenni...

Magunkat védjük, mondják sokan. Háborúban ölni nem bűn. Talán így van. Talán nem. Azt a mongolarcú gyereket azonban ugyanúgy sajnálom, mint Schwarcz Lajost. Mindkettő ártatlanul halt meg, ebben biztos vagyok. És az ártatlanságuk zavar. Jobban, mint a haláluk. Ha a halálukban egyenlők, akkor azok az ártatlanságukban is? Nem tudom. Azt sem tudom, miért fontos ez. Fontos ez? Igen, az. Számomra fontos. Mert a magam dolgát könnyíteném meg, ha gyűlölni tudnám azt a mongolarcút, vagy kevésbé tudnám sajnálni, mint az ifjúnunkást...

Csak én vagyok. Egyedül én. A saját dolgomat kell könnyítenem!

Alighogy felépültem, visszakerültem a hadszíntérré, s újfent Damjanich alá, ki azonban nem jó ómen vala énnékem, mert megint meglóttak.

Tápió-Bicske és Nagy-Káta között botlottunk az ellenségbe, s az élen járók harcban bocsájtkoznak. Egyszerre aztán az ágyúk moraja megszűnt. Az előütközet Bicskénél elveszett, s midőn a nyerni gyakran, de veszíteni soha nem szokott Damjanich-sereg erről értesült, bosszús zaj futotta át a sorokat, s egy általános „Előrel!” hasított a levegőbe. Már is köztünk támadott a derék tábornok, s környezve vitéz tisztjeitől, élére állt szeretett bajnokainak. Ezerhangú „Éljen!” üdvözölte vala ekkor a tiszteletre legméltóbb vezért, mire ő rövid, de a szívek mélyébe beható szavakkal válaszolt: mi győzünk, vagy meghalunk!

Egyike volt ez azoknak a nagy, fennkölt pillanatoknak, melyek az emberi életben oly ritkán újulnak meg...

Az enyémben talán soha még egyszer...

Az osztrák sereg megingathatatlanul tetsző állásait, roppant előnyeinel fogva nem tartottuk ostromolhatóknak, s valóban vakmerő, sőt, kétségbeesett kísérletnek látszott a hidat bevenni, hiszen az ellenség a szó teljes értelmében megspékelte ágyúkkal, ezáltal az egész lapályt keresztúzában tartotta. Homlokroham azonban lehetetlen volt a mocsáros föld miatt, először is tehát mégis a rettenetes hidat kellett bevenni, hogy így az állásokhoz lehessen jutni, s azokat elfoglalni. A kilencedik zászlóalj állott a sereg élén, s főlbőszült oroszánként rohant ezen bajnok sereg, vezérelve a derék Kiss Páltól, majd követte a harmadik zászlóalj, Leiningen és Földváry csapatai, mellig a mocsárban gázolva. Az első sorokat, mint a folyóba szakadó havat a hullámok, emésztette el az ellenség szünet nélküli tüze, de megállítani nem bírták a rohamot, a hidat bevettük, s az ellenséget igen összezavartuk. Már tudtam, hogy miénk a győzelem, amikor golyótól találva felbuktam.

Április havának negyedik napján történt mindez, ezernyolcszáznegyvenkilencben. Ájultan kerültem a nagy-kátai Keglevich-kastélyban berendezett hadiispotályba.

A sebem csúnya vala, nehezen gyógyult. Csak augusztus elején kerültem vissza a hadszíntérre, mikor már minden a végéhez közeledett. Az osztrákok nem, de a muszkák legyőztek minket...

Néhány nap múltán a Dunába dobtam a puskát és futottam, mint az eszelős. Vendel hívott nyugatra, ám én maradtam. Óvatosan, úzótt vadként menekültem. Egyik bajtársam szerezte nekem ezt a helyet itt, a hegyen.

Most, ebben az erdészházban, az erdő mélyén, olyan elképzelhetetlen az egész. A lehetetlen lehetségessé vált egy rövid időre, s én kiestem az időből végleg...

Kürtösön ért bennünket a szörnyű nap, melyen megtudtuk hivatalosan, hogy min-

dennek vége van. A hadseregpáncs úgy szólt: mehet mindenki, amerre tetszik. Görgey megadta magát „auf Gnade und Ungnade”. Bem és Guyon mennek Erdélybe, hogy onnan a törökhöz szökjenek. Vécsey megy az orosz elé, hogy legalább azzal megfricskázza az osztrákokat, hogy nem előtte teszi le a fegyvert, hanem azelőtt, akit illet. Azt mondták, szabad a választás minden katonának arra nézve, hogy kivel tartson.

Először arra gondoltam, Bemmel s Guyonnal tartok, de aztán eszembe jutott Zágón fia, Mikes Kelemen. Ő is kiment, hogy soha többé ne lássa Zágont! Hát úgy döntöttem, inkább megadom magam. Világosnál raktam le a fegyvert sokadmagammal. Sokan sírtak, s néhány tiszt főbe lőtte magát. Ezekre akkor áhítattal néztünk. De sokan örültek, hogy vége. Mert nem mindenki volt önkéntes, mint én, sokakat soroztak, s ők mentek volna már haza a családhoz. Hanem még az önkéntesek közt is akadtak számosan, akik nem bánták, hogy vége legyen, akármilyen gyászos is lett a vége. Akkor megvettem az így vélekedőket, ma már nem gondolok rosszat felőlük. Az ember legfontosabb feladata, hogy éljen.

Emlékszem arra az első rohamra negyvenkilenc január 1-jén, mikor bevettük azt a bánsági falut. Szuronnyal öltem meg egy rácot, a kezeimre ontottam a belét. Szakállas, középkorú ember volt. Amikor elszállt belőle a lélek, a szemében nem félelem ült, nem iszonyat. Inkább csodálkozás, meglepetés. Hogy lám, megeshet ilyen vele is!

És emlékszem, mikor a nagy-kátai hadiispotályban éledeztem.

– Csibi Lázár tizedes – hallottam. – Comblövés. Ha a láz lohad, talán túléli.

Én sem félelmet éreztem akkor. Nem markolta össze rettegés a szívemet. Csodálkoztam inkább, hogy ennyi? Ennyi csupán? És szántam magamat...

Nem tudom, mikor bújhatok már végre elő! Néha kísétálok az erdőbe, leóvakodom egészen Dubicsányig, figyelem a falut a

hegyről, leskelődöm. Nem lenne szabad pedig, megláthatnak...

Lassan beköszönt ezerkilencszázötvenkilenc.

Több mint két esztendeje bujkálok.

Az erdész szerint egyszer amnesztia lesz. Jön a konszolidáció, s vele az amnesztia. Akkor majd hazamehetek Szegedre. Talán az egyetemet is befejezhetem. Két szemeszter volna csak, hogy orvos legyek! Szegény anyám álma!

Ám ha mégsem leszek orvos, az sem érdekel. Szabad ember szeretnék lenni elsősorban. Oda menni, ahová akarok, s akkor, mikor nekem tetszik. Magamhoz szeretném ölelni az anyámat! Látni, ahogy rohan felém, s mikor hozzám ér, a nyakamba borul...

Lám, élek, s ha bujdokolva is, de megvagyok. És nem vágyakozom a hősök közé, bár minden tiszteletem az övék. A hazáért halni a legnemesebb cselekedet! Ám a hazáért élni sem kevésbé nemes. S most, hogy elbuktunk, ennek jön el az ideje. S az életünk: várakozás. Várakozás az új hajnalra, amely egyszer fel fog virradni, s akkor, ha kell, újra fegyvert fogunk! Ha nem kell, hát antul jobb...

A vén Ilie kint motoszkál, megjött hát megint. Megismerem a szuszogását. Hát ha egyszer azzal a hírrel jön, hogy nem lesnek már reám, nem kell bujkálnom tovább, mert a császár nem akarja már fogházba vetni, vagy katonának vinni a legyőzött honvédeket! Fülelek. Nem dúdol-e örömeiben a vén Ilie? Nem szapora-e a lélekzete a rohanástól, mivelhogy rohant a jó hírrel énhozzám? De csak olyannak tűnik minden, mint szokott. Nem fog mást mondani, csak mit mindig: az apám még láncra vereten, anyám s öcsém alig bírnak a földdel. Ej, ha legalább megölelhetném jó anyámat! Ha nem szégyenleném, megölelném a vén Iliét, arcon csókolnám s megkérném, pontosan így ölelje-csókolja a nevemben asszonyanyámat! De úgysem tesz meg. Hogy viselné az magát?

Jön az öreg. Leteszem a tollat.

Judit azonban már biztosan nem borul a nyakamba többé. Azt hiszi, meghaltam vagy nyugatra szöktem. Istenem! Már családunk lehetne: gyerek, lakás, munka! De én, ahelyett, hogy gyógyítottam volna, embereket gyilkoltam. Van rá mentség? Leverték minket, tehát egyértelmű a válasz: nincsen. A győztes szabja a feltételeket, ő mondja ki az igazságot. A vesztes bűnös. És én vesztes vagyok. Ha... Nem! Nem, győztes mégsem akarok lenni, ha ők a győztesek! Mert mi semmiképpen nem győzhettünk. Ha az amerikaiak jönnek, akkor talán, de nem jöttek, magunkra hagyott bennünket mindenki. Mint mindig. Vesztett ügyért véreztünk. Mint mindig. Szóval győztes, az nem. Talán kívülálló, az igen! S akkor Judit mellettem lenne, gyógyítanám az embereket, játszanék a gyerekeimmel...

Ehelyett fönt gubbasztok a hegyen, ha rezdül az ág, elbújok a padló alá, éjjelente sírok. Ez lett az életemből. Mert nem csak győztes, de kívülálló sem! Mégsem. Ez van hát kiszabva...

Várom az amnesztiát. Juditot biztosan nem adja vissza, de talán a hivatásomat igen. S Szegedet.

Várom az amnesztiát. Miként három éve az amerikaiakat. Azok nem jöttek, mi lesz, ha ez sem jön? Ha nem lesz megváltás, mihez kezdek?

Esik a hó. A kutya fürdik benne boldogan. A kutya, aki egy üres erdészházat vigyáz. Az üres erdészházat – engem.

A kutya megint ugat. Megismerem ezt az ugatást: az erdészné jön. S talán híreket is hoz... Talán...

Leteszem a tollat.

(Bene Zoltán fenti írását a PoLíSz előző számában sajnálatos módon hiányosan közöltük, most a novellát teljes terjedelmében tettük közzé. A szerk.)

ÉLŐ EMLÉKEZET

(Oral histories)

Pásty Júlia

ACITA

(részlet)

Augusztus huszadikán mindig szerettem Magyarországon lenni, de haza kellett menni a lányomnak kivenni az anyakönyvi kivonatot. Nagyon hideg reggel volt, a vonatban csak az ülés szélére ültem. Az emberek még alszanak, én meg utazok ide-oda. Az országhatárig olvastam, aztán azon elmélkedtem, hogy bárhova megyek, kísér a múlt, bánt a jelen és a kilátástalan jövő.

Otthon azt mondják, a magyarok maradjanak a szülőföldjükön. Hiába maradt Magda Apócán, mikor már azt sem tudja, mi az útlevel, mondtam is neki, hogy passzus. Elfelejté anyanyelvét, gyerekei már csak szerbül társalognak. A többi apócai rokonaim vegyesen beszélnek, sok magyar szó helyett szerb szavakat használnak, nem is tudják a magyar megfelelőjét. Megkaptam a rázlikát, nem kaptam topli obrokot, írtam zimnicát, boloványén voltam. A szerb szavakat magyar ragozásban használják. Ezt a délvidéki nyelvet csak az itt élő ember érti. Keszégen is az emberek szívesen használják a szerb kifejezéseket. Már anyám is vegyes nyelven beszél. Én nem használom azt a beszédet, a környezetem különösképpen is tart emiatt. Amikor a főnököm magyar nyelvű hirdetést akart feladni, tőlem kérdezte, mi a borovnica magyar neve? Ott már illendő volt a magyar értelmezést tudni. Az áruházban csak én ismertem egyedül az áfonya szót. Szerintem beszéljünk magyarul vagy szerbül, de ne keverjük a két nyelvet. A Vajdaságban a kicsi gyermek még tud magyarul, de az unokáik már nem fogják ismerni anyanyelvüket, mert megszüntetik a magyar iskolákat, nem olvasnak magyarul, a beszéd meg elkopik, mint egy régi ruha-

darab. A Vajdaságban, ha csak egy szerb van a közösségben, már kötelező szerbül beszélni, így van kizárva a magyar nyelv. Neszto munkatársam anyja magyar volt, ő csak szavakat tud ezen a nyelven. Gyerekei csak a szerb nyelvet ismerik, talán nem is tudják, hogy a nagyanyjuk magyar volt. Az ember Szerbiában nem lehet sokáig magyar, aki ott marad, úgymint szerb lesz, csak idő kérdése az egész.

Anyám mindig azt mondta, hogy nagy magyarnak neveltem a gyerekeimet. Miért, van kis magyar? – kérdeztem is tőle. Nem baj, sőt nagyon jó, mert legalább magyarok maradnak.

Amikor hazaértem, azonnal jött a macskám, enni adtam neki és megsimogattam, időnként rám nézett és nyávogott. Itt nekem se lesz mit enni, azért mentem el, így kommunikáltam a cicukával. Lenkét hívtam. Szegedre utaznak autóval a szabadtéri előadásra, különben is meglátogatják Margit nénit, fél kiló margarinért és tíz deka csokoládéporért elviszik a paplanomat. Ez a barátság. Férje nyugdíjas, és mellette még dolgozik is. Lenkének is mindig dupla volt a fizetése, otthon márkáért tanítja zongorázni a gyerekeket, és nem képesek ingyen elvinni a csomagomat. Erre nem számítottam, mert ha tudtam volna, meg se kérem őt, elcipeltem volna akárhogy is. Petőházán sok meglepetés ért, egy hete 3,4 millió dinár volt a buszjegy, most 10,0 millió. A vonat Szegedig és vissza 240 millió volt, most 500 millió. A kenyér is duplája, hisz egy kis cipó már 20 millió dinár, amely tavaly július elején 88 dinár volt. Az áruházban a főnökömtől kértem egy hónap fizetetlen szabadságot, még nem akarom megszakitani a munkaviszonyt, mert Szegeden minden olyan bizonytalan. Három hete vagyok szabadságon, és már alig tudtam magam feltalálni, olyan magasra szökkentek az árak. A városba induláskor már melegem volt. A tökmag-árusnál hagytam a kabátomat, visszafelé elfelejtettem menni érte. Vettem két buszjegyet, mire felértem a buszra, az egyiket már el is vesztettem, annyira szétszórt voltam. Az anyakönyvi kivonatért egy órát

várakoztam. A buszra háromnegyed órát vártam, már szokatlan volt, mert Szegeden gyors a tömegközlekedés.

A petőházi utcán Miska volt feleségével találkoztam. Egyszerre sok minden eszembe jutott, még az is, amit egy jó ismerősöm mondott, hogy a férjem meg akart szabadulni tőlem és a felelősségtől. Sikerült neki, nem is volt olyan nehéz, csak elköltözni titokban egy reggelen. Akkor bizonyossá vált előttem, hogy szörnyű lesz ide visszajönni bármikor, mert itt újra elfogott a félelem, és hasmenés kínozott. Úgy éreztem, máris mennék vissza, mert Szegeden nem vagyok annyira ideges. Vettem néhány italt eladásra, hogy legalább az útiköltség árát megkeressem. Szegeden a magyarok minden italt megvesznek. Csak hogy tudnak annyit inni? – azon csodálkoztam.

A házamban sétáltam le és föl, mint egy holdkóros, csak még nem éjjel a háztetőn. Az egyik szobából kiszaladgáltam, a másikba bementem. Csomagolni akartam, de nehéz volt eldönteni, mi a legfontosabb, mert felét se tudom átmenteni annak, amit szeretnék. Azt hiszem a 23-dik órában indultam új hazát keresni, hisz itt napról napra romlik a helyzet.

Váratlanul Feri jött hozzám. Közöltem vele, hogy elutazom Szegedre és megnézem, lehet-e ott munkát találni, hisz ő még nem tudja a próbálkozásaimat. Azt mondta, ráérek átmenni, ha nyugdíjas leszek. A lányom jelenleg tanul az egyetemen, most kell segíteni és nem öt év múlva. Egy lánynak nem kell egyetemi végzettség! Hajnának sincs! Ők csak elkezdik a tanulást, és férjhez mennek. Lehet, ilyen eset is van, de már növekszik a diplomás nők száma.

Este, amikor egyedül maradtam, a lányomat hívtam. Panaszkodott, hogy nincs mit ennie, de jövő héten megy koncertre, és volt Olaszországban, ahol elköltött 300 márkát. Egész nyáron nem dolgozott, csak olvasott és szórakozott. Nekem meg azt mondta, nem vagyok elég művelt, mert nem olvastam eleget. Igaza van, mert én dolgozom, hogy ő tudjon tanulni és oko-

sabb legyen. Csak hülye, buta anyák vannak, és okos gyerekek. Amikor befejeztem a beszélgetést, csak ütem és sírtam. Aztán csomagoltam az egyik táska alá a könyveket, aztán a ruhaneműt. A másik utazótáska alá italokat, az oldalát kitömtem ruhaneművel, így a kis csomag lett a legnehezebb. A válltáskába is tettem két üveg likórt. Ha az ember egyszer elmegy és elhagyja az otthonát, akkor ne jöjjön többet vissza. Nekem nagyon fáj mindent itt hagyni. Húztam a csomagokat az utcán, miközben hullottak a könnyeim. Jugó vinnával utaztam, de olyan koszosat, mint az volt, még nem láttam, irtóztam is leülni. Papírok, cigarettacsikkek szerteszét dobálva mindenfelé. Szörnyű meleg volt a vagonban, bevörösödött az arcom. A magyar vámosoknak panaszkodtam, azt válaszolták, hogy ők is most látták először ezt a szerelvényt. Valószínűleg ez a büntetése annak, aki Magyarországra utazik.

A szerelvény lassúsága miatt sokat késünk, izzadtan érkeztem Szegedre, ahol mindenkit vártak az állomáson, csak engem nem várt senki. Itt él a fiam, akit egyedül neveltem, akiért annyit küzdöttem, védtem apja ütlegelésétől. Nem hagyja, hogy szeressem. Csak tudnék valahol egy állandó otthont teremteni, ahonnan nem kellene paskolni soha többet, ahol már élhetnék életem végéig. Akartam egy szál rózsát hozni a kertemből, de elmaradt. A bal kezemen kiugrott az ér a cipekedéstől, mire az albérletbe érkeztem. Sokat sírtam, de később rájöttem, hogy nekem holnap dolgozni kell egy boltban, ahova kisírt szemmel be sem mehetek. Feri azt szokta mondani, hogy én vagyok az oka a problémáimnak. Természetesen. Neki azért van kevesebb, mert a felesége nevelte közös gyermeküket. A lányom meg azt mondja, sajnálatom magam, azért sírdogálok. Pedig nem úgy van, néha olyan kilátástalan helyzetben élek, amit nem tudok megoldani, akkor tehetetlenségemben zokogok. Vajon megérem-e valamikor, hogy bánatomban valaki megfogja a kezem, és annyit mond, ne sírj! Nem kívánok túl sokat az élettől, de még ezt a keveset

se kapom meg, pedig annyira igyekszem jó lenni az emberekhez, és azt hiszem, hogy én is csak jót kaphatok, és mégse. Margit néni megsimogatott és megpuszilt, amikor látta, hogy megint könnyezek. Azután egy kicsit megnyugodtam, és a könyveket felfettem a polcra, ruhákat a szekrénybe. Közben azon töprengtem, vajon hány napra tervezek, vagy hány hétre, hónapra, évre? A terveinket is elvették tőlünk,

és még nagyon sok mindent. Az életünket meghagyták, és alkalmat adtak a helyzetünk változtatására, ha mi élünk a lehetőséggel, vagyis elköltözünk. Valamikor végtelen volt az elképzelésem, ami a jövőt illeti, de leszűkült órákra, napokra. Nem emlékszem, mikor voltam utoljára magam alatt annyira, mint azon a napon. Talán a házasságom vége felé volt olyan kilátástalan a sorsom.

Bertha Zoltán

Transzszilván „lélekmentők”

Páskándi Géza esszéi modern erdélyi klasszikusokról

I. rész: Benedek Elek, Kós Károly

Páskándi Géza kétségkívül a modernség, az abszurd (saját szóhasználatával: az abszurdoid) irodalom kiemelkedő magyar mestere volt. Sokműfajú életművének¹ egészét határozza meg az a különlegesen színes és eredeti stílusvilág, amely mindig izzó feszültségbe hozza a szemléletes, példázatos, akár szenzuálisan megragadható gondolati dimenziókat a végletekig elvonatkoztató, fogalmi absztrakciókkal operáló intellektuális éleslátás lényegkereső keménységével. Páskándi bravúros eszmefuttatásokkal dúsitott esszéírásában, irodalomtörténeti tanulmányaiban ugyancsak megfigyelhető, hogy az izgalmasan felkavaró fejtegetések és elmélkedések nyelvilag, s így értelmileg is ismeretlen távlatokra képesek rávillantani, hogy az ismert valóságjelenségeket is vibrálóan metsző fénybe tudják helyezni. Elevenné frissülnek a felszíni meg a rejtett összefüggések, megvilágító perspektívában élednek meg az evidenciák is. Keverednek a tudósi, szakfilozófiai terminológiát mozgósító okfejtések és a finom stílári invencióktól hemzseggő lírai-művészi vallomásfutatok, bölcselői gondolatkalandok. És mindig markáns történelmi, erkölcsi, humánontológiai vonzatú érték- és érdektartalmakra koncentrálnak a szó: folyvást az emberi létminőség, az együttélés, a szabadság, a szellemi önérték, a társadalmi kiegyensúlyozottság lehetőségeit és módozatait firtatva – és az emberibb létezés módjainak ígézetében. Ez a súlyosan, erőteljesen logikai veretű, az ész harcához minden racionális és spirituális eszköztartalékot felhasználó, ugyanakkor sajátos asszociatív rugalmassággal, szellemesen sziporkázó esszépróza azért is tömörödik gyakran katarikus lendületűvé, mert sohasem mond le az emberi megigazulás, vagy legalábbis józan önmegemelés bűvös kihívásainak elfogadásáról. Sem a keresésről és a felfedezésről, sem pedig a megtalálni vélt igazságokról. Mindezzel Páskándi kimondottan – azaz önjellemző módon – is kapcsolódik a magyar esszéírásnak ahhoz a hagyományához, amely gondolkodástörténeti kontextusban ezt a sokárnyalatú műfajt – szerinte – „afféle filozófia-pótló”, „-kiegészítő” szereppel ruházta fel, a velejáró küldetéstudattal; amely Adynál mintha a hitvitázó, disputairodalmi „protestáns hőskor” szellemének új megtestesülése lenne, s amelynek Németh László pedig „még sokáig fölümúlhatatlan klasszikusává” vált. Amely – a „gondolati publicisztikával” és a „versbeli filozófikummal” együtt – régebről eredően úgyszólván „a szellem gerillaharcosaként”, nyitott „szabadgondolkodásként” tölti be hivatását – a merev hivatalos intézményességen és rendszereken kívüli szemléletmódjával, a változó, helyi valóságokon edzett nézőpontjával, illetve a „legszántabb metafizikát” is „érezkiesítő”, „megszemélyesítő” „földközelségével”.

Páskándi irodalomtörténeti esszéi rendre az analógiák, a párhuzamok, a ráismertető megfigyelések, logizmak villanófényébe igyekeznek állítani azt is, ami élményszerű, meg azt is, ami lényegszerű tapasztalat – vagyis az élet és az életmagyarázat, a világ és a világertelmezés örökös kettősségére utalva részletetni a gondolati kanyarok követőjét magának az életismeretre törő gon-

dolkodásnak a gyönyörűségében. A huszadik század nagy magyar íróiról (Ady, Kosztolányi, Karinthy, József Attila, Radnóti, Csoóri Sándor, Szilágyi Domokos stb.) beszélő tanulmányok különösképpen törekszenek arra, hogy az egyes életművek interpretációjában az elemzően feltárt bölcseleti, művészi, világképi mélységek és magasságok végtelen vagy határtalan horizontjai úgy táguljanak, nyitódjanak, bontakozzanak elénk, hogy közben a szellemi fenomén morális magasrendűségének a jelentősége is méltóképpen kidomborodjék. Ezekből az írásokból nyújt reprezentatív válogatást a Pomázon a Kráter Műhely Egyesület kiadásában 2005-ben megjelent *Mesterek kortárs szemmel* című kötet, amelyet méltatva Mezey László Miklós lényeglátó kiemeléssel megállapítja, hogy Páskándi „körüljáró” esszéiben „a magyar folklór ködbe vesző kezdeteitől a kortárs költészet aktuális alkotásaiig minden mindennel összefügg”, s hogy az a fő felismerés munkál bennük, miszerint „irodalmunk megannyi történeti, stílári, motívikai ága-boga egymásba fonódik”, az igazán jelentős alkotók életműve valamiképp „összeér”, „egyik a másikból következik, évszázadok jeleinek munkássága egymásba kapcsolható, egymásnak előzményei, folytatásai, reflexiói”, s így mindjűnk műve egymással is magyarázható, a sokféle „irodalomtörténeti, tárgy-történeti, esztétikai, stílári és nem utolsó sorban magyarság-vállalási” összekapcsolódásaik révén; igazolódik, hogy „irodalmunk egésze organikus, eleven egység, amelyet bárhol kezdünk vizsgálni, folyton az egészre kell figyelni”.² – És ilyen gazdag szövetű írások tehát a többi között Páskándinak azok a (nagy)esszéi is, amelyek Benedek Elekről, Kós Károlyról, Tamási Áronról vagy Dsida Jenőről szólnak. Mindjűnk az erdélyiség, a népi és a nemzeti hagyományteljesség, az össznemzeti szemléletvilág és az egyetemes emberi, erkölcsi, művészi eszmélkedés nagy folyamataival, a modern európai vagy világten-denciákkal párbeszédet folytató, nemegyszer azokat meg is előlegező nyitottság olyan képviselője, akik szerepéről és jelentőségéről beszélni egyszerre múlt- és példaértelmezés, valamint követendő távlat és jövőorientáció.

A nagy erdélyiek sorában felidézett Benedek Elekről értekezve³ Páskándi azt az érdekes jelen-ségformát taglalja, amely később a posztmodern teoretikusok meglátásai között is hangsúlyossá válik. Voltaképpen az „egyidejű egyidejűtlenség”⁴ (R. Koselleck) kategóriájával, fogalmával illethető szellemi-eszmei konstellációk különösségéről beszél, amikor számba veszi, hogy ki mindenkinek volt kortársa a nagy huszadik századi modernizmus vonulatába tartozók közül Benedek Elek – Bergsontól, Freudtól Einsteinig, Spenglerig és Husserltől Saussure-ig –, miközben ő tudatosan a múltba fordulva támaszt mintaadó erkölcsi eszményeket és követendő normákat, a kiemelkedő magyar történelmi személyiségek romantizáltan is autentikus alakjának, törekvéseinek megrajzolása révén. „Egy majdnem teljes térbeli egyidejűségben (két egymás mellett szorosan ülő emberként) a történelmi idő más és más távoli pontjain lehetünk (más az időérzetünk: az egyik éppen emlékezik, a másikat leköti a jelen látványa)” – írja Páskándi. Ennek az újabban (például a kortárs posztkoloniális kritikai diskurzusban is⁵) termékenyen kibontakozó, megengedő kontingenciára épülő irodalom- és kultúraszemléletnek vagy művelődéseméletnek az egyik kiváló példája lehet az, ahogyan Páskándi az „elkészttség”, a „vidékiség” stb. hamis (esetleges, sőt eddig bizonyos fokig uralkodó) vádjá alól kimentí Benedek Eleket, aki mint „visszanézó”-típus a múltban nagy kedvel elidőzik és abból erőt merít. „A ’népszolgálat’ közismert fogalma az ő magatartásában igazán kitapinthatóvá válik. Kriza tájai felől jöve szolgálja a népet, többek között a saját szellemi kincseinek egybegyűjtésével, feldolgozásával is. Ébredjen rá – milyen szellemi javak birtokosa. És ezt lássák meg azok is, akik eleddig vakok voltak. A népi irodalom nagyjai majd mindezt lázítóbban mondják el, de mégis ő az egyik előfutárunk.” A „nagy magyarok életéről” szóló írásai, portréi egyszerre patinásak és kristálytiszták, mint „a hegyi patak”. A megszerettetés és nem az elidegenítés, a deheroi-zálás a céljuk. Morális mércék felállítása – az igazi pedagógia örök törekvésének jegyében. A élet-rajzi személyiség-portrék is így – a természetes romantikus példakép-állítás vonásai mellett – helyes reflexeket kialakító „prédikációs-émlékbeszéd” jeleget nyerne. Így jelenik meg Mikes hűsége a fejedelemhez, Kőrösi Csoma hűsége az őshaza megkeresésének gondolatához, Wesselényi hű-sége saját őszinteségéhez, Széchenyi hűsége a Magyarország felvirágoztatásának tervéhez. „Változatok a hűsége” – összegzi Páskándi, rámutatva ugyanakkor, hogy a példázatosan nemes erények, az „ajánlatos tulajdonságok” (akarat, következetesség, szolgáltság, szívósság, szorgalom, céltudatosság, becsület, szigor, szülői, gyermeki, baráti, testvéri szeretet) milyen emésztő dilemmák és gyötrelmek közepette érvényesülnek. „Kölcsey testi gyarlósága *ellenére* valósítja meg önmagát, Csoma szegénysége *ellenére*, Mikes nosztalgiája *ellenére* stb.” Pontosan egybehangzik ez azzal,

amit később Csoóri Sándor definiál egyik számvető-programadó esszéjében: „Magyar az, akinek napi gondot okoz a magyarsága. Még végletebben fogalmazva: magyar az, aki az érkei ellen is magyar akar maradni! – A kérdés tehát nem faji, ahogyan sokan értelmezni szokták és szeretik, hanem filozófiai és erkölcsi.”⁶

A Kós Károly születési centenáriuma jelent tisztelgő, egyszermind megvilágító erejű, egyúttal valamiféle önjellemzéseként, ars poeticaként is olvasható tanulmány (*A Mindenevő Szellem*)⁷ természetszerűleg emeli ki a Kós Károly-jelenség különleges, transzszilvánizmus- és általában kultúraalapító voltát, felrázó és megújító erejét, s az örök értékű emberi-közösségi kulturális tradíciókhoz kötődő és ragaszkodó gyökerességét. Archaikus mélyértelműség, ősiségnek és modernségnek a szintézisbe hozása, egyén és nemzeti kollektívum fizikai és szellemi-morális (vagyis gyakorlati és spirituális) méltóságának, tisztaságának a védelme, építő identitásörzés és másokkal való testvéri összetartozástudat, s a mindezt káprázatos formai sokszínűségben megnyilvánító enciklopédikus tudásminőség: olyan megvalósított eszménye ez Kós Károlynak, amely szellemi mélyszerkezetében a legszervezebb rokonságban áll mindazzal, amit saját pályáján Páskándi is hordoz és felmutat. Mert csak felületesen lehet az író, az építész, az etnográfus, a nyomdász, a műtörténész, a grafikus, a szerszámkészítő, a gazda és közigazda, a politikus, a kultúra- és életszervező Kós Károly életművének stílári karakterét úgy különböztetni meg a késő- vagy utómodern, a neoavantgarde, az abszurd experimentalizmus Páskándi-féle modelljétől, hogy ne döbbenjünk rá az éppen az eltérések nyomatékosította örök, bár mindenkori változásokkal áramló aktualitásban rejlő hasonló törekvésekre, sőt, mutatis mutandis, a polihisztorság, az „uomo universale” – vagyis a sokoldalúság, a sokműfajúság, az ezermesterség – képleteiben a lényegi azonosságokra is. Tökéletes összhangban állhat egymással egy a régiségbe merülő, s onnan inspirációkat és aspirációkat feltámasztó létszemlélet, a felfedezéssel és az invencióval újra- vagy újjáalkotott minőségesség, az a Kós Károly-i újjáélesztett komplexitás, amely a szakosodás, a tudatforma-szétágazás előtti funkcióösszettség szerint orvosá, művésszé, prédikátorra stb. egyszerre tette „a törzs varázslóját” – egy archaikus-félprimitív „éden” életteljességének, „zöld és arany Fájának” igényével –, s a tudás, a művészet, a vallás, vagyis a kultúra mindenségtávlataival elsősorban létérdekű, megmaradást és felemelkedést segítő, egzisztenciális horderejű cselekvésfolytonosságban áradt szét; és az a más-fajta kifejezőmódban megnyilatkozó teremtésakarát, amely azonban szintén a létevidenciák metafizikai megkérdőjelezhetetlenségét, a transzcendentális értelemben is szavatolt emberi önazonosság, méltóság és nemzeti önállóság, építés-önépítés axiomatikus feltétlenségét hirdeti, a mindennemű pusztításöszönök, élettagadó gyilkos indulatok ellenében. A modernista és az abszurd spekuláció bármilyen szellemi szabadsága – ha az valóban hiteles és megszenvedett – sem állhat ellentétben a morális előfeltevések keresztényi alapú szentségével. „Tagadhatom a lét végső értelmét rogyásig, úgyszólván: magánügy – no, de egy pillangót megölni, megölésére biztatni, vagy azt megengedni, pláne, ha kihalófélben lévő fajta: ez már a felelőség más fejezete”; „Épp abszurd voltunk kötelez, hogy mindig mindenben észrevegyük azt, ami képtelenség. Az abszurd épp a nemes logika tört cserepein sirat valamit, még ha nevetve is, vagy fél szemmel nevetve.”⁸

A „szakbarbárság korában a szellem nagy üdítőjeként”, pezsdítőjeként, „felsőfokú hivatásosságában” ható Kós Károly-i magatartást adys fogalommal „muszáj-herkulesi” sokoldalúságnak nevezi Páskándi, s a Reményikkel emblematikussá vált „ahogy lehet” szituáció rajzával körvonalazza. A „magad uram, ha szolgád nincsen” szólásmondással markírozza azt az önmagára hagyatott elszántságot, amelyet a „Sancta Varietas, a Szent Változatosság nyugtalanítása, az önelégületlenség és a próbálkozások ereje” búvól magához. „Szellemi mindenevőként” aposztrofálva Kóst jelzi, hogy „a Mindenevő Szellemnek története van”, legalább a francia enciklopédisták óta. S kifejti, hogy a szellemi szabadság végtelensége a felelős gondolkodás körültekintésével párosul. Mert „a polihisztorban sem pusztán a nagy szellemi étvágy múködik, s nem is csupán a benne viszonylag egyenletesen elosztott hajlam, képesség egyidejű megléte, hanem korának veszélyes ráutaltsága is”. Mert az erdélyi fejedelmek, Bethlen Gábor és a többi legjobbak is: Mohács után is „még mindig az egésze, a teljes hazára gondolva cselekedtek. Olyan ez, mint midőn szorultságból kisebb házba költöztünk, de gesztusaink még szélesek”. S a „fő történelmi dallam végül is azonos vagy nagyon hasonló lesz. Maga a megmaradás.”

Ez pedig a befelé és a kifelé tekintés egyidejű nyitottságával biztosítható, már ami rajtunk múlik: „Provincia és Nagyvilág” együtt-látásával. Hiszen „a ’provincia’ a megmaradás egyik esélye, mint némely hainak a holt-ág vagy öböl”. Gyakori eszmefuttatása irányul Páskándinak afelé a tézis felé, hogy az anyanyelvi öntudat, a vallási tudat, a történelmi eredettudat milyen szinonimikus vagy szinekdochészerű módon, de mindig organikusán szövődik egymásba. S hogy ezzel a minden irányba tekintő önelemzettel és a toleranciával nemcsak az „etnikai együttélés”, az „egyidejű többnyelvhasználat”, s nem is csak a „vallások koegzisztenciája” érhető el, hanem: „az egyetemesség és a ’vidékiség’ (’tájjelleg’) szimultán kifejeződése” is. Merthogy a türelmességnek nem kegszerűnek, hanem elvinek kell lennie, hogy „az együttélés nemcsak adott-kapott-változó történelmi helyzetet, esetleges kölcsönt, segítséget, pillanatnyi kiegészülést, hanem határozott, és állandó vagy tartós egymásrautaltságot is” jelentsen; „Más szóval a gyökeres egyenlőség autentikus formáját. Csak azok lehetnek egyenlők, akik átérzik és nyíltan elismerik egymásra szorult mivoltukat. Bármilyen más egyenlőség-forma képmutatáshoz vinne.” Az erdélyi szellem óriásai (az Apáczai- és Bölöni Farkas-félek hosszú sorába tartozók) európai tájékozottságukkal valami „kintről befelé történő szellemáramlást” biztosítanak. A látókör további része a szomszédság, a kistáji, a regionális szféra. S mindezt kiegészíti az a fajta „befelétekintés”, a Krizák és Orbán Balázsok örök időszűrőse, amely tökéletesen elhibázottá teszi és hatálytalanítja a provincializmus meg-megújuló, divatos vádját. Mert – ahogyan Kós Károlyra vonatkoztatva is – Páskándi megint és megint leszögezi: kozmikus értelemben is a világ, a mindenség „vidékekből” áll; „Földünk is csupán provincia (és provinciális) az egyetemesnek mondott törvények uralma alatt. Nyelveink holmi diaszpórák a végtelenségnek keresztelt tér és idő hangjai közepette. Pánprovincializmusban élünk. Láthatjuk naponta.” A „befelé-tekintés” és a „kifelé-nézés” pedig egyidejű folyamat – történelmi bizonyítékok szerint is. A magyarság megmaradásának (többek között tehát a transzszilvánizmusban is benne foglalt) szükségképpenisége így logikai, ontológiai, metafizikai és történelmi őselvek, ősigazságok alapján is igazolható létevidencia – minden fenyegetettséggel szemben, s minden ellenkező indulat megokoltságát cáfolva.

Kós Károly is az a fajta építő polihisztor politikus volt Páskándi látószögében, aki a létezés lényegszerűségeire a maga szokatlan „soktudományú” és „komparatív” szellemisége (mint egyben üldözöttsége) folytán olyan történelmi táj kérdéseire is válaszokat tudott adni, ahol „sok vallás, nyelv, ízlés és sok szokás osztozott a koponyákon és a lelkeken”; „ahol ezerféle külső és belső személyrevétel kényszere uralkodott már annyiszor”. S aki fölismerte: „bármiféle-fajta kisebbség önálló, de rugalmasan tájékozódó szellemiség, politikai-gazdasági-nyelvi-kulturális-vallási és etnikai érdekvédelem nélkül még a legkisebb jól szervezett minoritásnál is kevesebb, s inkább lemorzsolódik. Eleinte ugyan összetartja a közös emlékek szinte *tehetetlenségi ereje*, de magára hagyatva (méltó vezetés nélkül) majd a diaszpóránál is jobban szóródik szerte. Táplált történelmi tudat nélkül elnyeli a hosszú idő, vagy a tizedelő rövidebb, s az idő nevében fellépő, szólaló többség képvisellete.” A „haladást is ismerő” összetartozástudat, a hagyományápolás „kiválasztottja” vagy egyszerűen csak „alkalmasa” Kós, akinek vésőjét, tollát valaki vezeti – „ők fogják a ceruzát”, vagyis az ősk és az apák régvolt nemzedékei –; „amiként a Szentlélek sejtelmesen zizegettette a Biblia *éppen ott* kinyíló lapjait, aholis a Boldog megtalálta a várva-várt idézetet – valahogy így történik?” Így lesz ma holnap minden pszichológia kisebbségpszichológia, s a stílus is kisebbségi stílus, mert „a kisebbség érzékenyebb, változékonyabb, mindenre figyelő”; „történelmi lakmusz”. És maga „Próteusz is abszolút kisebbség volt a mitológiában. Egyetlen istenség, aki *bármilyen*, még többségi alakot is ölthetett”. Kós Károly a kisebbségiségben is az állandóságot reprezentálja, demonstrálja: hogy „a káoszba taszított ember is megelheti a maga archimédeszi pontját”. A küzdelem és a teljesígyűség hívásának eleget téve. Hiszen „a kicsiny és kevésevő még reménykedhet: ha ma nem, holnap bizonyosan rátalál valamelyik kedves táplálékára. De ha a nagy, a *’mindenevő’* nem talál semmit, akkor ő *nem néhány* táplálékot, de a *mindent* veszítette el. S akkor e világnak – lehet – nincs is tápláléka. Kós Károly műve megmenekült e szörnyű – e legszörnyűbb – haláltól.”

E fenti tanulmány mellett egy sok új szemponttal kibővülő másik munka is foglalkozik Kós Károssal (A „*muszáj-herkulusség*” nagy változás és veszély korában – *Néhány általános gondolat Kós Károlyék szerepéről*, 1983–1994).⁹ Kós Károly klasszikus példája, hősies jelképe lehet a hagyományos erdélyi értelmiségi létforma – az Apáczaiak, a Bolyaiak, a Bodor Péterek és a többiek meg-

testesítette „egyetemes ember” – különleges sajátosságának: a sokoldalúságra támaszkodó, a sokféle tevékenységre építő nem „szakbarbár” polihisztori, ezermesteri magatartás, a reneszánsz-humanista típusú alkat és mentalitás megvalósulásának. Annak a fajta értékösszesítő szellemiségnek és gyakorlatiasságnak, látás- és viselkedésmódnak, amely a „magad uram, ha szolgád nincsen” jellegű felfogás érvényesítéseképpen az emberi önmagára utaltságból és hagyatkozásból – a kellő öntudat és önérzet szerény, de határozott meglétének segítségével – szükségképpen kovácsol erényt és erkölcsiséget. Nem kis részben táplálkozik ez a beállítottság a „társadalom-érzékeny”, a társadalmi szükségességgel azonosuló, a népszolgálatba ágyazódó, demokratikus és decentralizáló erdélyi protestáns tradíciókból: hogy „a reformátorok egyidejűleg a szellem 'mindenesei' is” voltak: „tanárok, tanítók, nyomdászok, hitvitázók, prédikátorok, írók, költők, műfordítók, tudósok, egyházi méltóságok és nem utolsósorban tevékeny alakítói a politikának”. A szellemi alapítói munka, a fundamentumok lerakása pedig eleve és kiváltképpen sokoldalúságot tételez fel, mert „sok a feladat – s nincs mindenre ember”. A vállalás, a vállalkozás minőségét a humán érték-látás és a munkálkodási ösztön megannyi vetületében mutatja fel Páskándi, s gyökereit vagy párhuzamait például a természeti, az ősközösségi ember bizonyos cselekvésmozzanataiban is tetten éri. Egy ehetetlen kókuszdiónak valami díszes tárggyá való kifaragása az értékfelismerő készség lenyomata és alapja lehet, egyféle érték másféleképpen való helyettesítésének a kezdete, a valahogyan mindent megmunkáló, megnemesítő vagy csupán felhasználó értékteremtés (és „érték-korrektió”) archaikus kiindulása. A használati, funkcionális, esztétikai és egyéb értékfélék egymáshoz való szoros viszonyulásának kialakítása, az eszes homo faber semmit veszni nem hagyó, önellátó, szerves és mindig valamilyen értékben – egyszerre értéksűritő és érték-differenciáló szemléletformákban – gondolkodó hajlamának megjelenése: egyszersmind megállíthatatlanul szétgyűrűző történeti folyamatosság eredete – antropológikum és történelmi jelentőség megmaradás-teremtésvágy együttesében. (Látható: a sokoldalú ember története messzire nyúlik vissza, „a határozottabb munkamegosztáson túli /előtti/ időkbe, a sokirányú veszély koraiba, amikor nem minden veszélyre akadt 'specialista'.”) Cselekvő realizmus ez Kós Károly esetében is, ahogyan Páskándi summázza-definiálja. És ez a reális belátásokon és körültekintésen nyugvó személyes elszánás és példamutató cselekvőkészség egyúttal az egész erdélyi magyar közösség számára is irányjelzővé válhatott. Mintaadó, kollektív modellteremtő erővé, amely eredményes tudott lenni a trianoni katasztrófa áldozataul esett erdélyi magyarság szétomlásának, széthullásának a feltartóztatásában. Amely hosszú távra terelte mederbe az élni akarás energiáit, s a változások és a fenyegetések korában a veszélytudat és a jövőteremtés feszültségében alkotott örökérvényű programokat. (A helyzettől függően kidolgozott távlatos munkaprogramot jelentve, „amelyben a tájékozódó várakozás rövid szakasza után kijelölik a feladatokat”).

De jellemző, ahogyan Páskándi az ezt megelőző, ezzel ellentétes magatartásmódnak is a mélyére néz: azoknak az első zsidbasztó-bénítő – úgymond „szellemi hibernációba” kényszerítő – érzelmi reakcióknak, amelyek a döbbenetes (hihetetlen, és az azt megelőző által alig is hitt) országvesztést közvetlenül kísérték. Egy etológiai párhuzammal, a tanatózis fogalmával írja ezt körül: „Ha a periklizmus (veszély és veszélyeztetettség tana) felől nézzük: tulajdonképpen több ez, más ez mint hibernáció, sokkal inkább tanatózis, vagyis 'tettetett halál'. Amit az állatoknál megfigyelhetünk a nagy veszély, a veszélyes változás idején – az többé-kevésbé az emberekre, az emberi kultúrákra is jellemző. Bizonyos állatoknál megfigyelhető, hogy amikor már a nagyoktól nem tudnak elfutni, megívni vele pedig nem akarnak, hisz semmi esélyük nincs – halottnak teszik magukat. Az etológiából, állati viselkedéstanból nyugodtan kölcsönkérhetjük tehát a tanatózis fogalmát, alkalmazván a szellemi jelenségekre is.” És tovább is boncolgatja e jelenség indítékait, körülményeit, értelmét: hogy a réműleten, az önbénítő tehetetlenségen túl üzenet ez az ellenség számára – éspedig a tétlenségről, a veszélytelenségről, azért, hogy az a halottnak látszót hagyja életben. Az ellenség veszélyérzetének az elaltatását is célozza ez – s azonkívül a merevség ijesztő, zárt, kiismerhetetlen. Radikális önvédelmi taktika tehát, s a kisebbségpszichológiában mindig is megfigyelhető a túlerővel, a többséggel szemben – Páskándi szerint; s a kábult hallgatás egyben várakozás is.

Mégis, a valódi reményeket keltő stratégia a kisebbségi nemzet egységét, részint a tradicionális patriarchális viszonyokra (az úri nemesség szegények iránti felelősségérzetére) épülő egységpolitikát is szorgalmazó érdekérvényesítés, az érdekképviseleti elkötelezettség, az állami lojalitás mel-

letti autonómiakövetelés, a sorsvállaló és helyzettudatos önépítés-önszervezés, az értéktanúsító életberendezkedés, a másik népet megbecsülő egyetemes emberségparancs szerinti egyenlőség-, szabadság- és testvériségeszme ébrentartása, egyáltalán: az életigényt megalapozó, serkentő és kinyilvánító, dinamikus, energikus élet- és intézményszervező aktivitás lehetett. Például a kultúrateremtő és -terjesztő hivatásmorál jegyében, amelyben az alsóbb néposztályokat munkaerőként alkalmazó, de ugyanakkor nemzettársként elfogadó, Széchenyi-típusú arisztokrácia is tevékenyen osztozik – a szolidaritás és a hagyományörző modernizálás terve szerint; vagy a népek közötti értékalapú és kölcsönös barátság eszményi szellemében, amely kizár mindenféle erőszakos beolvasztásra való törekvést. És ez olyan körülmények között, amikor viszont – Páskándi szavaival – „maradt az elnyomás, a *numerus clausus*, a beolvasztási kísérletek, a kompakt, egy tömbben létezésből a diaszpórába-taszítás, a statisztikai manipuláció a lakosság arányszámával és a többi”. A hajdani, 1918-as – a teljes politikai jogegyenlőségről, érdekvédelemről, a szabad anyanyelv- és vallásgyakorlásról, a teljes szólás- és lelkiismereti szabadságról szónokoló – gyulafehérvári ígéretek megcsúfolásaként (amely proklamációkat egy idő után az erdélyi vezetők talán nem emlegették elég sokat). Mindenesetre Kós Károlyék „messzire ható”, „muszáj-herkulesi” nagy munkát végeztek, „a legnagyobbat cselekedték”: „lélekmentők” voltak. (Nem „kiválasztottak”, akiket segít az Isten, csak magukon segítő „alkalmasak”.) Az „erdélyi cselekvő realizmus” talaján állva gátat tudtak vetni a felmorzsoló „tömeges asszimilációnak, a népiértésnek, a revans látványosabb és gyakoribb formáinak, a nyelv-, kultúra- és hagyományirtásnak”. – „Hogy a magyarság öntudata éppen maradt meg a két világháború között, abban Kósék pártjainak, egyesületeinek és a Helikonnak perdöntő szerepük volt” – szögezi le Páskándi egy másik, az *Erdélyi Helikonról* (mint folyóiratról) szóló tanulmányában (*Erdélyi Helikon – Egység és folytonosság*, 1988)¹⁰ megállapítva, hogy az „valamiféle Helikon hegye” volt, „történelmi felülnézetet” biztosított, „rálátást önmagunkra”, s mindenképpen a „nem-megosztást, a magas érték kiválasztást: a magyarság, mint etnikum és szellem egységét és folytonosságát” képviselve. „Kulturális fluidumot” áramoltatva.

Mindezt elsősorban a transzszilvánista koncepció két alappillére támaszkodva: az önállóság és a tolerancia eszméire és gyakorlatára. Az önállóság a speciális erdélyiséget és az eredendő magyarságot egyszerre jelenti. Az erdélyiséget, amely a kisebbségi magyarság és szárszág mellett sajátossá és bizonyos mértékig szintén kisebbségserűvé (mert a nélküle zajló központi – ókirálysági, bukaresti – államadminisztrációnak szintén alárendeltté) teszi a maga kulturáltságának, fejlettebb civilizáltságának tudatában lévő erdélyi romániséget is – nos ezt az összehasonító transzszilván karakterisztikumot mindazonáltal helytelen lenne valami „szeparatizmusként” érteni: „mintha Kósék tagadnák a magyar kultúra, szellemiség lényegében egységes voltát”; „mintha elfelejtenék, hogy az erdélyi magyar az egyetemes magyar kultúrához tartozik”. (Páskándi szerint leginkább Kós Károly írásművészete árulkodik arról – s itt elsősorban a Szent István-regényére, *Az országépítőre* hivatkozik –, hogy mennyire anyakultúrában gondolkodik, „mennyire nem kívánják és nem akarják leválasztani – valamiféle provinciális kultúraként – az erdélyit az egész magyar szellemiségről”.) Az önállóság „valójában e kultúra táji-történelmi couleur locale-jára vonatkozik”, és „arra, hogy az együttélés bizonyos – pozitív – helyi színeket, sajátos többletet ad hozzá”; mert „Erdély valóban tájegység is”, „sajátos történelmi tapasztalat” (a Bethlen Gábor-i „ahogy lehet” manőverezést is beleértve). „Az erdélyiség mint önállóság gondolata tehát annál inkább helyes és reális, szükséges és hasznos volt, amennyiben ellensúlyozta az ’oszd meg és uralkodj’ általános állam elvét, a másféle, reális vagy szintén reális megosztottságokat hangsúlyozta, hogy ezáltal a humanistább körök segítségét, szövetségét elnyerje. Kóséknak abszolút módon igazuk volt, amikor nem azt hangsúlyozták, ami elválaszt, hanem azt, ami összefog. *Ez volt az egyetlen helyes és emberi megoldás.*”

A jótékony, „gyümölcsöző” kölcsönhatások pedig türelemre, toleranciára nevelnek. De ez sem olyan egyszerű képlet, a működése sem törvényszerűen viszonyos. Mert az őszinte közeledésre – mint „szükséges jóra” – elsősorban a vesztesnek, a gyengébbnek van szüksége, így a viszony egyenrangúsága és kölcsönössége korántsem közvetlen evidencia. (A transzszilvánizmus nem alaptalanul tekinthető „a vesztesek ideológiájának”, a várakozás és az áthidalás, a közvetítés kísérleti eszmei módozatának.) „A tolerancia mindig az erősebb türelmességét jelenti a gyengébbel, a nagyobbét a kisebbel szemben. A szülő szokott türelmes lenni gyermekével. A türelem gyakorlója egyben a hatalom gyakorlója is. Másrészt: egy dolog a méltányos belátáson alapuló tolerancia, amely elismeri: nincs joga türelmetlennek lenni, és megint más a kegyes vagy annak feltüntetett

türelmesség. Ez utóbbi ugyanis megalázza a türelmet élvező jogait, emberi méltóságát. Másfelől: igen sokszor a többségi tolerancia semmi más, mint a manipuláció eszköze. Mögötte a hódító részéről annak belátása rejlik, hogy a nemzetiségek beolvasztása könnyebben és békésebben ment a türelmes, mint a türelmetlen módszerekkel." Tehát „a politikai-vallási-nyelvi, kulturális türelmesség különben is igen ravasz dolog, még ha élne is vele a román hatalom”; „már híres államférfiak, politika-tudósok régebben megmondották: türelmesnek lenni annyit jelent, mintha kijelentenénk: ha akarnánk, lehetnénk türelmetlenek is”. És itt csúszik Kósék politikai elképzeléseibe (a sorsközösséget egyszersmind viszonzott érzelem- és értelemközösségnek tételező koncepcióba) nemegyszer naivság Páskándi szerint, aki viszont lucidus fejtegetésekkel bontja ki például a barátság természetrajzát is, szociálpszichológiai kategóriákat alkalmazva. Azt analizálva, hogy hányféle típusú lehet az emberek és közösségek közötti kapcsolattartás – a tartózkodástól a közeledésen át a barátságig, nem beszélve az ellenségeskedéstől induló hosszadalmas kiengesztelődéssé tartó folyamatról –, s hogy a képmutató barátkozás miféle torz megnyilatkozásokkal fedheti el sokszor a valódi érzelmeket. (Államférfiak hivatalos ceremóniákon például gyakran úgy viselkednek egymással, „mint az a férj, aki jó barátját mindenáron meg akarja kedveltetni nejevel. Ám azt veszi észre, hogy felesége egyre jobban utálja a férje barátját, hiszen: minél görcsösebben kívánja összehozni őket, a nő egyre inkább arra gondol: 'mekkora erőfeszítést képes tenni ezért a barátságért, az én szerelmem megőrzéséért bezeg távolról sem tett ennyit; bizonyosan közös titkaik vannak még előttem is, hogy ennyire összetartanak'. Valahogy így járhat ez az államférfi, ez esetben saját népe lesz a nej.”) A valódi összetartozást döntően érték, érdek és érdemesség határozza meg. Ellenségességből, „gyűlölködésből épp úgy nem lehet, vagy nem sokáig lehet megélni, mint ahogy a végtelenen altruista szeretetből sem”. Ezért is annyira valóságos és hitelesen igaz a már a *Kiáltó Szóban* megfogalmazott egészséges hagyományvédelem és a józan, mértéktagot közeledés elve, mert ez a szellemiség még nem vett részt semmiféle hamis „büntudat-kurzusban”, amely a patriotizmust, „a nemzeti öntudatot, méltóságérzetet és a nemzetköziség elvét antinóm fogalompárnak értelmezi”, és az őszinte jóindulatot kevesli, sőt szembeállítja a megkövetelt (de, mint láttuk, hazug és hipokrita) „barátsággal”. (A közeledést amúgy sem lehet kötelezni, erőszakolni; „ha nem közeledem, ennek nem pusztán az az oka, hogy saját hagyományaim vannak, hanem az is: neki is saját hagyományai vannak”.) A bármiféle alakoskodástól mentes baráti vonzalom pozitív értéktartománya kizárja az ellenségesség negatívumait (a „valakinek a barátja” valódi erkölcsi birtokviszonya a „valakinek az ellensége” pusztán nyelvtani „ál-birtokviszonyát”), s leleplezi a rejtett ellenségességet is, a dogmatizmust, a végtelenen szétválasztó kizárólagosságot, a türelmetlenséget. (Harmónikus, igazi elvi barátság „csupán egyenrangúak között lehetséges”; „igazi barátság nem valósulhat anélkül, hogy ne emlékeztessük egymást állandóan az egymás iránti kötelességeinkre” – ha szükséges.) „Etikai jó és logikai igaz” mélyen, „strukturálisan” is találkozik, s történelmi gondolkodást formáló erőként is figyelembe kell venni. „A történelem ugyanis az emberi elvonatkoztató képesség, az absztrakciók történelme is”, mondja Páskándi, s nem mindegy, hogy az „antinómikus gondolkodás”, vagy a túlzásokat kerülő emberiesség alakítja. (Mert „a lélek által felkínált analógiákat komolyan kell vennünk”, történelmi, történelemformáló konzekvenciáival és lehetőségeivel együtt; „ha ugyanis a tudat a természet része, a természet pedig csakis magához hasonlókat szül – teremtet –, úgy világos: a kép, amit a világról alkot tudatunk, lelkünk a természethez hasonló lesz”.)

Külön hangsúlyossá válik a kisebbségi áldozathozatal értelme – s erre megint egy biológiai-etológiai párhuzam világít rá: az autotómia, az öncsonkítás fogalma. A részből feladni valamennyit az egész megmentése érdekében: „életveszélyben a gyík a farkát, a rák a lábát odahagyja” – „ezzel lemond a részről, hogy mentse az egészet”. A történelemben ez a gyakorlat szakrális szertartássá is lényegülhet, mert végeredményben a szentebbnek tartott közösséget helyezi az egyén fölé. Az áldozat „etikai szinekdoché”, „a reprezentációs gondolkodás vívmánya”, és „a szimbólumokban rejülő humanizmus is kifejezi: nem kell az igazi értékeket feláldozni, lehet helyettesíteni”. „Így az áldozat etikai csere forma, 'megváltás': a résszel megváltom az egészet.” A kisebbségi létstratégiákban ez alapvető szempont: a lényeg maradéktalan képviselője. (És az úgynevezett „legkisebb áldozat elve”, amely inkább gesztussá, szimbolikussá avatja – elsősorban a fogadó szemszögéből értékes – áldozathozatalt. Mert – Páskándi analógiája szerint – még az Isten sem parancsolja az áldozatot, „neki sincs joga az önkéntes áldozat helyett parancsolt áldozatot követelni”; Ábrahám és Izsák esetében is csupán próbatétel zajlott, a megkövetelt áldozat elfogadása nélkül.)

A Páskándi-féle okfejtések sokaságából gyakran olyan megfogalmazások is kikristályosodnak, amelyek például a legújabb kultúrfilozófiai, kultúranropológiai művekben is központi szerephez jutó felismerésekkel csengenek össze. Amikor Páskándi az ősi kultúrákban a rituális és törzsi emlékezet létfenntartó és identitásmeghatározó lényegiségét nyomatékosítja – a hagyományt mintegy „felhalmozó”, „szellemtartósításról” beszélve (mondván, hogy „a szellem tehát az emlékezetben összefolyó élményeket, eseményeket, tapasztalatokat, a történéseket tartósítja”, s „így lesz a hagyomány a hasznos szellem tartósítása /és tartósítása: a vének, asszonyok, papok és művészek által, illetve: hadi s egyéb történetek, mesék, mítoszok és rajzok, jelek által/”, meg a közös származás- vagy eredettudatot tápláló csodás eposzok, illetve a kollektív történelmi emlékezet összes többi nyelvi-kulturális megnyilatkozása által, s hogy „a szellem tartósítása nagyban hozzájárul az *összetartozás öntudatának, méltóságérzetének* kifejlődéséhez”, tehát „a mai formájú nemzetek története valójában a mindenkori *összetartozástudat* történelmében /ősközösségekben/ keresheti őstét”) –, akkor ez rendre megegyezik Jan Assmann-nak és másoknak az identitásteremtő rituális és kulturális emlékezetről vallott számos alaptételével. „Az emlékezés kultúrája a 'közösségalapító emlékezettel' függ össze”; „az emlékezetközösségként szerveződő társadalmi csoport főleg két szempont szerint őrzi múltját: a sajátossága és a tartóssága szerint”; „a kollektív emlékezet úttörő jelentőségű felfedezése emlékezet és csoport egymáshoz rendelésén alapszik”; „az írásos tárolás lehetősége nélkül a csoport identitásbiztosító tudásának nincs más helye, mint az emberi emlékezet”; „a rítusok arra valók, hogy elevenen tartsák a csoport identitásrendszerét”; „a kultúra nem más, mint egy olyan identitásbiztosító tudáskomplexum, amely szimbolikus formákban (...) tárgyasul”; „a nemzeti közösség képzete az idők mélységes mélyébe nyúló folytonosság képzetén nyugszik”; „az etnikai identitás kialakítása és tartósítása a szervezett kulturális emlékezetre tartozik”, „az ember természettől fogva közösségre termett. A viselkedéskutatás megerősíti ezt a definíciót. A csoportalakítás ösztöne az ember alapvető alkati adottsága, a közösségalakító magatartás és cselekvés pedig elemi viselkedésmód”; „a társadalmi hovatartozás tudata, amit 'kollektív identitásnak' nevezünk, a közös tudásban és emlékekben való osztozáson alapszik”¹¹ – és idézhetnénk tovább csak ezeket a téziszserű állításokat is. A nemzeti identitás legfőbb útja a közös emlékezet, a hősök, az ünnepek, a hagyományos intézmények tisztelete – mondja Edward Said is („the royal road to a nation's identity is its public memory, the official pantheon of heroes, the monuments, holidays, and honorifically designated offices”).¹² – Mindebből az is kitűnik, hogy amit Páskándi Kós Károlyról és nemzedékéről, s általában a transzszilvánizmusról mond, az a jelent nemcsak a múlttal, hanem a lehetséges és kívánatos emberi jövővel is szorosan összeköti.

Jegyzetek:

- 1 Önnön sokműfajúságáról vö. azt az önbemutatót, amelyet a Václav Havelnek címzett nyílt levél (*Új Magyarország*, 1993. okt. 26.) tartalmaz, s amelyet az író az ún. „örökségahagyó” (az *Örökségünk*-sorozatban kiadott), maga által válogatott kötetébe is felvett: „Magyar író vagyok, erdélyi származású, református ember. Már régebb óta Budapesten élek. Van némi 1956-os múltam, amiért hat év börtönre ítélték még Romániában, amit le is töltöttem egykor. Verset, drámát, esszét, novellát, regényt, mesét, publicisztikát – szóval minden műfajban – írok.” Páskándi Géza: *A logika erkölcséről*. In: Uő: *Az örömröntő angyal*. Bp., 1995. 99.; és Uő: *Esszék, előadások, levelek – Az Abszurd és az Isten*. Bp., 1995. 143.; és Uő: *Méltó túlélés – Levelek, esszék, társadalompolitikai tanulmányok, interjúk (1978–1995)*. Bp., 2001. 161.
- 2 Mezey László Miklós: „Körüljáró” esszék – Páskándi Géza posztumusz tanulmánykötetéről. *PoLÍSz*, 2005. 89. 83.
- 3 Páskándi Géza: *Született patina*. Alföld, 1978/9. 94-96.
- 4 Ld. Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő – A történelmi idők szemantikája*. Bp., 2003.
- 5 Hatalmas ívű tanulmányban értelmezi Páskándi a nemzeti lét és tudat alapkérdéseit (*A nemzeti kérdés metafizikája*, in: Uő: *A szabadság színváltozásai*, Bp., 1984. 39-72.), s hasonlóképpen újabban mások is sokan tesznek éles különbséget birodalmi, zsarnoki, terjeszkedő nacionalizmussal, illetve (az „internacionális” posztmodernitással részben összefüggő, részben vitázó) kispépi, önmertő, védekező identitástudat között – Írországtól Új Zélandig (Richard Kearney, Simon During, Ania

- Loomba stb.). Kiderül, hogy a nemzeti tudat és a nemzeti önazonosság metafizikája a teljes közösségi önmegvalósítást követeli („The metaphysics of nationalism speak of the entry into full self-realization of a unitary subject known as the people” – Terry Eagleton: *Nationalism: Irony and Commitment*, in: Terry Eagleton, Fredric Jameson, Edward W. Said: *Nationalism, Colonialism, and Literature*, Minneapolis, London, University of Minnesota Press, 1990. 28.), de nemcsak a nemzetnek, a nemzeti szuverenitásnak van metafizikája, hanem még a kisebbségiségnek is (ld. pl. *A nemzeti kisebbségek teológiája*, szerk. Pungur József, Kecskemét, 1999), mondjuk a „MacDonald’s-izmussal” is jelképezhető világhomogenizáció, a kiüresítő egyneműsítés (vö. Leela Gandhi: *Postcolonial Theory, A critical introduction*, Edinburgh University Press, 1998) ellenében, a „nativizmus” értékideálijainak nevében és képviseletében.
- 6 Csoóri Sándor: *Szálla alá poklokra*. Miskolc, 1997. 93. – Vö. ezzel még a kiváló erdélyi teológus-filozófus, kisebbségteoretikus esszéíró megállapítását a harmincas évek elejéről, *A kisebbségi élet ajándékai* című 1931-es tanulmányából: „Van egy emberfajta, amelyiknek millió és millió egyedét valami megfoghatatlan hatalom arra kényszeríti, hogy akkor is magyarnak vallja magát, ha abból kára származik (...) nem tudják, hogy miért, csak vallják, mert vallaniuk kell” (László Dezső: *A kisebbségi élet ajándékai*. Kolozsvár, 1997. 77-78.). – Németh László Misztótfalusi Kis Miklósról szóló 1946-os drámájában pedig a főhős így nyilatkozik: „egy ember legnehezebb munkái (...) a magával vívott órák, melyekben érdeke ellenére is a jóra állt rá” (Németh László: *Eklezsia-megkövetés*. In: Uő: *Szerettem az igazságot I-II*. Bp., 1981. II. 242.
  - 7 Kortárs, 1983/12. 1963-1972.
  - 8 Páskándi Géza: *A logika erkölcséről*. In: Uő: *Az örömröntő angyal*. Bp., 1995. 101. – Idézi: Láng Gusztáv: *Szabadság és kisebbség (Értékfogalmak Páskándi Géza esszéiben)*. In: „Mi nekem az igazság?” – *Irodalmi tanácskozás Páskándi Géza életművéről*. Szerk. Muzsnay Árpád. Szatmárnémeti, 2000. 76.
  - 9 In: Páskándi Géza: *Mesterek kortárs szemmel*. Kráter, Pomáz, 2005. 9-43.
  - 10 Uo. 45-49.
  - 11 Ld. Jan Assmann: *A kulturális emlékezet*. Bp., 2004. 30., 41., 47., 57., 89., 132., 137., 138., 142., 157.
  - 12 Edward W. Said: *Afterword – Reflections on Ireland and Postcolonialism*. In: *Ireland and Postcolonial Theory*. Eds. Clare Carroll and Patricia King. Cork University Press, 2003. 180.

A tanulmány folytatása következő számunkban jelenik meg

????????????????

SZÍNHÁZ ÉS NYELV

Egy közismert filozófiai vonatkozású vicc szerint akik a sötétben az elefánt különböző test-tájékait tapogatják, az állat más-más részmeghatározását adják meg. Ugyanígy viccelnek velünk a színházi nyelv megújítóiról, megújításáról érkező mindentudók is, hiszen: 1. elfelejtik, hogy a szövegkönyvet is valamilyen nyelven írják; 2. hogy ez a fogalmi természetű nyelv irodalmi nyelv is; 3. továbbá, hogy ilyen minősége alapján van tolmácsolhatatlan, tolmácsolható és tolmácsolásra szoruló irodalmi nyelv. Következésképpen az önjelölt mindentudók eszmefuttatásainak se füle se farka, és közöttük az elefánt is csak kiséger, vagy fordítva.

Lotman azt írja, hogy az irodalmi nyelv másodlagos modelláló rendszer; persze, a fogalmisághoz képest másodlagos. A közöttük lévő összefüggést Dürrenmatt így érzékelteti: „Talán sikerül elmondani egy történetet, amelyből az emberiség arca tekint vissza ránk.” Ő a nem-művészi és a művészi információ egységéről beszél, ebben az esetben, ami Lotmannál (időben) másodlagos, az, mint művészi információ, elsődleges jelentőségű.

Az egyikre a hétköznapiok létezőinek nagyságrendje illik, viszont a művészi információra a törvény, a létezés léptéke. Míg a filozófia csak a létezés törvényeiben létezőket közelíti meg, a művészet különös módon a létezőben (történetben, cselekményben, személyben, illetve műalkotásban) a létezést mutatja fel, a megfoghatóban a megfoghatatlant, illetve a kimondásban a

kimondathatatlant. (Ez utóbbitól lép vissza az ikonografikus szemlélet a nem művészi információhoz ugyanúgy, mint aki azt hiszi, hogy a szobrász a ló szobraban a ló eszméjét, idealizált képét adja vissza.) Létezők és létezés más-más léptékű valóságainak (művekben) felmutatott egymásbelüliségéről mondja a filozófia azt, hogy egzisztenciális jelentőségű az esztétika, hogy zenei, költői, plasztikai gondolat, ami az alkotónak (objektív-szubjektív-reflexív összetevőjű) művészi igazság. Ezt, a műfajonként is különböző alkatú művészi igazságot (amely „igaz a létnek és a tudatnak abban az állapotában”) a mindentudók nemes egyszerűséggel ihletnek nevezik. Az ihletett művész mindig ezt a két különböző lépték, nagyságrend valóságait vetíti egymásba művészi általánosítással. A művészi általánosítások eredményeként a témák, figurák, történetek többlete az a művészi tartalom, amely leegyszerűsítve a létezés élménye, mágikus vonatkozásként pedig az alkotó és a kor lelkiületének fúziója, tehát összetett lelki tartalom. Ha a témában, figurában, történetben többletként a szerkezetet, a kompozíciót keressük, az kizárólag a létezés élményének a szerkezete lehet. Ilyen megkomponáltságtól irodalmi minőség a színműirodalom is; esetenként a színdarab komplex nyelvként kapcsol össze Szerzőt és Rendezőt. Egyes színművekben a nem-művészi és a művészi információ (téma és szerkezet) közel áll egymáshoz, ilyen esetben a kompozíció realista, ha a kétféle információ egymásnak ellentmond, akkor szürrealista kompozícióval állunk szemben, ha pedig egymást tagadják, az abszurdig jut el az általánosítás. Ez is tartozéka a művészi nyelv komplexitásának. Na, de e helyett milyen színházi nyelvről beszélnek a mindenttudók?

Rendező és közönség között a színpadon nem „nyelv”, hanem az előadás eszköztára közvetít. Eszköz minden érzékelhető valóságdarab: hang, hangszín, hanghordozás, gesztus, mozgás, mimika, szövegintonáció, ének, zene, tánc, szép-rút (női-férfi) termet. Kifejezőeszközöket lelkesít át a színművész, tölti fel művészi tartalommal, művészi formává minősítve, annak megfelelően, ahogyan a rendező válogat és társít, fokoz és árnyal az áttelekesítendő eszközök, formai adottságok között, hogy azok a megkomponált mű tartalmának és általánosítási fokának megfelelőjenek. A kifejezőeszközök érzéki minősége változatlan az Arisztotelész előtti időktől Shakespeare korán át századunkig. Változott-változó-változik az élményközelbe hozás érzékenysége, stílusa, kifejezőereje. Vagyis a színházi „nyelv” örök kísérlet, mert egyszerre és egyformán „új” és „rég”, hagyományos és megújuló. Kivétel az az önkényes modernkedés, amely nem szabályt erősít, csupán a hasonszórú mindenttudókat hályogkovács mivoltukban, viszont ez nem kísérlet, csak tapogatózás, naivan azt képzelve, hogy a rendezésnek a tolmácsoló művészet megújulásakor nincs is szüksége tolmácsolandó műre, művészi igazságaira.

Végül: Szerző és Rendező között főként a tartalmi jelleg a meghatározó kapocs; Rendező és Közönség között inkább a formai jellegű átlenyegülések, azok lopják körénk-belénk a katarzisos erőterét. A filozófia azt mondja róla, hogy megtisztulás, viszont a katarzisz varázsában a nagyságrendeket különös módon egybeolvasztó ihletet lehet újraélni: „Kétszeresen is: győzelmes emberként, hogy ötvözsem magamba, vegyem birtokomba s érzem, hogy részem a világ – és esendő emberként, hogy áradjak bele, vétessek birtokba s érzem, hogy része vagyok a világnak.” (Földes László)

Minden tiszteletem a Szöveget és Közönséget alázatosan-indulatosan szolgáló Rendezőé, általa kedveljük meg a színművészeket és szeretjük a művészet ezen ágát. Csak így teljes a művészi igazság pillanata.

(1999)

Madarász Imre

Gentile meggyilkolása

A huszadik század Croce után (vagy mellett) legnagyobb olasz filozófusának, Giovanni Gentile-nek 1944. április 15-én, partizánok fegyvere által történt meggyilkolása brutálisan kultúraellenes volta dacára is (vagy épp következtében) az olasz kultúra történetének nagy jelentőségű mozzanata és egyik legvitatottabb kérdése lett, problematikus jellege ellenére is olyan emblemikus érvényű esemény, mint az olasz történelem egyetlen még híresebb filozófus-halála, a Giordano Brunóé, amellyel ugyan világhír és jelkép-erő dolgában nem vetekedhet, de amellyel mégis összehasonlítható, pontosabban szembeállítható. Míg ugyanis Bruno 1600-ban a zsarnokság vértanújaként halt hősi halált a máglyán, Gentilét – Bruno filozófiájának egyik legkiválóbb szakértőjét, művei gondozóját – éppenséggel mint a zsarnokságot kiszolgáló „áruló írástudót”¹ ölték meg. Ha nem ellentétet, hanem párhuzamot keresünk, és nem időben, hanem térben messze tekintve, August Kotzebue német drámaíró sorsa juthat eszünkbe, akit 1819. március 23-án egy teológushallgató (bizonyos Karl Sand) szúrt le, „reakciós politikai nézetei miatt”.² Csakhogy a középszerű „színdarab-gyáros”³ halálával szemben, amely nem váltott ki viharos, jelentős és tartós polémiákat, a Gentiléé több mint fél évszázadon át neuralgikus pontja maradt az olasz szellemi életnek, és mindmáig szenvedélyes, gyakran indulatos állásfoglalásokra késztet. A jelen írás nem a vád-, és nem is a védőbeszéd, hanem az elfogulatlan tanulmányozás eszközeivel kíván hozzászólni a „nagy vitához”. Nem azt vizsgálja, jogos volt-e a Gentile elleni merénylet, mert a szerzőnek meggyőződése, hogy ez a kérdés nem is kérdés, föl sem merülhet: egy bölcsele, egy tudós, egy egyetemi tanár agyonlövése mind jogi, mind erkölcsi szempontból nézve csakis bűnnek, súlyos büntettnek minősíthető (politikailag pedig a Talleyrand minősítette „bűnnél is súlyosabb hibának”). A tanulmány célja annak mérlegelése, hogy az ellenállók miért éppen Gentilében „akartak lesújtani a kultúra elárulásának egyik szimbólumára”⁴; hogyan érvényesült az egyik és a másik oldalon, Julien Benda és Babits Mihály szavával, „az írástudók árulása”, illetve a Lukács György által (egyik legfeléltlenebb korszakában) emlegetett „írástudók felelőssége”; miért éppen Gentile vált a leszámolás áldozatává, és nem az olasz kulturális élet valamely másik, magát a fasiszta rezsim mellett elkötelező és exponáló prominens képviselője, például a futurista Filippo Tommaso Marinetti, a rasszista Julius Evola, a „fasiszta történész”, Gioachino Volpe vagy a „hitleri művészet” csodálója és propagálója, Ugo Ojetti.⁵

A tragikus privilégium elsősorban éppen szellemi formátuma, súlya, rangja miatt jutott Gentile-nek: éppen azért, mert értelmiségiek nemzedékei tisztelték benne mesterüket (köztük olyan antifasiszták is, mint a kiváló filozófiatörténész, Guido De Ruggiero vagy kollégája, Cesare Luporini), és sokuknál a tekintélye miatt különösen veszélyesnek érzett ideológiai-politikai ellenség iránti gyűlölethez a személyes megcsalatottság, az eszményképből való kiábrándulás bálványromboló bosszúvágya is társult. Claudio Pavone egyenesen azt állítja, hogy a salói „olasz köztársaságban konspiráló ellenzéki értelmiségiek nagy része, beleértve a kommunistákat is, Gentile szellemi gyermeke volt, s bennük az »apagyilkosság« ellentmondásos érzelmeket ébresztett, a megszabadulását és a büntudatét”. Ennek az idézetnek a közelében Jader Jacobelli könyvében egyebek között sok olyat is találunk, amely a kommunista pártvezértől, Palmiro Togliattitól származik, aki az »apagyilkosság« után „hazafiak egy csoportjának” az „árulót megbüntető bosszújáról” írt, noha 1919-ben még Gentilét „az olasz filozófiai iskola legjelesebb és legtöbbek által követett mesterének” minősítette.⁶ Tegyük hozzá: a két kijelentés nem zárja ki feltétlenül egymást, és nem is csupán a köztük eltelt negyed évszázad okán.

A „szellemi gyermekek”, a „fiúk” szemében az „apa” ősbűne *A fasiszta értelmiségiek kiáltványa (Manifesto degli intellettuali fascisti)* volt, amelyet – a külföldi sajtó állítólagos „rágalmaira” válaszul – olyan hírességek írtak alá, mint – a már említett Marinetti, Volpe és Ojetti mellett – Guido Da Verona bestseller-író, Salvatore Di Giacomo nápolyi dialektális költő, Curzio Malaparte, a nálunk is jól ismert író, Paolo Orano, a befolyásos újságíró, Alfredo Panzini regényíró, Luigi Pirandello, a Novecento klasszikusa és Ugo Spirito, a filozófus Gentile-tanítvány.⁷ Ezt a manifesztumot Gentile 1925-ben fogalmazta meg, amikor a fasiszta rendszer totalitarizmusa még nem bontakozott ki to-

tálsan, de jogtiprásai immár sorozatosá és rendszeressé, sőt rendszer-szerűvé váltak. A *Kiáltvány* „historizálta”, utólagosan igazolta, egyszersmind lezártnak és folytathatatlanak tekintette a „nemzetellenes romboló erőkkkel” szembeni rohamosztagos erőszakot („lo squadrisimo e l’illegalismo”), ugyanakkor a fasiszta mozgalmat és rendszert nem csupán idealista és „morális”, de egyenesen „vallási jellegűnek” tűntette föl, márpedig a vallás nem lehet racionális megítélés kérdése, még kevésbé kritika tárgya, annak hitre, ha nem vakhitre, fideizmusra, ha nem fanatizmusra van szüksége, legalábbis így láthatta az eredendően laikus szemléletű Gentile. Az ellenkiáltványt megfogalmazó antifasiszták – élükön Crocéval – különösen botrányosnak és képmutatónak találták a „fasiszta értelmiségiek” hivatkozását a Risorgimentóra, Mazzinira és az ő Ifjú Olaszország nevű szervezetére, miközben bevallott céljuk a Risorgimentóban megszületett „liberális állam” leépítése és helyébe egy totalitárius államrend kiépítése volt.⁸

A totalitarizmus doktrínáját Gentile – aki a „fasiszta érában” előbb közoktatási miniszter, majd szenátor és a pisai egyetem rektora, végül az Olasz Akadémia elnöke lett – két további, hasonló jelentőségű ideológiai-politikai dokumentumban foglalta össze: az általa szerkesztett, monumentális *Enciclopedia Italiana* XIV. kötetének fasiszta-szócikkében, amelyet maga Benito Mussolini írt alá és át, illetve egészített ki, bizonyítván kettejük nézetazonosságát, valamint egy bővebb, önálló kötetben 1934-ben megjelent tanulmányban, *A faszizmus eredete és doktrínája (Origini e dottrina del fascismo)* címmel.⁹ A „forradalmi mozgalmár” múltját immár relikviaként fényezetgető államhatalom, „nemcsak a nemzet politikai rendszerét és irányát, de egész erejét, gondolkodását, érzelmevilágát” leviatáni testébe (hobbessi corpusába, pontosabban korporativizmusába) akarta integrálni. A liberalizmus „elvont és hamis szabadságával” szembeszegezett „igazi és konkrét szabadság” a valóságban a szabadságjogok szisztematikus felszámolását jelentette: a szólásszabadság, a sajtószabadság, a gyülekezési és egyesülési jog, a többpártrendszer és az ellenzékiesség jogának megsemmisítését. Vitatható Kelemen Jánosnak az a gondolata, miszerint „az »etikai állam« hegeli eredetű koncepciója” lenne az, „mely a gentilei totalitarizmus magvát alkotja”.¹⁰ Hegelnek alig volt valamivel több köze a gentilei doktrínához, mint Mazzininak: a dicső múlt dicső nagyjai az örökösük szerepében fellépő faszizmusuk számára hivatkozási alapként, ideológiai támasztékként, retorikai kötőanyagként, önigazolási eszközként szolgáltak.

Ennek fényében gondolandó újra, értelmezendő át az a közkeletű vélekedés és közhelyeszerű megállapítás, hogy Gentile volt a faszizmus hivatalos filozófusa. Gentile filozófus is volt, fasiszta is lett, de nem volt fasiszta filozófus abban az értelemben, hogy mint filozófus is fasiszta, még kevésbé abban, hogy filozófiája egy fasiszta filozófia lett volna. Külön tanulmány (vita)témája lehetne, hogy létezett-e egyáltalán fasiszta filozófia (maga az *Enciclopedia Italiana* és Gentile művei efelől komoly kétségeket ébresztenek). Az viszont vitathatatlan, hogy Gentile filozófiai rendszere már készen állott, amikor a faszizmus világra jött. Bölcséleti értekezéseiben a faszizmus elméleti megalapozását látni ugyanolyan ostobaság lenne, mint ha valaki a heideggeri *Lét és időt* vizionálná náci alapvetésnek, a leendő freiburgi rektor nemzetiszocialista megnyilvánulásai miatt. Más kérdés, hogy Gentile, részint a filozófusok mindenkori (platóni) vágyálmától, részint saját emberi becsvágyától vezérelve, megpróbálta – ahogy Sergio Romano életrajzi könyvének alcíme mondja – „hatalomra juttatni a filozófiát”, mármint természetesen a magáét, ám mind Romano, mind Jacobelli rámutatott, hogy az aktualizmus sosem lett a faszizmus hivatalos filozófiája.¹¹ A történelem „cseles”, paradox „igazságszolgáltatásaként” Gentilét a hatalom ugyanúgy eszközként használta fel, ahogyan ő egyes tendenciózus írásaiban a múlt gondolkodót. Nem a filozófia ült trónra, hanem a hatalom ült rá a filozófiára. Aktualizmusát a „korszellem” kívánalmi szerint „aktualizálva”, Gentile az ortodox fasiszták előtt gyanúba került (mint „konzervatív”, „kriptoliberalis” stb.), az ellenzékiek szemében viszont kompromittálódott mint olyan „gonosz mester”, aki saját eszméit meghamisította, nagy filozófus- és író-elődeiét elárulta. Pedig a fekete „Ventennio” alatt Gentile ragyogó, máig példamutató tanulmányok sorát írta és publikálta „Vittorio Alfieri örökségéről” és „az olasz Risorgimento prófétáiról”: Mazziniról, Giobertiről, Mameliről.¹² Am sem ezek a remekművű tudományos esszék, sem filozófiai, esztétikai értekezései és pedagógiai reform-vitairatai, sem az antifasisztákat is rangos publikációs fórumhoz juttató enciklopédiája nem érdekelték annyira sem a hatalmat, sem annak ellenzékét (sem, sajnos, mai támadói és apologetái egy részét), mint politikai-ideológiai publikációi és gesztusai.

A harag és a bosszúvágy méregpohara Gentile 1943. június 24-i hírhedt, úgynevezett „capitoliumi beszédével” (*Discorso agli Italiani*) csordult ki. Az ideológiai-doktrinális dokumentumokkal ezt az újabb, nyíltan-vállaltan, már felütésében *expressis verbis* „fasiszta” hitvallást csak az rokonította, hogy kinyomatott szövege éppúgy „corpus delicti” lett az antifasiszták szemében. Ez a szónoklat a második világháborús vereség közeledtével, Mussolini hatalomvesztésének előestéjén kétségbeesetten és kétségbeejtően próbált reményt ébreszteni „minden olaszban, aki Olaszország sorsát a szívében viseli... fasisztákban és nem fasisztákban, hivatalos és lelki fasisztákban, fasiszta igazolványúakban és fasiszta hitűekben”. Gentile újfent hitet tett nemcsak saját fasizmusa, hanem a nagybetűs „Fascismo” mellett is, amelynek „hibái minden nagy forradalom elkerülhetetlen hibái”, s amelynek „köszönhetően”, úgymond, „a hamis, fattyú, zsarnoki szabadság, a parlamentáris rendszer szabadsága” halott, és vele „meghalt a liberalizmus” is. Gentile már-már „enciklopédikus” teljességgel sorolta-sorokoztatta fel az összes olasz szellemóriást és hőst (olyanokat, mint De Sanctis, Dante, Machiavelli, Cuoco, Mazzini, Garibaldi, Manzoni, Kolumbusz, Nino Bixio) Mussolini mögé, a háború végsőikig való folytatása érdekében, a „legújabb barbárok” ellen („itt vagy megmentjük Olaszországot, vagy meghalunk”). Ahogy Gentile számba vette Itália nagyságait és áttekintette kultúrája történetét, ahogyan utalt az olasz városok és műemlékek megsemmisítő bombázására, s ahogyan Dante nyomán pokolba kívánta a jövődómondókat, abból nem a győzelem lelkesült hite csendült ki, inkább a gyászbeszéd pátosza kondult, akár a halálharang. Francesco Perfetti könyve szerint Gentile, mintegy megérezve végzetét, ezt mondta „antifasiszta barátjának [I – M. I.], Mario Manlio Rossinak: «A barátaitok most már megölhetnek, ha akarnak. Életem munkája befejeződött.»”¹³

Amiként a fasiszta Olaszországnak és vezérének, úgy vezetett Gentilének az útja is Rómától Salóig, a Capitolium magaslatától az erőszakos halál völgyéig vagy inkább bugyráig. A náci bábárlam, az úgynevezett Olasz Szociális Köztársaság (ismertebb nevén Salói Köztársaság) mellett is kiállt, az Olasz Akadémia újdonsült tagjaként és elnökeként, a megszállottak következetességével, olyan nyilatkozatokban, mint amilyen *Az Olasz Akadémia és Mussolini Olaszországa* (*L'Accademia d'Italia e l'Italia di Mussolini*) című, Giambattista Vico halálának bicentenáriuma alkalmából, 1944. március 19-én, Firenzében tartott beszédének szövegében olvasható: „Csoda? Nem. Mussolini feltámadása szükségszerű volt, mint minden olyan esemény, amely megfelel a történelem logikájának. Logikus volt Németország közbeavatkozása, melyről az árulók megfeledkeztek, mert «quos Deus perdere vult, dementat» [akit Isten el akar veszejteni, azt az esztől fosztja meg]; de amelynek hitét, erejét és bátorságát Mussolini Olaszországa mindig elismerte és szem előtt tartotta. Így mindezt, Mussolini révén, azonmód újból megtalálta, a nagy Németország Vezére (Condottiero) segített neki talpra állni, hogy elfoglalja helyét mellette, ott, ahová becsülete és végzete rendelte, csodás közös harcban Európa és a nyugati civilizáció megmentéséért, bátor, kitartó, legyőzhetetlen népével.”¹⁴

Hitler e felmagasztalásával minden idők egyik legnagyobb olasz filozófusának emlékűnépén Gentile kimondta maga fölött a halálos ítéletet. Helyesebben: elérte, hogy ő legyen az, akinek a feje fölött pálcát törnek az ellenállók, demonstratív bosszúval akarván figyelmeztetni a kollaboránsokat. Tragédiáját az teljesítette be, hogy fasiszta megnyilvánulásai ezúttal is nagyobb nyilvánosságot kaptak, mint antifasisztáknak nyújtott titkos támogatásai. Ahogyan az *Enciclopedia Italiana* 3266 szerzője között feltűnőbb volt Mussolini, mint Antonio Banfi, Piero Calamandrei, Gaetano De Sanctis, Enrico Fermi, Ugo La Malfa és más, a diktatúra által épp csak megtűrt, vagy (máskülönben) éppenséggel tiltott „máskéntgondolkodók”¹⁵, úgy az Olaszország északi felét megszálló és ott az ellenállást véres terrorral, tömeges kivégzésekkel letörni igyekvő német Reich és olasz csatlósai melletti kiállás összehasonlíthatatlanul súlyosabban esett latba, mint az, hogy Gentile határozottan ellenezte a statáriumokat, felkoncolásokat, kinvallatásokat, deportálásokat, tiltakozott ellenük Mussolininél és segített politikai üldözötteken (annál is inkább, mivel az utóbbiról azok is hallgattak, akik a filozófus-politikushoz fordultak közbenjárásért maguk vagy társaik érdekében).¹⁶ Akik Gentilének [miként XII. Pius pápának is] szemére vetették, hogy nem emelte föl kellő eréllyel a szavát, nem vetette latba egész befolyását az üldözöttek megmentéséért, azok egyrészt nem akarták tudomásul venni, hogy még a legnagyobb olasz napilap, a *Corriere della Sera* hasábjain is (1943. december 28-án és 1944. január 16-án) elítélte a bosszúhadjáratokat, a népitéleteket, az önkényeskedést, az üldözéseket¹⁷, másrészt – kevés tiszteletre méltó kivételtől eltekintve – ők ma-

guk, az erkölcsbírák sem siettek elítélni és megakadályozni azokat a törvénytelen leszámolásokat, vandál mérszárlásokat, amelyek Mussoliniék végleges bukása után zúdultak rá a vélt vagy állítólagos fasisztákra (e rémségeket Giampaolo Pansa és mások a legutóbbi időkben bőséges-keserves krónikákban tárták a legszélesebb publikum elé¹⁸). Gentile „kivégzésének” megítélésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni sem azt, hogy válasznak szánták öt fiatal katonaszökevény nyilvános agyonlövésére (amelyben, mondanunk sem kell, a hetvenedik évében járó tudósnek semmi bűnrészessége nem volt, nem lehetett)¹⁹, sem azt, hogy ez a képtelen „válasz, utólag visszatekintve, csak előjáték volt az 1945. április 25. – a felszabadulás hivatalos dátuma és ünnepe – utáni leszámolásokhoz, melyeket lényegében ugyanazon – túlnyomó részben kommunista-partizán – erők („gappisti”) hajtottak végre. Antonio Infranca könyvet írt „Giovanni Gentile és a szicíliai kultúra” kapcsolatairól és tanulmányt „Gentile haláláról”, de a kettőt nem kapcsolta össze²⁰: márpedig a Trapani melletti Castelvetroban született filozófus egy szicíliai „vendetta”-szerű vérbosszúnak esett áldozatul. Halálában döntő fontosságú – bár egyes részletekben máig sem egészen tisztázott – szerepet játszott „földije” és „kollégája”, a szintén szicíliai származású és szintén egyetemi tanár Concetto Marchesi, a neves latinista, Klasszika-filológus, akinek kétkötetes latin irodalomtörténete máig alapmű a szakmában és tankönyv az olaszországi humángimnáziumokban. A kommunista Marchesi a *Libera Stampa* című (Luganóban nyomtatott) illegális lap 1944. február 24-i számában írott cikkében így felelt Gentile nemzeti megbékélést hirdető szavaira: „Akik ma megbékélést hirdetnek, azok olyan fegyvernyugvást hirdetnek, amely időlegesen szüneteltetné ember háborúját ember ellen. Hát nem: helyes, hogy a háború folytatódjék, ha a végzet úgy akarja. Visszatolni a hüvelybe a kardot csupán azért, mert a kéz fáradt és a pusztulás nagy, annyit tesz, mint engedni, hogy a gyilkos új erőre kapjon. A kardot nem visszatolni kell, hanem eltörni. Vajon holnap újat kövácsoznak? Nem tudjuk. A ma és a holnap között éj lesz és egy pirkadat.” Ám más kommunista lapokban a befejezés bajóslatúbban, fenyegetőbben hangzott. A *La Nostra Lotta* címűben például így: „A kardot nem tesszük le, amíg az utolsó náci át nem lépi az Alpokat, amíg az utolsó fasiszta árulót ki nem írjuk. A német megszállók cinkosaira és fasiszta csatlósaira, Gentile szenátor, a nép igazságszolgáltatása kimondta az ítéletet: Halál!”²¹ Nem tudni, ez az ítélet-hirdetés megindokolta vagy közzétette-e a toszkánai Nemzeti Felszabadítási Bizottság (Comitato di Liberazione Nazionale), Romano kifejezésével: „kommunista határozatát”.²² A problémát bonyolítja, hogy a Gentile meggyilkolása kiváltotta nemzeti méretű felháborodás láttán Marchesi tagadta, hogy az alternatív befejezést ő írta, a kommunista ellenállási mozgalom vezetői pedig azt, hogy ők ítélték halálra Gentilét (igazat adván az Akciópártnak abban, hogy „Giovanni Gentile nem követett el olyan bűnöket, amelyekért rá népiítélet lenne kiszabható”, mivel „nem volt sem kém, sem besúgó”, mi több, „kulturális hatása nem ellenkezett a szabadsággal”).²³ Csakhogy a lehető legilletékesebb személy cáfolta meg mindkét tagadást: maga a kommunista pártvezető, Togliatti, akit Perfetti az „erkölcsi felbújtónak” nevez, s aki a már felszabadult Nápolyban kiadott *L'Unità* pártlap hasábjain április 23-án nem átalotta magát ilyen szavakra ragadtatni: „Giovanni Gentileről beszélve, akit az olasz hazafiak halálra ítélték és kivégeztek, mint hazaárulót, nem tudom felvenni azok kenetteljes hangját, akik egy gazfickót búcsúztatva meghamisítják gondolatait és az igazságot, a holtak iránti kegyelet ürügyén”. A hasonló színezetű *Rinascita* folyóiratban június 1-jén *Halálos ítélet* cím és Marchesi neve alatt, az ő szerzőségének hangsúlyozásával Togliatti újra közvettette az ominózus cikket, a vadabb befejezésű változatban, hozzá írt jegyzetét azzal zárva: „Igazság tétetett.”²⁴ Ha a cikket valóban Marchesi írta, felbujtásban volt bűnös, ha egy bizonyos Girolamo Li Causi nevű pártember (amit több kutató lehetségesnek tart²⁵), akkor gyávaságban: a Gentilének is annyiszor szemére hányt pártfegyelemből nem merete meghazudtolni a főelvtársat, Sztálin legjobb olaszországi tanítványát (akivel akkor is közösséget vállalt, amikor 1956-ban a magyar forradalom szovjet csapatok általi eltiprását „kellett” helyeselni²⁶). Az „írastudók árulásának” elkerülítő példáját adta Antonio Banfi marxista filozófus is, aki azzal viszonzotta az *Enciclopedia*-ban való, Gentile általi szerepeltetését, hogy egykori támogatóját „középszerű életűnek és lelkűnek” aposztrofálta és morális igazolását próbálta adni megőlésének, amiért „közönyösen vagy ellenségesen szembeszállt egy nép megváltási szándékával”.²⁷

Az említett kommunisták által igazságosnak és etikusnak vélt cselekedet egyébiránt a következőképpen zajlott le. 1944. április 15-én délután fél kettőkor az idős filozófus éppen a firenzei megyeszékhelyről tért vissza, ahol „bizonyos letartóztatások ellen tiltakozott”. Háza, a Villa Mon-

talto előtt autójából szállt volna ki, testőrök nélkül és fegyvertelenül, amikor a Gruppi Armati Partigiani (Fegyveres Partizán Csoportok) három (Perfetti szerint négy) diáknak álcázott fiatal tagja, a hóna alatt könnyvel, odalépett hozzá, megkérdezve, ő-e Gentile professzor (vagy szenátor). Igenlő válasza után vezetőjük, bizonyos Bruno Fanciullacci előkapta pisztolyát és kétszer rálőtt, majd mindannyian kerékpáron elmenekültek. A sofőr hiába száguldott a legközelebbi kórházba, sebesült utasán az orvosok (köztük egyik fia) már nem segíthettek.²⁸

Állítólag Fanciullacci tüzelés közben azt kiabálta: „Nem az embert ölöm meg, hanem az eszmét!”²⁹ Ez a patetikus mondat nem biztos, hogy elhangzott, de ha igen, akkor biztosan ostobaság volt: pisztollyal nem lehet megölni egy eszmét. (Van is egy – másik – legenda, mely szerint a „halálos ítéletét” kimondó merénylőknek Gentile azt válaszolta volna: „Eszméket nem lehet megölni úgy, hogy embert ölnék: az eszmék az emberek halálával csak megszületnek és megerősödnek!”³⁰)

Akárhogy történt is, a *Corriere della Sera* által „gyalázatos bűnténynek” minősített merénylet a végnapjait élő Mussolini-diktatúrát nem várt propagandaanyaggal erősítette meg, az ellenállást pedig súlyosan megosztotta. Még baloldali antifasisztáknak is egész sora (Tristano Codignola, Vittore Blanca, Enzo Enriques Agnoletti, Manlio Cancogni, Carlo Ludovico Ruggianti, Carlo Dionisotti) ítélte el a gyáva gyilkosságot. Indro Montanelli, a század talán legnagyobb olasz újságírója, a Gestapo börtönében raboskodva, így kommentálta: „Eddig mindig úgy hittem, a jó oldalon állok: az ellenállókén. Most először fogott el a kétség, hogy talán a rossz oldalra kerültem: a bérgyilkosokéra... Szerintem ez a bűncselekmény a leggyávábbak, leghitványabbak és leggyalázatosabbak egyike volt, amelyet az Ellenállás nevében elkövettek... Gentile nemcsak az egyik legragyagóbb elme, hanem az egyik legkedvesebb, legemberibb, legnagyobbkűbb ember is volt azok között, akiket az olasz kultúra teremtett. Csak vérszomjas bűnözők (könnyű vére szomjazók, mivel Gentilének nem volt más védelme, mint ártatlansága) akarhatták a halálát.” Giovanni Spadolini – később republikánus politikus, az Olasz Köztársaság többszörös miniszterelnöke – „szégyenletes bűncselekményként” bélyegezte meg.³¹ Az egykori jó barát és későbbi nagy ellenfél, Croce, értesülvén a történetekről, csak annyit mondott: „Hát már a filozófusokat is megölik!” De magányában, naplójában megrendülten idézte fel „mintegy harminc évig tartó” együttműködésüket, „őszinte, mély és hű” barátságukat (Gentile egyik fiát – végnapjai majdani krónikását – is Crocéről nevezte el Benedettónak), melynek Gentilének „a fasizmushoz való áttállása, súlyosbítva a filozófiának vele való kontaminálásával” vetett végett „helyrehozhatatlanul”. Croce azt is feljegyezte még, hogy a halálhír hallatán felesége, Adelina „sírva fakadt”³²: vajon csak ő siratta meg az egykori barátot?

Gentile inkább áldozat volt, mint mártír. Vére nem a végső hitelesség pecsétje lett életművén, mint a Giordano Brunóé: rikító foltot ejtett rajta, mely egyszerre keltett irtózatot és kíváncsiságot, egyaránt ébresztett szánalmat és vitákat. Ötven év sem volt elég, hogy e vita véget érjen, hogy ő maga „helyére kerüljön”. Ki tudja, talán addig oly eleven, amíg ilyen nyugtalanul kísért és ilyen nyugtalanítóan készlet kérdésekre, válaszokra, gondolkodásra.

Jegyzetek:

- 1 Giordano Bruno: *Opere italiane I-II (1907–1908)*, Firenze, 1985.
Giovanni Gentile: *Giordano Bruno e il pensiero del rinascimento*, Palermo, 1907 (Firenze, 1922).
Rónai Mihály András: *Giovanni Gentile in Világirodalmi Lexikon 3. kötet*, Budapest, 1975, 496. o.
- 2 Némédi Lajos: *August Kotzebue in Világirodalmi Lexikon 6. kötet*, Budapest, 1979, 619. o.
Vö. *Enciclopedia della Letteratura Garzanti*, Milano, 1997, 539. o.
- 3 Györffy Miklós: *A német irodalom rövid története*, Budapest, 1995, 73. o.
- 4 *Dizionario di filosofia Rizzoli*, Milano, 1979, 180. o.
- 5 Madarász Imre: *A leviatán csábítása. Olasz írók magatartásformái a fasizmus korában in Madarász Imre: „Az emberélet útjának felén”. Italianisztika jelen időben*, Budapest, 1999, 63-71. o.
Piero Chiara: *Vita di Gabriele D’Annunzio*, Milano, 1978, 327-469. o.
Gino Agnese: *Marinetti. Una vita esplosiva*, Milano, 1990, 167-319. o.
Madarász Imre: *Egy hagyományellenes tradicionalista. Julius Evola „felfedezése” in Madarász Imre: „Titus íve alatt”, Budapest, 1998, 117-128. o.*
Giacchino Volpe: *Lezioni milanesi di storia del Risorgimento*, Milano, 1998, 7. o.
Ugo Ojetti: *In Italia l’arte ha da essere italiana?*, Milano, 1942, 235-243. o.

- 6 Jader Jacobelli: Croce Gentile. Dal sodalizio al dramma, Milano, 1989, 233-234. o.
- 7 Jacobelli, 161. o.
Sergio Romano: Giovanni Gentile, Milano, 1990, 199. o.
- 8 Salvatore Guglielmino: Guida al Novecento, Milano, 1978, 321-328. o.
- 9 Credere, obbedire, combattere, Viterbo, 1996, III. Benito Mussolini: La dottrina del fascismo.
Giovanni Gentile: Origini e dottrina del fascismo, Roma, 1934.
Vö. Benito Mussolini: A fasizmus doktrínája, Budapest, 2000.
- 10 Kelemen János: Gentile és a fasizmus, Világosság, 1995/12., 17. o.
- 11 Jacobelli, 183-205. o.
Romano, 249-256. o.
Madarász Imre: Két filozófus, két út, két könyv. Croce és Gentile kapcsolatáról in Madarász Imre: Kalandozások az olasz Parnasszuson. Italianisztikai tanulmányok, Budapest, 1996, 110-112. o.
- 12 Giovanni Gentile: L'eredità di Vittorio Alfieri, Venezia, 1926.
Giovanni Gentile: I profeti del Risorgimento italiano, Firenze, 1944.
- 13 Benedetto Gentile: Giovanni Gentile. Dal Discorso agli Italiani alla morte, Firenze, 1954, 67-81. o.
Francesco Perfetti: Assasinio di un filosofo. Anatomia di un omicidio politico, Firenze, 2004, 23. o.
- 14 Benedetto Gentile, 92. o.
- 15 Jacobelli, 175-176. o.
- 16 Benedetto Gentile, 60-61., 82-85. o.
Jacobelli, 226-229., 232. o.
- 17 Benedetto Gentile, 82-85. o.
- 18 Giampaolo Pansa: Il sangue dei vinti. Quello che accadde in Italia dopo il 25 aprile, Milano, 2003.
Vö. Claudio Pavone: Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità nella Resistenza, Torino, 1998.
- 19 Jacobelli, 231-232. o.
- 20 Antonio Infranca: Giovanni Gentile e la cultura siciliana, Roma, 1990.
Antonio Infranca: L'impotenza della filosofia, la morte di Gentile in Vico e Gentile (a cura di János Kelemen e József Pál), Roma, 1995, 167-171. o.
- 21 Jacobelli, 230-231. o.
Romano, 297-300. o.
- 22 Infranca: L'impotenza della filosofia, la morte di Gentile, 170. o.
Romano, 298. o.
- 23 Romano, 300. o.
Perfetti, 96., 122. o.
- 24 Romano, 304. o.
- 25 Jacobelli, 230-231. o.
Romano, 297-298. o.
Vö. Perfetti, 60. o.
- 26 Indro Montanelli – Mario Cervi: L'Italia dei due Giovanni, Milano, 2001, 45-46. o.
- 27 Romano, 305. o.
Infranca: L'impotenza della filosofia, la morte di Gentile, 170. o.
Perfetti, 127-131. o.
- 28 Jacobelli, 232. o.
Romano, 299-230. o.
Perfetti, 61., 91-95. o.
- 29 Uo.
- 30 Mino Caudana – Arturo Assante: Mussolini. Dal Regno del Sud al Vento del Nord, Roma, é. n., II. kötet, 745. o.
- 31 Infranca: L'impotenza della filosofia, la morte di Gentile, 170-171. o.
Perfetti, 5., 66., 76., 102-103., 123-125., 132-135. o.
- 32 Jacobelli, 234-235. o.

A Wass Albert Mesesorozat rejtvényének nyertesei

A Wass Albert Mesesorozatokban meghirdetett rejtvény helyes megfejtői közül a legutóbbi sorsoláson az alábbi nyerteseket sorsoltuk ki:

2006. február

BACZÓ DOMONKOS, BUDAPEST

JÓNÁS JUDIT, DIÓSD

VÁRAI VALTER, SIÓFOK

A nyertesek könyvjutalmát postán küldjük el.

Erdélyi Magyar Ifjak, Nagyvárad

410095 Nagyvárad, Zárda (Mihai Viteazul) út, 3. szám

Tel: 00-40-747901090. Villanylevél: biharvarmegye@freemail.hu

www.emi.erdely.ma

Az Erdélyi Magyar Ifjak nagyváradai szervezete

–bemutakozás–

Az Erdélyi Magyar Ifjak nagyváradai szervezete az EMI kolozsvári megalakulása óta jelen van Nagyváradon. A kezdetektől az EMI célkitűzéseit, az Alapszabályunkban meghatározott irányvonalat követi. Alapszabályunk első két pontja mutatja be megalakulásunk célját, illetve működésünk alapjait: 1. A nemzeti érzelmű ifjúság gyűjtőhelye lenni, a fiatalok közti kapcsolatteremtési lehetőséget megteremteni, illetve elősegíteni. 2. A magyarság nemzeti hagyományainak és kultúrájának, kulturális örökségének, keresztyén értékeinek megismertetése, ápolása, védelme és terjesztése, különösen az ifjúság körében.

Az elmúlt években számos rendezvényünkkel bizonyítottuk, hogy az ifjúság körében is lehet eredményes, nemzeti elkötelezettségű munkát végezni.

2004-ben megszerveztük a 24 órás, Wass Albert műveiből való felolvasást Nagyváradon, amiért a rendőrség meghurcolt bennünket. Társzervezői voltunk a Trianon film nagyváradai, erdélyi bemutatójának. A filmet később nyolc Bihar megyei településen mutattuk be (a rendőrség akkor sem maradt tétlen). Először „újkori történelmünkben” előadást tartottunk Nagyváradon Trianonról. Bemutattuk a Kelet felé című dokumentumfilmet, amelyik a Magyar Honvédség 1940. szeptember 6-i nagyváradai bevonulását is rögzítette.

Részt vettünk az Áldás népművelési mozgalom elindításában, az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács megalakulásánál és minden olyan városi rendezvényen szerepeltünk, amelyik célja a polgári magyar közösség összefogása, magyar nemzeti jellegének hangsúlyozása volt.

A megye szinte minden településén ott voltunk, amikor hőseinkre, őseinkre emlékeztünk. Nagyszalontán a Donkanyarban elhunytakra emlékeztünk. Ott vagyunk minden évben Köröstarjánban, ahol az 1919. április 19-én, a román bandák, banditák által legyilkolt 93 magyarra emlékezünk. Ott voltunk Gyantán és Magyarremetén, ahol szintén magyarok lettek a román terjeszkedés áldozatai. Ott voltunk Érmihályfalván, Paptamasiban, ahol a világháborúban elhunytakra emlékeztünk. És még számos településen ott voltunk és a jövőben is ott leszünk, hogy az ifjúság jelenlétével is bizonyítsuk, hogy az ifjakra bátran lehet számítani múltunk tiszteletében és ez által a magyar jövő megőrzésében.

Az elmúlt évben is folytattuk hiánypótló tevékenységünket. Aláírásgyűjtésbe kezdtünk a város napjának megváltoztatásáért, ugyanis a városi Tanács úgy határozott, hogy a város napja az a nap legyen, amikor 1944-ben a szovjet és a román seregek bevonultak Nagyváradra (október 12.). Több száz kötetes könyvadományt vittünk Micskére a Sámuel Otthon lakóinak, valamint több bihari szórványtelepülésre. Október 17-én tüntetést szerveztünk Nagyváradon az államilag finanszírozott magyar nyelvű felsőoktatásért, a Bolyai Egyetem visszaállításáért. Nagy sajtóvisszhangot kiváltó Kuncze és SZDSZ elleni tüntetést szerveztünk Nagyváradon.

Mindezek mellett más rendezvényeinkkel is bizonyítottuk ifjúsági szervezetünk nemzeti elkötelezettségét. Koncerteket, ifjúsági találkozókat, előadásokat, kirándulásokat szerveztünk.

Nagyon jól együttműködünk a nemzeti elkötelezettségű helyi és erdélyi szervezetekkel (bár alig van egy-kettő), történelmi egyházainkkal, különösen Tökés László püspök úrral, az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnökével.

Ebben az évben március 13-án történelmi vetélkedőt szerveztünk 1848-49-es szabadságharcunk tiszta eszméinek népszerűsítésére. Március 14-én Isermös Arcok és Transylmánia koncertet szerveztünk. Folytatjuk az Áldás népművelési mozgalom népszerűsítését. Kiállítás szervezünk a világháborúban szolgáló magyarok mindennapi tárgyiból. Kirándulásokat, előadásokat, nyári tábor szervezünk az ifjúságnak.

Ifjúsági munkánkat – bár erdélyi szerveztünk hivatalos jogi személy – nem támogatják a román állami szervek, sőt támogatás helyett, ahol lehet, akadályozzák munkánkat. Magyarországi jelenlegi kormányzervektől sem várhatunk támogatást, hiszen nem titkoljuk, nem titkoltuk véleményünket a jelenlegi kormányról. Bár politikával csak közvetve foglalkozunk, de azt minden körülmények között kijelentjük, hogy a jelenlegi nemzetvesztő, a trianoni gúnyhatárokon kívül rekedt magyarokkal nem törődő – csak nevében magyar – kormány nem méltó arra, hogy Magyarországot, a magyar nemzetet képviselje. A kommunista utódpárt egykori kiszolgálói, szellemiségének mai hordozói, nem lehetnek hiteles politikusok előttünk.

Sajnos bőkezű mecénások, támogatók nélkül nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem tudjuk folytatni munkánkat. Anyagi lehetőségeinket eddig is minden rendezvényünk meghaladta, de amikor nemzetünk fogyásának megakadályozásáról, egy tisztább, boldogabb magyar jövő megteremtéséről van szó, semmilyen áldozatot nem sajnáltunk és nem sajnálunk.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy lehetőségeikhez mérten támogassák ifjúsági szervezetünket. Szívesen fogadunk bármilyen felajánlást, legyen az pénz (sajnos most ebből van a legkevesebb), irodánk felszerelést gyarapító eszközök, könyvek, vagy bármi más. Könyvekre mindig nagy szükségünk van, hiszen tovább folytatjuk a könyvek gyűjtését, amit eljuttatunk a szórvány települések könyvtáraiba, iskoláiba, egyházközségeihez.

Kérjük, kérésünket jutassa el másokhoz is.

További kérdésekre tisztelettel válaszolunk. Adományairól tisztességesen számlát küldünk, tárgyi, vagy könyv felajánlásait mindig célba juttatjuk, amiről mindig értesítjük önöket.

Kérdéseiket, adományait, felajánlásait a következő elérhetőségeinken várjuk:

Telefon: 00-40-747901090, 0040-259-413644

Fax: 00-40-359436475

Villanylevél: biharvarmegye@freemail.hu

Honlap: www.emi.erdely.ma

Levelezési cím: Nagy József Barna,

410210 Oradea, str. Jean Calvin, nr. 1.

Nagyvárad, 2006. február 15.

Nagy József Barna
elnök

Barta Béla
aelnök

MAGYAR NAPLÓ

Szerkesztőség: 1062 Budapest, Bajza u. 18.

Tel./Fax: 342-8768, 413-6672, 413-6673

Postacím: 1406 Budapest, Pf. 15.

E-mail-cím: magynap@hu.inter.net

Honlap: www.magynaplo.hu

A Magyar Napló márciusi számában a Nyitott műhely vendége Ferenczes István költő. A Világirodalmi figyelő Joanne Lowery amerikai költőné cigány témájú verseiből közöl összeállítást. A folyóiratban Csoóri Sándor, Dobai Péter, Lehóczky Ágnes versei, Csender Levente, Kontra Ferenc prózai szerepelnek. Sneé Péter március idusáról az 1970-es években, Kovács István március mai tanulságairól, Bíró Zoltán Gombos Gyuláról közöl jegyzetet. A Szepesség világáról Ábrahám Barna és Sturm László írt tanulmányt.